

DZIMUMS
UN
TAUTAS ATTĪSTĪBA
LATVIJĀ

99-6
244

Latvijas Nacionālā
bibliotēka

ISBN 9984-8142-9-1

L
3

DZIMUMS UN TAUTAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

undp

Rīga

1999

Dzimis un attīstība: Otrā daļa
Rīga, 1999. gada jūnijs

Autore un ziņojuma koordinatore

Astrīda Neimane

UNDP Projekta vadītāja

Šarlota Relander

Tulkotāja

Līga Mitenberga

Literārā redaktore

Ilvija Šarkiuna

*Izsakām pateicību tiem cilvēkiem un organizācijām, kas projekta sagatavošanas laikā mums sniedza informāciju un palīdzēja tā tapšanā, it īpaši **Agnesei Štrodahai**, kas piedalījās datu vākšanas procesā, kā arī **Anhelitai Kamenskai**, kas komentēja ziņojuma pirmo versiju.*

Izsakām pateicību UNDP Reģionālajam dzimumu līdztiesības projektam par atbalstu šīs publikācijas izveidē.

Vāks: Nele Zirnīte, *Saišķis* (oforts, 1998)

Nele Zirnīte dzimusi 1959. gadā Lietuvā, 1984. gadā beigusi Latvijas Mākslas akadēmijas Grafikas nodaļu un jau gandrīz piecpadsmit gadu aktīvi darbojas Latvijas mākslas pasaulē.

Dizains un salikums: Olafs Zaķis
Rīga, Latvija, 1999. gada jūlijs

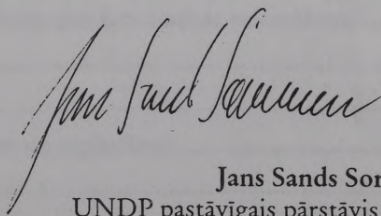
Priekšvārds

Kad tika atjaunota Latvijas Konstitūcija, kas sekoja neatkarības atgūšanai 1991. gadā, katra indivīda tiesības uz aizsardzību pret diskrimināciju attiecībā uz dzimumu tika iestrādātas šajā Konstitūcijā kā viens no pamatprincipiem. Latvija ir parakstījusi attiecīgās starptautiskās konvencijas, kuras garantē vienādas tiesības vīriešiem un sievietēm, un minētais princips ir atspoguļots arī Latvijas likumdošanā.

Tas rada iesaistību, ka Latvija relatīvi īsajā laikā, kas pagājis kopš neatkarības atjaunošanas, daudz paveikusi ceļā uz dzimumu līdztiesības nodrošināšanu. Tomēr šī formālā vienlīdzība, kuru garantē paraksti un solījumi, ir tikai pamats — bāze — uz kuras veidot patiesu līdztiesību praktiskajās attiecībās un mijiedarbībā. Viena lieta ir rakstiski pieņemt likumu — pilnīgi kas cits — vai šis likums tiek pielietots viscaur sabiedrībā un visos dzīves aspektos — darba tirgū, skolās un izglītībā, mājās. Ļoti daudzi uzskata, ka dzimumu līdztiesība ir “sieviešu līdztiesības” jautājums, lai gan patiesībā tā tādā pašā mērā attiecas arī uz vīriešiem, vai, precīzāk, vienlīdzīgām iespējām visiem un katra sabiedrības indivīda labklājības uzlabošanu neatkarīgi no dzimuma.

Kamēr formālā līdztiesība vērsta uz taisnīguma un godīguma nodrošināšanu, dzimumu līdztiesība tādā pat mērā ir saistīta ar labklājības, stabilitātes un nācīgas izdzīvošanas nodrošināšanu. Uztverot “dzimuma” un “tautas attīstības” jēdzienus kā cieši saistītus, atskaites pamatā likti centieni veicināt sapratni par dzimumu līdztiesības nozīmi visai sabiedrībai kopumā un sakarībām starp dzimumu nevienlīdzību un citām problēmām. Šīs problēmas aptver iespējas darba tirgū, darbu sadalījumu mājās, veselības kvalitātes rādītāju pasliktināšanos, kā arī uz dzimumu pamata notiekošas vardarbības un seksuālās izmantošanas gadījumu skaita palielināšanos.

Reāliem risinājumiem nepieciešama atbilstošu mehānismu izveide, kuri ļautu valdībai, sadarbojoties ar sabiedrību, pārveidot, uzraudzīt un reaģēt uz dzimumu nevienlīdzību un ar to saistītajām problēmām. Labklājības ministrijas nozīmēšana par atbildīgo institūciju dzimumu līdztiesības koordinācijas jautājumos, kura tika veikta šī gada sākumā, ir atzīstams pirmais solis šajā virzienā. Neskatoties uz to, lai panāktu ilgtermiņa izmaiņas, būs nepieciešams pastiprināt dialogu par problēmām, kuras saistītas ar dzimuma jautājumiem, visos sabiedrības līmeņos, tas prasīs arī pārmaiņas šo jautājumu risinājumu un uztveres veidā. Es ceru, ka ziņojums “Dzimums un tautas attīstība Latvijā” ir nopietns ieguldījums šī nozīmīgā dialoga veidošanā.

Jans Sands Sorensens
UNDP pastāvīgais pārstāvis Latvijā
Rīgā, 1999. gada jūlijā

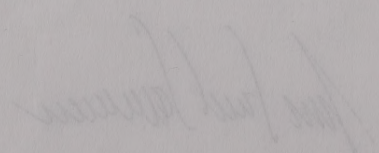
Priekšvārds

Kad tika atjaunots Latvijas Konstitūcija, kas sekoja neatkarības atgūšanai 1991. gadā, katrs individuāls iedzīvotājs uz aizsardzību pret diskrimināciju attiecībā uz dzimumu tika iestādīts šīs Konstitūcijas 14. pantā no pamatprincipiālu Latvijas un parakstītajā satversmē. Starptautiskās konvencijas, kuras galvenā mērķa ir nodrošināt vienlīdzību un vienlīdzīgu tiesiskumu, ir atspoguļotas šīs konstitūcijas 14. pantā.

Tas ir būtiski svarīgi, ka Latvijas relatīvi jauni cilvēki, kas pieder kopīgai neatkarības atgūšanai, daudzi pavēlusi, veidā uz dzimumu līdzības nodrošināšanu. Tomēr šī formāla vienlīdzība, kuru galvenā mērķa ir nodrošināt vienlīdzību un vienlīdzīgu tiesiskumu, ir jānodrošina praktiskā veidā. Vienā ziņā ir jānodrošina vienlīdzīga pieeja izglītībai un veselībai, kas ir būtiski svarīgi, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju. Šīs vienlīdzības nodrošināšana ir būtiski svarīga, lai gan patērētāji ir jānodrošina ar vienlīdzīgu pieeju izglītībai un veselībai, kas ir būtiski svarīgi, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju. Šīs vienlīdzības nodrošināšana ir būtiski svarīga, lai gan patērētāji ir jānodrošina ar vienlīdzīgu pieeju izglītībai un veselībai, kas ir būtiski svarīgi, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju.

Konstitūcijas 14. pants ir būtiski svarīgs, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju. Šīs vienlīdzības nodrošināšana ir būtiski svarīga, lai gan patērētāji ir jānodrošina ar vienlīdzīgu pieeju izglītībai un veselībai, kas ir būtiski svarīgi, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju. Šīs vienlīdzības nodrošināšana ir būtiski svarīga, lai gan patērētāji ir jānodrošina ar vienlīdzīgu pieeju izglītībai un veselībai, kas ir būtiski svarīgi, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju.

Latvijas konstitūcijas 14. pants ir būtiski svarīgs, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju. Šīs vienlīdzības nodrošināšana ir būtiski svarīga, lai gan patērētāji ir jānodrošina ar vienlīdzīgu pieeju izglītībai un veselībai, kas ir būtiski svarīgi, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju. Šīs vienlīdzības nodrošināšana ir būtiski svarīga, lai gan patērētāji ir jānodrošina ar vienlīdzīgu pieeju izglītībai un veselībai, kas ir būtiski svarīgi, lai nodrošinātu vienlīdzīgu iespēju.

Jana Jansone
Latvijas Republikas Valsts prezidente
1999. gada 18. jūlijs

DZIMUMS UN TAUTAS ATTĪSTĪBA LATVIJĀ

Satura rādītājs

IEVADS:

Dzimums un tautas attīstība Latvijā. Nepieciešama domu apmaiņa 6

PIRMĀ DAĻA: Jēdzienu “dzimums” un “dzimumu līdztiesība” izveide Latvijā 8

1.1 Kas ir “dzimumu līdztiesība” un kāpēc tā ir nozīmīga? 8

1.2 No formālas vienlīdzības uz praktisku vienlīdzību: dzimumu attiecības, lomas un stereotipi Latvijā 9

OTRĀ DAĻA: Tautas attīstība caur dzimumu līdztiesības prizmu:

ekonomika, izglītība, veselība un vardarbība 11

2.1 Dzimumu līdztiesība un ekonomika:

naudas, laika un citi resursi oficiālajā darba tirgū un māsaimniecībā 11

2.1.1 Nabadzība 11

2.1.2. Dzimums, nodarbinātība un darba tirgus 13

2.1.3. Māsaimniecības ekonomika:

dzimumu sadalījums māsaimniecības darbu un ģimenes pienākumu veikšanā 16

2.2 Dzimumu līdztiesība un izglītība 17

2.2.1 Strukturālā vienlīdzība izglītības sistēmā 17

2.2.2 Dzimumu līdztiesības veicināšana, izmantojot izglītības programmas 19

2.3 Dzimumu līdztiesība un veselība 20

2.3.2 Reproductīvā un seksuālā veselība 22

2.4 Pret vienu dzimumu vērsta vardarbība 25

2.5 Prostitūcija un tirdzniecība ar sievietēm 26

TREŠĀ DAĻA: Demokrātijas, pārvaldes un līdzdalības ieviešana 28

3.1 Dzimumu (ne)līdztiesība valstisku lēmumu pieņemšanas procesā 28

3.2 Institūciju un valstiskās pārvaldes sistēmas izveide dzimumu līdztiesības veicināšanai 30

3.3 Sadarbības attīstīšana un dialoga veicināšana 32

3.3.1 Nevalstiskās organizācijas 32

3.3.2. Datu, pētījumu rezultātu un informācijas ieguve un izplatīšana 34

3.3.3. Masu mediji 35

3.3.4 Starptautiskā sadarbība un atbalsts 37

CETURTĀ DAĻA: Secinājumi un progresu veicinoša rīcības stratēģija 38

IEVADS

Dzimums un tautas attīstība Latvijā.

Nepieciešama domu apmaiņa

Pasaulē daudz paveikts, pētot dzimumu līdztiesības jautājuma ietekmi uz tautas attīstību. Piemēram, Apvienoto Nāciju Attīstības programma 1995. gadā savu ikgadējo globālo pārskatu par tautas attīstību veltīja tieši dzimumu savstarpējām attiecībām un dzimumu nevienlīdzībai, kā arī to ietekmei uz ilgtspējīgu tautas attīstību. Daudzi ekonomisti, sociologi, politiķi un tautas attīstības plānotāji visā pasaulē pētījuši dzimumu līdztiesības ietekmi uz nācīgas progresu. Tā radies vienprātīgs secinājums: neviena nācija, neviena sabiedrība nespēj sekmīgi attīstīties un progresēt, ja abi dzimumi netiek iesaistīti *visu* tautas attīstībai būtisku jautājumu risināšanā — vienalga, vai runa būtu par bērnu audzināšanu vai makroekonomikas vadīšanu.

Ilgtspējīgas tautas attīstības jēdziens vēl tikai sāk nostiprināties Latvijas sabiedrības apziņā. To veicina ikgadējais izdevums **Latvija. Pārskats par tautas attīstību**, kas mudina sākt konstruktīvas un atklātas debates par sociālā taisnīguma un sociālā kapitāla jautājumiem, kuri būtu jārisina, kā arī konstruktīvas valdības ciešo saistību ar ekonomikas, veselības un izglītības ilgtspējīgas attīstības politiku.

Latvijā zināšanas par dzimumu līdztiesību ievērojami paplašinājušās pēc neatkarības atgūšanas. Tomēr vairumā gadījumu šīs zināšanas bijušas adresētas vienīgi akadēmiski izglītotu cilvēku lokam, dokumentējot statistikas rādītāju izmaiņas, akcentējot dzimumu nevienlīdzības "simptomus" un izpausmes Latvijā. Īsti nepieciešams ir atbilstošs pētījums par šo jautājumu, tomēr sāpīgākais ir publisku diskusiju trūkums par dzimumu līdztiesību kā vienu no galvenajiem aspektiem valsts sabiedrības attīstībā, un šādas diskusijas tikai nupat sāk parādīties. Bieži dzimumu nelīdztiesība nemaz netiek vispusīgi analizēta, kaut arī problēmai šad tad pievērš uzmanību. Diemžēl netiek pievērsta uzmanība dzimumu nelīdztiesības rašanās cēloņiem, kā un kādu iespaidu laika gaitā problēma varētu atstāt, ja to atbilstoši nerisina. Šķiet, ka šī iemesla dēļ Latvijas nacionālā politika ne politiskā, ne sociālā vai ekonomiskā kontekstā neatspoguļo dzimumu līdztiesības jautājumu ietekmi uz pārtikušas un taisnīgas valsts attīstību.

Tieši tāds ir šīs publikācijas mērķis: atspoguļot dzimumu līdztiesības jautājumu būtisko nozīmi Latvijas sabiedrības attīstībā. Publikāciju ievada diskusija par dzimumu līdztiesību un šī jēdziena

nozīmīgumu. Pirmajā daļā piedāvāts nepieciešamais pārskats par dzimumu līdztiesības jautājuma attīstību Latvijā, ieskaitot pastāvošo dzimumu līdztiesības nozīmi un tās ietekmi Latvijā. Seko apraksts par to, kā Latvijā izprot jēdzienu "dzimumu līdztiesība". Lai varētu izprast dzimumu nelīdztiesības ietekmi, jāizprot tās rašanās cēloņi, un to, kur sakņojas šī jēdziena izpratne, apskatīsim pirmajā daļā.

Otrajā daļā uzmanība pievērsta sabiedrības attīstības galvenajiem priekšnoteikumiem — ekonomikas, veselības aizsardzības un izglītības sistēmai Latvijā, kā arī dzimumu līdztiesības jautājumu ietekmei katrā no minētajām sfērām. Atsevišķi analizēti jautājumi par to, kāda ir saikne starp dzimumu jautājumiem un nabadzību Latvijā, kādēļ darba došanas politikā būtu jāņem vērā dzimumu līdztiesības jautājumi, kā izglītības sistēma var sniegt ieguldījumu dzimumu līdztiesības izpratnes veicināšanai sabiedrībā un kāpēc īpaša uzmanība jāpievērš vīriešu veselības aizsardzībai. Otrajā daļā tiek analizētas arī prostitūcijas un dzimumu atšķirības noteiktas vardarbības konsekvences. Iztirzāsim šos jautājumus ne vien kā tādus, kas ietekmē galvenos sabiedrības attīstības indikatorus, bet arī kā tādus, kam ir svarīga nozīme tautas attīstībā.

Savukārt trešajā daļā pievērsīsimies citiem vitāli svarīgiem ilgtspējīgas tautas attīstības jautājumiem: demokrātijai, valdībai un līdzdalībai. Tie reizēm norāda uz pieņemamākajiem dzimumu līdztiesības problēmas risinājumiem, kaut arī sabiedrībā šajās jomās bieži sastopami visrupjākie dzimumu līdztiesības pārkāpumi. Piemēram, kaut arī vēsturiski uz politiskās varas pārstāvjiem nekad nav bijuši attiecināmi sabiedrības dzimumsadaliējuma rādītāji, nevalstisko organizāciju iesaistīšanās politikā tiek uzskatīta par lielisku iespēju dzimumu vienlīdzības veicināšanai. Tādēļ otrās daļas sākumā apskatīta dzimumu līdztiesība politikas veidošanā (ieskaitot dzimumu pārstāvību un efektīvu atbilstošo institūciju izveidi), un tad pētītas sadarbības iespējas, kas kalpo nacionālās valsts pārvaldes struktūras un visas sabiedrības stiprināšanai. Analizētas sadarbības iespējas ar nevalstiskajām organizācijām, pētniecības institūtiem, masu medijiem un starptautiskajām organizācijām.

Protams, šī pārskata lappusēs nav iespējams iztirzāt visas dzimumu līdztiesības jautājuma attis-

tības tendences un procesus, kuros dzimumu līdztiesībai ir svarīga nozīme. Šāda uzdevuma izpilde burtiski nav iespējama. Tomēr, lai neapstātos tikai pie dzimumu līdztiesības problēmu apraksta, centāties ziņojumā detalizēti atspoguļot saikni starp dzimumu nevienlīdzības izpausmēm sabiedrībā, kas likum-sakarīgi rada savas konsekvences. Tādējādi ceram sākt vispārēju un pilnīgu dzimumu līdztiesības analīzi Latvijā. Šim problēmu atspoguļojumam vajadzētu skart gan atbilstošas politikas ieviešanu Latvijā, gan politisko un pilsonisko vidi, kas šo procesu balsta un risina.

Lai precīzi apzinātos problēmu un tās radīto seku kontekstu Latvijā pēc neatkarības atgūšanas, publikācijā izcelts jau paveiktais dzimumu vienlīdzības attīstīšanas jomā. Pārskatu caurvij nozīmīgu un radošu iniciatīvu uzskaitījums dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanā, kas palīdz precīzi apzināties paveiktā darba apjomu. Tajā pašā laikā uzskaitīti arī trūkumi, kas jānovērš ļoti laikietilpīgajā un darbietilpīgajā procesā. Jāatzīst, ka trūkumi visbiežāk rodas jau kā sistēma, ne kā atsevišķas parādības, kas atkārtoti norāda uz nepieciešamību apzināties un novērst dzimumu nevienlīdzības rašanās cēloņus Latvijā. Tas ir pat būtiskāk par pievēršanos tikai profilaktiskiem situācijas "ārstēšanas līdzekļiem". Vēl vairāk — šis atzinums vienlaikus prasa apzināties, ka dzimumu nevienlīdzības situācijas "ārstēšana" nenozīmē tikai "panākt taisnīgumu un godīgu attiecībā pret sievietēm" (kaut tas, protams, ir

apsveicams mērķis), tas lielā mērā nozīmē radīt izpratni par to, kā un cik ļoti dzimumu nevienlīdzība ir neizdevīga nācijas labklājībai kopumā, un šis atzinums būtu jāpatur prātā, pieņemot jebkuru lēmumu, kas sekmē sabiedrības attīstību.

Izsakot šo apgalvojumu, speram pirmo soli vissapējušāko dzimumu nevienlīdzības jautājumu risināšanā. Lai apkopotu visus ieteikumus, publikācijas nobeigumā iekļauti secinājumi un progresu veicinošas stratēģijas apraksts.

Ņemot vērā minētos mērķus, publikācijas sagatavošanas procesā, protams, ietilpa īss pētījuma posms, galvenokārt precizējot jau pieejamo informāciju. Gatavojot publikāciju, tika intervēti cilvēki, kam ir tieša saistība ar to un kas ietekmē dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanu. Ir izveidots arī visaptverošs literatūras un datu pārskats. Vēlreiz izsakām pateicību visiem, kas piedalījās publikācijas tapšanas procesā.

Gribētos cerēt, ka šis pārskats tiks izmantots kā līdzeklis, lai sekmīgi attīstītu dialogu par dzimumu līdztiesību un tautas attīstību Latvijā. Dialogā varētu piedalīties visi: gan politiķi, gan akadēmiķi, gan sabiedrības locekļi. Ceram, ka publikācija kalpos par konceptuālu starta laukumu, lai pievērstos dzimumu līdztiesības un sabiedrības attīstības jautājumiem, jo tā ir joma, kurā Latvijas pašreizējā ceļā uz pastāvīgu progresu un labklājību domu apmaiņa ir ne vien iespējama, bet arī ļoti nepieciešama.

PIRMĀ DAĻA

Jēdzienu “dzimums” un “dzimumu līdztiesība” izveide Latvijā

1.1. Kas ir “dzimumu līdztiesība” un kāpēc tā ir nozīmīga?

Lielas grūtības, mēģinot panākt jautājumu izskatīšanu nacionālā sabiedrības attīstības politikā un praksē caur dzimumu līdztiesības prizmu, rada fakts, ka joprojām daudzi politikas veidotāji, likumdevēji un potenciālo rezultātu izmantotāji paši dzimumu līdztiesības jēdzienu pilnībā neizprot. Varētu pat teikt, ka šis jēdziens mūsu apziņā ir ienācis ar dažādu dokumentu un nepārtrauktu pārrunu palīdzību, taču ne vienmēr ir bijis izskaidrojums, kas mums visiem atgādīnātu par tā nozīmīgumu. Jēdziens “dzimums” (angliski — *gender*) reizēm maldina, jo tā nozīmi var viegli pārprast: no vienas puses tas šķiet pašsaprotams un pietiekami aprakstošs (vīriešu dzimums un sievietes dzimums), no otras puses — vārds *gender* pēdējo gadu desmitu laikā tiek lietots kā apzīmējums, lai norādītu komplekso sociālo un kulturālo attiecību kopumu, kas pastāv starp vīriešiem un sievietēm, latviski — “dzimumu līdztiesība”.

Vēl lielākas grūtības rada fakts, ka latviešu valodā nav terminoloģijas, kas precīzi apzīmētu jēdzienu “sex” un “gender” niansētās atšķirības. Angļu valodā ir vārds “sex”, ko latviski arī tulko kā “dzimums”, tomēr tā angliskā nozīme attiecināma uz vīrieša un sievietes dzimumpiederības bioloģisko aspektu. Savukārt “gender”, ko latviski bieži apzīmē ar to pašu vārdu “dzimums” (cilvēka dzimums), ir nozīmju kopums, ko attiecina uz dzimumu (*sex*), bet tas ir dzimumpiederības sociālais un kultūras aspekts, turklāt tā burtiskā satura maiņu nosaka sabiedrības attīstība laikā un telpā. Tātad angliskā termina “gender” vietā latviešu valodā parasti tiek lietots vai nu “dzimums,” “dzimumu līdztiesība”, vai pat “dzimumu piederība”, to nosaka situācija un konteksts. Iespējams, ka šajā ziņojumā lietotie termini lasītājiem reizēm šķitīs neveikli vai pat neskaidri. Jācer, ka līdz ar dialoga par dzimumu līdztiesību veicināšanu attīstīsies arī precīza terminoloģija, ko pazīs visa sabiedrība.

Ņemot vērā valodas un tulkošanas neērtības, būtiski ir atcerēties jēdziena *gender* — dzimuma vai dzimumu piederības — svarīgāko aspektu: tas attēlo sociālo, kulturālo un tradicionālo nozīmju kopumu. Visgrūtāk pārvaramais šķērslis, iztirzājot dzimumu līdztiesības (*gender*) jautājumus, ir fakts, ka dažas no atsevišķu kultūru kontekstā lietotajām nozīmēm ir tā iesakņojušās, ka cilvēki tās uztver kā pilnīgi “dabiskas”, kā fiksētas un nemainīgas, “bioloģiski ieprogrammētas”. Šis aspekts var radīt liekus sarežģījumus. Piemēram, ja faktu, ka galvenokārt sievietes ir atbildīgas par bērnu dzemdēšanu, uztver kā “dabisku” tad jāatzīst, ka politika un likumdošana neatspoguļo tēva lomas nozīmi ģimenē. Savukārt

tas var radīt negatīvas konsekvences valsts sabiedrības tālākai attīstībai: ne tikai bērni cieš no tēva tēla trūkuma ģimenē, bet arī tēvi var justies izstumti, un tam var būt nevēlamas sekas. Tajā pašā laikā mātes, strādājot pārāk daudz, bieži vairs nav spējīgas sniegt maksimālu ieguldījumu ekonomikā vai rūpēties pašas par savu labklājību. Ja šādus abu dzimumu pieņēmumus par lomām ģimenē izdotos izskaust, tas nāktu par labu visai tautai — gan sievietēm un vīriešiem, gan bērniem. Tātad jāatceras, ka jēdziena “dzimumu līdztiesība” nozīme var mainīties un arī mainās, to nosaka mūsu un mūsu sabiedrības uzture.

Arī angļu valodā, ņemot vērā kontekstu, vārdam “gender” ir vairākas nozīmes. Lai novērstu iespējamus pārpratumus, piedāvājam paskaidrojumus par termina lietošanu šajā publikācijā.

karuziļa **Dzimumu līdztiesība** (angl. — *gender equality*) — gan vīriešiem, gan sievietēm tiek piešķirta vienāda sociālā vērtība, vienādas tiesības un vienāda atbildība, nodrošināta vienāda pieeja resursiem un to izmantošanas iespējas. Tas nenozīmē, ka vīrieši un sievietes būtu jāuztver kā vienādas būtnes, jo tādi viņi, protams, nav. Tas nozīmē, ka gan vīrieši, gan sievietes, viņu ieguldījums sabiedrības labā un viņu problēmas tiek uztvertas kā līdzvērtīgas. Lai gan starp vīriešiem un sievietēm pastāv fizioloģiskas atšķirības, tās nav izmantojamas par pamatu, lai ierobežotu viņu iespējas sabiedrībā.

Būtiski ir atcerēties, ka “dzimumu līdztiesība” attiecināma gan uz *de jure* (formālo, legālo) līdztiesību, gan uz *de facto* (reālo) līdztiesību.

2. Turība **Dzimumu nelīdztiesība vai atšķirības** (angl. — *gender disparities*) — atšķirība, kas pastāv starp vīriešu un sievietes stāvokli sabiedrībā. Šajā kontekstā tas varētu būt gan tiešas dzimuma diskriminācijas rezultāts (piemēram, kad par vienādu padarīto darbu sievietēm maksā mazāk), gan arī to varētu attiecināt uz atšķirībām, kas radušās citu sociālo, vēsturisko vai kultūras faktoru ietekmē (piemēram, ja vīriešiem ir ievērojami īsāks dzīves ilgums). Citiem vārdiem sakot, dzimumu nelīdztiesība var būt gan formāla, gan reāla (un tādējādi bieži vien slēpta). Abos minētajos piemēros dzimumu nelīdztiesības jautājumi risināmi, ņemot vērā dzimumu nelīdztiesības rašanās cēloņus un to pašreizējās izpausmes.

Dzimumu līdztiesības prizma (angl. — *a gender perspective*) — izskatīt jautājumu “caur dzimumu līdztiesības prizmu” nozīmē to, ka dzimumu līdztiesības aspekti tiek ņemti vērā, kaut arī jautājuma izskatīšanas procesā tie varētu nebūt primāri. Izskatot jautājumu caur dzimumu līdztiesības prizmu, būtu jāpārdomā tādi aspekti kā: atšķirība starp to, kā

konkrētā problēma ietekmēs vīriešus un sievietes; vai problēma vienādi skar vīriešus un sievietes; vai konkrētā problēma netieši neietekmēs vienu vai otru dzimumu utt. . Bieži vien jautājuma risināšana "caur dzi-

mumu līdztiesības prizmu" pielīdzināma tā aplūkošanai caur īpašu filtru, kas ir tikai viens no daudziem palīgīdzekļiem, meklējot pareizo risinājumu, taču bez tā vairāki būtiski aspekti nav saskatāmi.

1.2. No formālas vienlīdzības uz praktisku vienlīdzību: dzimumu attiecības, lomas un stereotipi Latvijā

Fakts, ka Latvijā galvenokārt pastāv tā saucamā legālā, formālā vai dzimumu līdztiesība, *de jure* ir vispārzināms un pat saprotams. Citiem vārdiem — likumdošana un normatīvie akti, kaut arī ar nelieliem izņēmumiem, neslēpj atklātu dzimumu diskrimināciju¹. Tādēļ daudziem šķiet vilinoši pieņemt uzskatu, ka dzimumu diskriminācija Latvijā neeksistē, kas, protams, ne Latvijā, ne arī kādā citā pasaules valstī pilnībā neatbilst patiesībai. Formāla dzimumu līdztiesība ir pirmais solis uz faktiskas dzimumu līdztiesības ieviešanu ikdienā. Pirms sākam analizēt dzimumu nelīdztiesības piemērus Latvijā, vajadzētu pacensties izprast, kā tie ir attīstījušies un kādi ir to rašanās cēloņi. Īss pārskats par dzimumu savstarpējām attiecībām, fiksētajām dzimumu lomām un valdošajiem stereotipiem Latvijā palīdzēs izprast II un III daļā analizēto problēmu cēloņus, kā arī palīdzēs atrast īsāko ceļu dzimumu nevienlīdzības problēmas risināšanai.

Protams, starp vīriešiem un sievietēm ir anatomiskas atšķirības, taču kopumā abi dzimumi ir daudz tuvāki nekā pirmajā mirklī varētu šķist. Ja pat ar mikroskopisku precizitāti mēs analizētu savu asins, kaulu un smadzeņu sastāvu — nebūtu gandrīz nekādu atšķirību. Kādēļ tad ikdienā tik bieži šķiet, ka esam no dažādām pasaulēm?

Faktiski varētu teikt, ka daudzās atšķirības starp vīriešu un sieviešu dzimumu, kas tikai šķiet "dabiskas", patiesībā sakņojas sociālās un kultūras tradīcijās, kas laika gaitā mainās. Dažas no šīm atšķirībām ar laiku nostiprinās pat tik spēcīgi, ka cilvēki tās sāk uztvert kā pašsaprotamas un nemainīgas. Bieži vien acīmredzamas nevienlīdzības izpausmes sabiedrības locekļi gluži vienkārši uztver kā "tā tas ir". Tas veicina to, ka nelīdztiesības izpausmes dzimumu savstarpējās attiecībās iesakņojas un dzimumu lomas (sociālo un tradicionālo apstākļu diktētas lomas, kas jāpilda vīriešiem un sievietēm) veido vispārēju attieksmi (uzskatus un viedokļus, ko nemotivē fakti, bet gan pieredze un pieņēmumi). Visu šo elementu kopums veido dzimumu uztveres stereotipus, ko daudzi uzskata par neapstrīdamu patiesību.

Vēl jāatzīmē, ka ne visas šādi nostiprinājušās dzimumu lomas ir konkrētajam dzimumam ne-labvēlīgas vai rada negatīvas sekas. Jaunajai pieejai dzimumu līdztiesības jautājumam nevajadzētu tikt vērstai uz tradicionālo, statisko dzimumu lomu (pie-

mēram, "sievietes ir mājsaimnieces") pilnīgu nomaiņu pret modernām un tikpat statiskām dzimumu lomām ("sievietēm jānodrošina sev iztika"). Jācenšas atbrīvot dzimumu ieņemamās lomas no statiskuma, tās jāpadara elastīgas, piemērojamas un atbilstošas šodienas mainīgajai sociāli ekonomiskajai un kultūras situācijai. Galu galā — katram cilvēkam jānodrošina iespēja *izvēlēties*, kā izmantot savu dzimumu, ņemot vērā katra personīgās vēlmes un pieredzi. Sabiedrībā mēs ne vienmēr varam rīkoties tieši tā, kā vēlamies, bet mums nevajadzētu sastapties ar kavēkļiem jebkādu iespēju izmantošanā tikai tāpēc vien, ka pieredzējam vīriešu vai sieviešu dzimumam.

Runājot par dzimumu līdztiesību Latvijā šodien, daudzi cilvēki automātiski izsakās noraidoši par dzimumu līdztiesības vai dzimumu lomu jēdzieniem, uzskatot, ka Latvijas apstākļos tie nav aktuāli. Daudzi izsaka nepamatotus spriedumus, ka šie jēdzieni "ievesti" no Rietumiem un rada liekas problēmas tur, kur to nav. 1997. gadā kāda žurnāliste savā rakstā semināru par dzimumu līdztiesību pat komentēja ar vārdiem: "Rietumu feminisma idejas" vispār nav attiecināmas uz "postsociālisma situāciju Latvijā, kas pēdējo 50 gadu laikā sievietēm radījušas pilnīgi citas problēmas nekā tās, kas pastāv bagātajā Rietumu pasaulē"².

No vienas puses, šis citāts atspoguļo daudzu Latvijas iedzīvotāju nesagatavotību diskusijai par dzimumu līdztiesību, no otras puses, tas atklāj vēl citu svarīgu problēmas aspektu. Tiesa, dzimumu līdztiesība ir globāla problēma, tai ir daudz kopīgu elementu, tomēr nepieciešama arī lokāla pieeja, cīņai jāsākas katras valsts vai reģiona iekšienē, un to nedrīkst aizmirst. Minētais citāts atgādina arī par Latvijas "padomju vēsturi", kas nenoliedzami atstājusi iespaidu uz to, kā dzimumu līdztiesības jautājumi tiek uztverti Latvijā. Ņemot vērā šo faktu, turpinājumā atskatīsimies uz atsevišķu dominējošo dzimumu lomu un stereotipu būtību Latvijā, uz to cēloņiem un arī izmaiņām laika gaitā.

Daudzi — gan zinātnieki, gan gluži parasti ļaudis — atzīnusi, ka padomju varas gadi līdz nepazīšanai deformējuši dzimumu līdztiesības jēdzienu Latvijā. Tas, ko padomju funkcionāri dēvēja par "dzimumu vienlīdzību", patiesībā bija visu iespējamo dzimumu lomu nonivelēšana, kas spieda vīriešus un sievietes darīt vienādus darbus ārpus mājas. (Turklāt jāatceras, ka šajā periodā sievietes lielāko

¹ Kaut arī likumdošanā nav vērojama uzkrītoša dzimumu diskriminācija, tomēr ir svarīgi likumdošanas izstrādes procesā jautājumus apskatīt caur dzimumu vienlīdzības prizmu, jo dzimumu līdztiesību vajadzētu sekmēt, nevis tikai aizliegt diskrimināciju (sk. "Secinājumi un turpmākās attīstības stratēģija").

² Anda Leiškāle. Žurnālistiem skaidro dzimumu līdztiesību.// Vakara Ziņas, 03.11.97.

daļu mājas darbu smaguma turēja tikai uz saviem pleciem.) Citi domā, ka šis laika posms lika sievietēm uzņemties ekonomisku un sociālu atbildību, kādu viņas ne gribēja, ne vēlējās. Savukārt vīrieši tajā laikā tika noraidīti no tradicionālā "maizes gādātāja" un "ģimenes galvas" postamenta. Daudzi šo faktu uztver kā kaut ko nelabvēlīgu un tādēļ izrāda vēlmi neatbalstīt "dzimumu līdztiesību", ja tas nozīmē to.

Deviņdesmito gadu sākumā, kas Latvijā ievadīja pārejas periodu, cilvēki bija ļoti optimistiski noskaņoti un cerēja uz lielām pārmaiņām, kas līdz ar izmaiņām ekonomikā, jaunām sociālām un politiskām iespējām solīja labāku dzīvi. Tomēr pārmaiņas, ņemot vērā neizbēgamo sociāli ekonomiskās sistēmas sabrukumu un pārejas perioda radītās grūtības, nāca lēnām, dažiem pat šķiet, ka tās vēl ir tālu. Tā kā dzimumu līdztiesība tika asociēta ar kaut ko, kas saistās ar nepatīkamo padomju varas posmu, cilvēki noraidīja šī jēdziena nozīmīgumu, cerot "uz kaut ko labāku", kas savukārt nozīmēja ko līdzīgu Latvijas "zelta laikiem" — laika posmu pirms padomju varas Latvijā — ja dzīves līmenis būs augstāks (un šis apgalvojums ir iespējams), arī dzimumu savstarpējās attiecības uzlabosies.

Šo uzlaboto, labāko dzimumu savstarpējo attiecību jēdziena saknes rodamas tradicionālajā, folklorā rādītajā vīriešu un sieviešu savstarpējo attiecību izpratnē.³ Dainas taču attēlo sievietes kā mājas pavarda kūrējas, kā stipras, čaklas un skaistas būtnes, kas klausā savu vīru. Protams, ilustrācijas interpretācija var būt dažāda, vieni to uztver kā sieviešu iztapību un pakļaušanos, citi pastāv uz to, ka sieviete dainās tomēr ir "stiprāka" un "viņa nosaka kārtību mājās". Vienalga, kurai no interpretācijām izvēlamies piekrist, dzimumu lomas tomēr paliek stingri noteiktas un vairumā gadījumu arī tiek pieņemtas.

Tomēr, lai kāda arī būtu deviņdesmitajos gados radusies sociāli ekonomiskā realitāte, to ir gandrīz neiespējami savienot ar "tradicionālajām" dzimumu lomām Latvijā. Piemēram, bieži vien ģimenē abi vecāki ir spiesti strādāt skarbo ekonomisko apstākļu dēļ, lai tikai varētu "savilkt galus kopā". Tāpat bieži vērojamas situācijas, kad tēvi visu dienu pavada mājās, jo viņiem nav darba. Droši vien tādēļ, ka "labie laiki" vēl nav pienākuši un ka "dzimumu līdztiesība" bieži tiek traktēta kā grūtības un izvēles ierobežošana, tieši tradicionālās dzimumu lomas tiek idealizētas. Tādēļ mūsdienās, vērsoties pret "dzimumu līdztiesību", varētu teikt, ka vērsoties pret grūtībām. Jo gadījumā, ja sieviete apgalvo, ka: "Es labāk palieku mājās visu dienu," vai tas nozīmē, ka viņa ir pret dzimumu līdztiesību? Vienmēr jāmēģina izprast, kas slēpjas aiz idealizētās vēlmes atgriezties pie tradicionālajām vērtībām, jo bieži tā patiesībā ir vēlme pēc stabilākas un kaut nedaudz vieglākas dzīves.

Turpretim vīriešu vēlme atgriezties pie pagātnes vērtībām un noraidošā attieksme pret "dzimumu līdztiesību" šķiet vieglāk izprotama. No vie-

nas puses, ir daudz dokumentālu pierādījumu, ka līdz ar vēsturiski izveidojušos situāciju vīrieši ieņem augstāku sociālo stāvokli, ir privilīģētākā situācijā salīdzinājumā ar sievietēm un tiek augstāk vērtēti: viņi veido likumus un politiku, kas kalpo viņiem pašiem, rada un uztur tādu algu sistēmu, kas vīriešiem garantē augstāku atalgojumu par vienādu darbu, vārdu sakot, viņi var iegūt vairāk augļu ar mazāku piepūli. No otras puses, šāda ilustrācija ir varas struktūru un modeļu viendimensionāls attēlojums. Nedrīkst piemirst, ka daudzi vīrieši ir cietuši padomju varas laikā un no tās sabrukuma izrietošajām pārejas grūtībām. Bieži vien viņu veselība ir pasliktinājusies un iespējas nopelnīt iztiku ir mazinājušās, rezultātā viņi pārdzīvo spēcīgu sociālās dislokācijas krīzi. Par zemu nedrīkst novērtēt vai uztvert kā "slinkumu" un "rakstura vājumu" arī psiholoģisko krīzi — tā ir ļoti nopietna personiska un sociālā problēma, kam nepieciešams risinājums. Ir svarīgi apzināties, ka arī vīrieši ir meklējuši izejas iespējas, tādēļ arī mīts — "latviešiem tā ierasts" — viņiem šķiet vilinošs.

Vēl kāds svarīgs aspekts — Latvijas valstī kultūra vairs nav homogēna: 1997. gadā tikai 55% iedzīvotāju bija latvieši, pārējie bija dažādu etnisko minoritāšu pārstāvji. Tādēļ, pat ja atgriešanās pagātnē būtu bijusi iespējama un ekonomiski pieņemama (kāda tā nav), tā Latvijas pašreizējā sociāli kulturālajā kontekstā radītu tālākas problēmas: ja dainās attēlotā sievietē tiek uzskatīta par ideālu, par kultūras un tradīciju glabātāju, tas vienlaicīgi veicina "citu" sieviešu (kam ir dažāda etniskā izcelsme), kas neietilpst tradicionālajās kategorijās, norobežošanu un atstumšanu. Šādā veidā tradicionālais dzimumu lomu sadalījums ne tikai uztiēpj sievietēm (un vīriešiem) lomas, ko viņi varbūt nemaz neizvēlētos, tas arī kalpo, lai izslēgtu citas etniskās grupas no sabiedrības veidošanas procesa, — tas ir nepieņemami un nāk tikai par sliktu sabiedrības integrācijai un tautas attīstībai.⁴

Vērojot un analizējot vīriešu un sieviešu savstarpējās attiecības pašreizējā posmā, šķiet, nebūtu godīgi uztvert burtiski apgalvojumu "cilvēki dod priekšroku tradicionālajai dzimumu nevienlīdzībai". Mums ir jauni cilvēki, kam nav tādu ilgu pēc pagātnes. Intervijās daudzi jauni vīrieši un sievietes atzinuši, ka labprāt dalītu mājas darbu un iztikas pelnīšanas rūpes ar saviem pašreizējiem vai nākamajiem dzīves draugiem. Tāpēc svarīgi ir tādi jautājumi kā: kam, neatsakoties no tradicionālajām dzimumu lomām, rodas kāds labums; kas šajā situācijā zaudē? Otrais jautājums ir pat svarīgāks par pirmo, un nākamajā nodaļā centīsimies ilustrēt un izskaidrot, kas un kādēļ šādā situācijā varētu būt zaudētājs.

Nobeigumā gribētos atgādināt, ka atbrīvošanās no stereotipiem un ierastajām dzimumu lomām ir tā risinājuma atslēga, kas zaudētājus varētu pārvērst ieguvējos — un palīdzētu radīt tautu, kas bauda veiksmīgas sabiedrības attīstības augļus.

³ Sk. Keeler, 1997, Eglite, 1997

⁴ Autore izsaka pateicību Irīnai Novikovai par šo aspektu akcentēšanu rakstā "Fashioning Our Minds: Mass Media Representation for Minority Women in Latvia" 1998)

OTRĀ DAĻA

Tautas attīstība caur dzimumu līdztiesības prizmu: ekonomika, izglītība, veselība un vardarbība

1990.gadā, izdodot savu pirmo globālo pārskatu par tautas attīstību, Apvienoto Nāciju Attīstības programma (turpmāk tekstā izmantots angļu valodas akronīms *UNDP*) mudināja atcerēties un ņemt vērā, ka tautas labklājību, pretstatā vispārpieņemtam uzskatam, nenosaka tikai rādītāji naudas izteiksmē, bet lielā mērā arī citi dzīves kvalitātes indikatori. Tādēļ, lai salīdzinātu tautas attīstības līmeni dažādās valstīs, *UNDP* ieviesusi tautas attīstības indeksu, ar tā palīdzību, ņemot vērā trīs ilgtermiņa attīstību raksturojošos indikatorus: ekonomiku, izglītību un veselības aizsardzību, iespējams vispusīgāk vērtēt katras valsts attīstību.

Dzimumu līdztiesība visās trijās sfērās ieņem nozīmīgu vietu. Tādēļ ziņojuma otrajā daļā pievērsīsimies dzimumu līdztiesības nozīmei minēta-

jās sfērās, sākot ar to, kā dzimumu līdztiesības jautājumi var saasināt problēmas un kā lielāka uzmanība dzimumu līdztiesības jautājumiem var palīdzēt problēmas risināt. Tad pievērsīsimies tam, kas dzimumu līdztiesības problēmu integrēšanai Latvijas ekonomikā, izglītībā un veselības aizsardzībā jau padarīts. Līdztekus analizēsim esošos trūkumus un to novēršanas iespējas.

Otrās daļas beigās pievērsīsimies vardarbībai un prostitūcijai — sāpīgiem jautājumiem, kas lielā mērā ietekmē un arī gūst ietekmi no kopējā tautas attīstības procesa. Lai arī šie jautājumi Latvijas sabiedrības uzmanības lokā parādījušies nesen, analizēsim pašreizējo situāciju un iespējamo tālāko rīcību attiecībā uz diviem tik nozīmīgiem jautājumiem — dzimumu līdztiesība un tautas attīstība.

2.1. Dzimumu līdztiesība un ekonomika: naudas, laika un citi resursi oficiālajā darba tirgū un māsaimniecībā

Latvijas pāreja uz tirgus ekonomiku radījusi izmaiņas gan makroekonomikas, gan mikroekonomikas sistēmā un, protams, arī izmaiņas darba tirgū. Izmaiņas skārušas cilvēku darbu un padarītā darba atalgojumu, ekonomiskās izmaiņas ietekmējušas arī ienākumu līmeni un darba sadalījumu māsaimniecībā. Jāvelta maksimālas pūles tādas darbības politikas izveidei, kas minētajās jomās nodrošinātu maksimālu uzlabojumu pēc iespējas lielākai iedzīvotāju daļai, jo ilgtermiņa ekonomiskā attīstība, nabadzības izskaušana un izmaiņām pielāgoties spējīgs darbaspēks ir priekšnoteikumi tautas ilgtermiņa attīstībai. Jāsaka, ka problēmu analīze caur dzimumu līdztiesības prizmu ir nozīmīga ne tikai dzimumu pārstāvības līdzsvara sasniegšanai vai taisnīgas resursu pieejamības nodrošināšanai Latvijā, bet arī, lai

palielinātu gan vīriešu, gan sieviešu ieguldījumu ilgtspējīgā tautas attīstībā.

Parasti ekonomikā pieņemts galveno uzmanību pievērst finansēm, atstājot novārtā citus vērā ņemamus resursus, kas parasti netiek pārvērtēti naudas izteiksmē, tomēr ir būtiska ekonomikas sastāvdaļa. Gribētos atgādināt, ka “darbs” nenozīmē tikai algotu darbu, bet arī neapmaksātu darbu (piemēram, mājas solis vai bērnu kopšana). Līdzīgu resursu pieejamību vai to trūkumu var attiecināt ne tikai uz finansu jomu, bet arī uz citām precēm un pakalpojumiem, laiku un tādiem resursiem kā veselība, sociālā mijiedarbība vai izglītība. Tādējādi turpmākajās trīs sadaļās dažādas ekonomiskās sistēmas jomas aplūkosim caur tradicionālo prizmu, līdztekus pievērsīsimies arī citiem aspektiem, kas nav mazāk svarīgi.

2.1.1. Nabadzība

Nabadzību uzskata par vienu no lielākajiem šķēršļiem ilgtspējīgā tautas attīstībā, jo īpaši tādēļ, ka, ņemot vērā definīciju, tā nenozīmē tikai materiālo līdzekļu trūkumu, bet iekļauj arī izglītības, veselības aprūpes, sociālo kontaktu izmantošanas iespēju un pieejamības trūkumu. Dzimumu līdztiesība nabadzības kontekstā ir sāpīgs jautājums. Nabadzība vīriešus un sievietes ietekmē atšķirīgi, jo viens vai otrs dzimums var tikt pakļauts nabadzības riskam vai asāk ciest no tās radītajām sekām. Turklāt prakse rāda, ka nabadzības cēloņi un sekas abiem dzimumiem ir atšķirīgi, tādēļ tie arī jāanalizē atsevišķi. Ņemot to vērā, nabadzības apkarošanas stratēģijai jā-

paredz atsevišķa pieeja un risinājums gan vīriešiem, gan sievietēm.

Vēl nesen nabadzībai Latvijā netika pievērsta nopietna uzmanība. Valstī strauji palielinājās ar nabadzību saistīto problēmu spektrs, tomēr zināmu laiku valdība problēmu atstāja it kā novārtā. Savukārt, kad valdība atskārta problēmas nopietnību, tā lūdza *UNDP* palīdzību, lai varētu veikt detalizētu situācijas novērtējumu un nabadzības apstākļu analīzi Latvijā, kas tālāk varētu kalpot par pamatu nabadzības izskaušanas stratēģijai, ko darba grupa, kuru izveidojis Ministru kabinets un vada Labklājības ministrija, plāno izstrādāt 1999. gadā. Šajā projektā tiek

izveidoti trīs dažādi nabadzības novērtējumi Latvijā. 1999. gada pavasarī bija jau trīs šāda veida ziņojumi (katrs ar savu tematisko specifiku), kas izcēla arī vairākus dzimumu līdztiesības problēmas aspektus.

Piemēram, ziņojumā — “Kas un kur Latvijā ir nabadzīgs?”⁵ tika aprēķināts “nabadzības risks” dažādām iedzīvotāju sociāli ekonomiskajām kategorijām. Un, analizējot tās atšķirīgo ietekmi uz abiem dzimumiem, ziņojumā tika minēts, ka tikai sākotnēji vīriešu vai sieviešu nabadzības riska priekšnoteikumos nav vērojamas būtiskas atšķirības. Tomēr, analizējot problēmu dziļāk, atklājas, ka vientuļie vīrieši pakļauti ievērojami augstākam nabadzības riskam nekā vientuļās sievietes: 15,4% vientuļo sieviešu ir nabadzīgas, bet nabadzīgu vientuļo vīriešu ir 23,6%. Palielinoties ģimenes locekļu skaitam, situācija mainās, paaugstinās nabadzības risks sievietēm. Kaut gan palielinās arī nabadzības risks mājsaimniecībā, kur ģimenes galva ir vīrietis, šis kāpums nav tik straujš un nesasniedz tik augstu līmeni (sk. 1. tabulu). Šie ir ļoti svarīgi novērojumi, un tie noteikti būtu jāņem vērā stratēģijas analītiķiem, taču jau uzreiz var teikt, ka dažus no pētījuma rezultātu aspektiem varētu arī izcelt. Pirmkārt, tā kā sievietes var tikt pakļautas lielākam vai mazākam nabadzības riskam, ņemot vērā viņu ģimenes situāciju, var apgalvot, ka nav nenovēršamu nabadzības rašanās priekšnoteikumu (piemēram, spējas, finansu plānošanas iemaņas, vēlme strādāt u.tml.). Varētu teikt, ka dzimumu sociālās lomas un funkcijas, kā arī abu dzimumu ikdienas dzīves konteksts nosaka indivīda nabadzības riska iespējamību daudz lielākā mērā. Fakts, ka sievietes, kam ir bērni, ir nabadzīgākas par sievietēm, kam nav bērnu, bet vīriešiem situācija ir pretēja, liek domāt, ka bērnu aprūpes pienākumu nevienlīdzīgais sadalījums mājās sievietēm, kam ir bērni, liedz produktīvu strādāt. No tā secinām, ka gadījumos, ja vīrieši aktīvāk piedalītos mājas soļa veikšanā, ģimenes tiktu pakļautas mazākam nabadzības riskam (sk. 2.1.3. sadaļā iekļauto detalizētāko analīzi). Turklāt mājsaimniecības, kurās ir bērni un kurās ģimenes galva ir sieviete, ir nabadzīgākas par mājsaimniecībām, kurās ir bērni un ģimenes galva ir vīrietis. Tas liecina, ka mājsaimniecībās, kurās ir bērni un kurās ģimenes galva ir sieviete, bieži vien nav tēva, tas arī nosaka, ka netiek nodrošināti bērnu audzināšanai vajadzīgie naudas un laika resursi. Turpretim mājsaimniecībās, kurās ir bērni un kurās ģimenes galva ir vīrietis, biežāk ir abi vecāki, kas strādā un daļa pienākumus mājās (gan vienlīdzīgi, gan nē). Šāda situācija atkārtoti un nepārprotami izceļ tēva lomas nozīmīgumu ģimenē.

Nabadzības kvantitatīvie rādītāji (t.i., mājsaimniecības vai individuālo ienākumu līmenis), kas bieži vien atklāj būtisku informāciju, ja dzimumu atšķirība ir ņemta vērā, līdz galam neatklāj lietas būtību: nabadzība skar citas indivīda eksistences sfēras, piemēram, resursu pieejamību un to izmantošanu, kā jau iepriekš minēts. Tiek skarti arī psiholoģiski aspekti, piemēram, indivīda pašapziņa, nevērtīguma

un atkarības sajūta, kulturāla vai sociāla atstumtība, sociālā izolētība — un to visu kvantitatīvas analīzes dati neuzrāda. Tādēļ pēc dažu ekspertu novērojumiem nabadzības aprakstu dokumentēšana un tās dzimumsadaliņums (īpaši visvairāk cietušo skatījumā) būtu svarīgs pavērsiens atbilstošas politikas izveidē, lai risinātu šo problēmu. Latvijā zināms ieguldījums jau ir. 1998. gadā Latvijas Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts tika pilnvarots jau minētā UNDP un Labklājības ministrijas projekta ietvaros veikt nabadzības situācijas Latvijā kvalitatīvu analīzi. Tas ne vien kvantitatīvi pamatoja jau minēto dzimumu nevienlīdzību, bet analizēja situāciju dziļāk, izceļot tādas dzimumu līdztiesības dimensijas, kas bieži var paslidēt garām nepamanītas, piemēram, analizējot ģimenes budžetu. Kvalitatīvā analīzē tika atklāts, ka vīriešiem un sievietēm ir atšķirīgas izdzīvošanas stratēģijas. Daudzi respondenti atzina, ka vīrieši daudz biežāk slīgst depresijā, viņiem parādās nosliece uz alkoholismu un ir raksturīgāka lielāka tendence uz citām pašnīcinošām darbībām, arī pašu briesmīgāko — pašnāvību. Turpretim sievietes (vairumā gadījumu — rūpējoties par bērniem) daudz aktīvāk cenšas atrast izeju no bezcerīguma, mēģina savilkot kopā galus, spītējot tam, ka arī viņām ir depresija un raksturīga sociālās izolētības sajūta. Minot šos faktus, atkal acīmredzama kļūst vīriešu iesaistes nozīme mājas sfērā, ne tikai, lai nodrošinātu atbalstu un palīdzību sievietēm un citiem ģimenes locekļiem krīzes situācijās, bet arī, lai paaugstinātu vīriešu pašvērtības un atbildības sajūtu laikā, kad viņi ir “izolēti” no formālās nodarbinātības sfēras (tradicionāli — viņu “pašaplicināšanās avota”).

Kvalitatīvais pārskats arī atklāja, ka diemžēl dzimumu diskriminācija sabiedrībā apgrūtinā sievietšu izķepurošanos no nabadzības. Daudzas sievietes atzina, ka gan privātie darba devēji, gan Valsts nodarbinātības dienests bieži vien diskriminē sievietes darba meklējumos. Piemēram, daudzas sievietes stāstīja, ka viņas tikušas atraidītas, jo bijušas vecākas par 35 vai pat 30 gadiem. Protams, jāpiebilst, ka vīrieši pēc 50 gadu vecuma, meklējot darbu, arī piedzīvo līdzīgas grūtības, tomēr sievietes biežāk saduras ar papildu diskrimināciju attiecībā uz viņu dzimumu, izskatu vai to, ka viņām ir bērni. Kāda sieviete pastāstīja, ka viņu ļoti izbrīnījusi kāda darba reklāma, ar kuras palīdzību meklēta “jauna, glīta sieviete ar labu figūru un garām kājām”. Līdzīgu gadījumu atstāstīja arī cita sieviete. Viņu nepieņēma darbā fabrikā, kad darba devēji uzzināja, ka viņas aprūpē ir pieci bērni. Šādi un līdzīgi incidenti vērojami visā valstī gan pilsētās, gan laukos. Turklāt tādi diskriminācijai ir dažādas negatīvas sekas: pirmkārt, sievietes tiek noniecinātas kā potenciālās darbinieces, netieši norādot, ka svarīgāks ir viņu izskats vai vecums, nevis viņu spējas un iemaņas. Tas traucē viņām līdzvērtīgi ar vīriešiem attīstīt savu profesionālo karjeru, kā arī nopietni ietekmē ģimenes materiālo situāciju — kā rāda kvantitatīvie dati par nabadzību, sievietēm, kam ir bērni, ir lielāks

⁵ F. Gassmann, UNDP, 1998

1. tabula

Iedzīvotāji, kas dzīvo nabadzībā (%)

(no ģimenēm, kuru ienākumi ir vairāk kā 38 Ls mēnesī uz vienu ģimenes locekli)

	Vīrieši	Sievietes
Dzīvo vieni	23,6%	15,4%
Vada mājsaimniecību, kurā:		
nav bērnu	28,37%	28,8%
ir 1 bērns	42,89%	46,3%
ir 2 bērni	47,62%	61,09%
ir trīs bērni	68,75%	75,21%
ir 4 un vairāk bērni	79,97%	91,45%

rīks iekļūt nabadzīgo grupā. Sieviešu diskriminācija pastiprina esošās sociālās lomas attiecībā uz sievietes vietu, burtiski ieslēdzot viņu stereotipos par sievietes — mātes lomu mājās, tajā pašā laikā nemaz nemudinot vīriešus vairāk piedalīties mājas darbos. Vēl vairāk — Satversme šādu situāciju aizliedz un jau tāpēc vien tā būtu jānovērš.

Ņemot vērā aprakstīto, ir būtiski veikt pasākumus, lai vērstos pret nabadzību Latvijā. Piemēram, UNDP un Labklājības ministrijas projektā, kura mērķis ir nabadzības izskaušanas Latvijā stratēģijas izveide, jāpievērš uzmanība ne tikai bezdarbam un izglītībai, bet arī nabadzības rādītājiem, kas skar abus dzimumus. Šai stratēģijai vajadzētu atbalstīt un veicināt tādas aktivitātes, kas tiešā veidā vērstas gan pret nabadzības cēloņiem, gan konsekvencēm un nabadzības atšķirīgo ietekmi uz abu dzimumu pārstāv-

jiem. Tās varētu būt tādas aktivitātes kā: lielāks psiholoģiskais atbalsts vīriešiem (veidojot tēvu atbalsta grupas u.tml.), pasākumu un pakalpojumu klāsta izveide ģimenes atbalstam krīzes situācijās, pārkvalificēšanās iespējas sievietēm bērna kopšanas laikā, lai kompensētu laiku, kad viņas nevar pilnvērtīgi līdzdarboties, konsultatīvo programmu izveide sievietēm, izveidot un nodrošināt bērnu auklēšanas iespējas, kā arī veidot un attīstīt lielāku izpratni par dzimumu līdztiesību Valsts nodarbinātības dienestā un potenciālajos darba devējos. Pievēršot īpašu uzmanību dzimumu līdztiesības jautājumam šādā stratēģijā, tiktu parādīta valdības politiskā griba, un tas vien palīdzētu uzlabot sabiedrības attieksmi pret dzimumu līdztiesību, kā arī kalpotu par piemēru, veidojot pozitīvu attieksmi pret dzimumu līdztiesību dažādās valsts pārvaldes jomās.

2.1.2. Dzimums, nodarbinātība un darba tirgus

Nodarbinātības kvantitatīvie un kvalitatīvie rādītāji pieder tautas attīstības ietekmes pamatrādītājiem. Latvijā pārejas ekonomikas apstākļos nodarbinātības sektorā vienlaicīgi bija jāveic pārejas process no valsts kontrolētas nodarbinātības uz privāto uzņēmumu skaita palielināšanos, kā arī būtiska darba tirgus pārstrukturēšana. Dažādas attīstības tendences un politika atšķirīgi ietekmējusi dažādas iedzīvotāju grupas. Arī vīriešus un sievietes izmaiņas ietekmē dažādi. Bezdarbu, nodarbinātības pieejamību un nodarbinātības kvalitāti nepieciešams analizēt caur dzimumu līdztiesības prizmu, lai maksimāli palielinātu abu dzimumu ieguldījuma efektivitāti un garantētu līdztiesīgu resursu pieejamību un to izmantošanas iespējas, kā arī, lai pienācīgi varētu attīstīt un novērtēt darbības stratēģiju un programmas.

Piemēram, runājot par mazajiem un vidējiem uzņēmumiem Latvijā (MVU), pētījumi pierāda, ka sievietes ir neizdevīgākā situācijā jau pirms ienākšanas darba tirgū. Izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1998** minēts, ka uzņēmēji galvenokārt ir vīrieši. Turklāt vīriešu aktivitāte darba tirgū vēl palielināsies, jo aptaujātie MVU vadītāji izteicās, ka nākotnē viņi plāno nodarbināt vairāk vīriešu nekā sievietes. Šo apņemšanos atspoguļoja arī intervijas ar

sievietēm. Kā jau ziņots iepriekšējā sadaļā par nabadzību, daudzas sievietes apliecināja, ka viņām atteikts darbs, jo viņas, piemēram, ir jaunas sievietes (uzņēmēji uzskata, ka bērnu dzemdēšana un audzināšana negatīvi ietekmēs viņu darba produktivitāti), vai arī tāpēc, ka viņas ir par vecām — un tādēļ vairs nav pārkvalificējamas vai piemērotas citādu iemeslu dēļ. Tāda atklāta sieviešu diskriminācija nekavējoties ir jānovērš. Tiesa, lielākais dienas laikraksts, pateicoties NVO pūlēm, aizliedzis dzimumu un vecuma diskrimināciju darba sludinājumos, tomēr diskriminācija joprojām pastāv. Darba tiesas vai efektīvas *ombudsmēru* (zviedru v. *ombud* — pārstāvis, kas izskata iedzīvotāju sūdzības pret iestādēm un amatpersonām, kas aizskāruši viņu cilvēktiesības) institūciju trūkums, kas dzimumu diskriminācijas jautājumus varētu risināt darbavietās, ir tikai viens problēmas aspekts. Otrs ir vispārēja situācijas neizpratne sabiedrībā. Daudzas sievietes, kas tiek diskriminētas, vispār nepārzina ne savas tiesības, ne likumā paredzētās sevis aizsargāšanas iespējas. Valsts cilvēktiesību biroja darbībai, protams, šeit ir svarīga nozīme, tomēr arī arodbiedrībām un darba devēju institūcijām vajadzētu pievērsties šai problēmai. Arī pašu darbinieku organizācijām būtu jāstrādā, lai aizsargātu savas tiesības, ja tās tiek diskri-

minētas, savukārt darba devēju organizācijām būtu jā-dara viss nepieciešamais, lai viņu darbinieki tiktu iz-glitoti par darbinieku tiesībām.

Analizējot bezdarba un ekonomiskās akti-vitātes rādītājus, varētu šķīst, ka, ienākot darba tir-gū, sievietes nebūt nenonāk nelīdzvērtīgā stāvoklī, jo vīriešu un sieviešu nodarbinātības rādītāji ir aptu-veni vienādi (sk. 2. tabulu). Vai tas nozīmē, ka sie-vietes darba tirgū netiek diskriminētas? Atbilde ir viennozīmīga: nē. Kā norādīja Starptautiskās darba organizācijas pārstāvis nesenajā ziņojumā par Latvi-jas darba tirgu, tautas attīstībai vitāli svarīgāka ir no-darbinātības *kvalitāte*.⁶ Vienkārši fakts, ka cilvēkiem ir darbs, nenorāda, ka viņi ir apmierināti, ka attiek-sme pret viņu karjeru un apmaksu vai, vienkārši pel-not minimālās iztikas algu (Latvijā daudzi cilvēki, kas dzīvo nabadzībā, faktiski skaitās nodarbināti), ir līdz-tiesīga un taisnīga. Tādēļ darba tirgus attīstības ten-dences un apstākļi — ne tikai nodarbinātības rādītāji — jāizskata caur dzimumu līdztiesības prizmu.

Nav pārsteigums, ka tieši tad, kad sievietes ienāk darba tirgū, parādās viņu diskriminācijas pie-rādījumi. Piemēram, dažādos pētījumos ir akcentēts, ka pastāv nopietna neatbilstība algu ziņā, ko saņem vīrieši un sievietes: Latvijā privātajā sektorā vīrieši vidēji saņem par 10 Ls augstāku mēnešalgū nekā sie-vietes. **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1998** autori uzsvēr, ka iemesls ir lielāka sieviešu nodarbi-nātība zemāk apmaksātos darbos izglītībā un apkal-pojošajā sfērā. Minētajā pārskatā ir izteikts secinā-jums, ka sievietes, kas strādā tādu pašu darbu kā vī-rieši, patiesībā vidēji nopelna tikai par 4 Ls mazāk nekā vīrieši (jāpiebilst, ka arī tas tomēr ir uzskatāms par diskriminācijas piemēru). Turklāt ir arī citi algas atšķirības iemesli. Būtiski, ka vīrieši daudz biežāk par sievietēm ir darba devēji —konkrēti trīs reizes bie-žāk nekā sievietes (sk. 3. tabulu), kas arī (bet ne ti-kai) ietekmē vidējo sieviešu un vīriešu darba algū.

10 Ls starpības rašanās cēloņi, aprēķinot darba algū, būtu nevis jāatmet kā gluži vienkārša dar-ba tirgus demogrāfiska īpatnība, bet jāanalizē dzi-lāk. Piemēram, vispirms jāuzdod jautājumi — kā-pēc sievietes vairāk nekā vīrieši tiek nodarbinātas ze-māk apmaksātos darba tirgus sektoros; kādēļ daudz retāk par saviem vīriešu dzimuma kolēģiem viņas vir-zās augšup pa karjeras kāpnēm? Atbilde uz pirmo jautājumu cieši saistīta ar dzimumu lomām un ste-reotipiem. Šķiet, ka vispārizplatītie kultūras stereo-tipi attur sievietes no darba celtniecībā un vīriešus — no darba izglītībā, medicīnā un līdzīgos nodarbi-nātības sektoros. Tas nebūt nenozīmē, ka sievietēm ir aizliegts strādāt celtniecībā, drīzāk gan, ka kultū-ras un tradīciju dēļ viņām tas pat neienāk prātā, viņ-ņas to nepārdomā un neizmanto. Turklāt minēto si-tuāciju vēl pastiprina padomju laika stereotips par dzimumu vienlīdzību un ir kā atgādinājums par tra-dicionālajām dzimumu lomām, kas apskatītas pir-majā daļā. Līdzīgu kultūras stereotipu dēļ vīrieši reti kļūst par medmāsiņām vai skolotājiem. Šajā situāci-

jā mērķim atkal vajadzētu būt: lauzt esošos kultūras stereotipus, lai vīrieši un sievietes varētu patstāvīgi izvēlēties savu profesionālo karjeru un attīstību, ne-atkarīgi no dzimuma un, nebaidoties no sabiedrības attieksmes. Tas palielinās dzimumu līdzsvaru visās profesijās, kā arī pastiprinās katra indivīda apmier-nātību tīri profesionālā līmenī. Vēl svarīgāk: varbūt tas novērsīs šķēršļus, kas it īpaši jau sievietēm liedz atrast darbu labāk apmaksātajos darba tirgus sekto-ros. Tāpat arī nenodarbinātajiem vīriešiem būtu la-bākas iespējas atrast pastāvīgu darbu, ja nepastāvētu aizspriedumi par viņu nodarbinātību tā sauktajās sie-viešu profesijās.

Šāda stāvokļa tipisks atspoguļojums rodams MVU sektorā — tā ir sfēra, kurā darba algas un darba drošība bieži vien ir daudz labvēlīgāk vērtējami. Kā jau minēts, sievietes šajā darba tirgū ir mazāk aktīvas par vīriešiem. Izdevumā **Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1998** autori atzīmē, ka šāda situācija radu-sies tādēļ, ka droši vien MVU darba devēji meklē “kvalificētus darbiniekus, kas var strādāt pilnu slo-dzi,” tādēļ arī sievietes nonāk nelabvēlīgākā situācijā. Tomēr, ņemot vērā faktu, ka sievietes ir labāk izgli-totas par vīriešiem (sk. 2.2. sadaļu) un aktīvākas ofi-ciālajā darba tirgū, grūti saprast, kā tieši viņu iemaņas neatbilst prasībām — īpaši jau runājot par tipisku MVU darbu (pakalpojumi, grāmatvedība u.tml.). Kad darba devēji tika izjautāti par sava darbspēka izvēles kritērijiem, viņi apgalvoja, ka meklējot darbiniekus ar svešvalodu zināšanām, prasmi strādāt ar datoru, pras-mi sarunāties un praktiskām iemaņām, ko pamato te-orētiskās zināšanas. Atkal rodas jautājums — kā tieši sievietes neatbilst šīm prasībām? Būtu nepareizi vien-kārši pieņemt faktu, ka sievietes nav pietiekami kvali-ficētas. Jāanalizē šāda pieņēmuma rašanās cēloņi. Tur-klāt, ja tiešām atklājas, ka sievietes ir zemāk kvalificē-tas salīdzinājumā ar vīriešiem, jāievieš darbības me-hānisms, lai situāciju līdzsvarotu. Jautājumā par “darbiniekiem, kas var strādāt pilnu slodzi,” jāsaka, ka tas gan varētu liecināt par darba devēju negribēša-nu pieņemt darbā sievietes, pamatojot to ar rūpēm par bērnu kopšanu. Un atkal — lielāka vīriešu iesaistē te mājāsaimniecības jomā, kā arī lielāka iejūtība no dar-ba devēju puses un dzimumu līdztiesības izpratne pa-līdzētu noregulēt situāciju.

Atbilde uz otro jautājumu, kāpēc sievietes daudz retāk kāpj augšup pa karjeras kāpnēm, arī ir saistīta ar dzimumu lomām un stereotipiem. Vien-kārši sakot, sabiedrība augstāk vērtē vīriešu nekā sie-viešu padarīto darbu. Iemesli tam mazāk ir saistīti ar vīriešu un sieviešu varēšanu vai nevarēšanu, bet gan vairāk ar to, ko darīt ar pieņēmumiem par dzimumu lomām. Gluži tāpat kā vīriešus daudz labprātāk pie-ņem darbā visu iepriekš minēto iemeslu dēļ, tos daudz labprātāk arī virza pa karjeras kāpnēm. Savu-kārt sievietes daudz biežāk iesaistās neapmaksātos darbos kā ģimenes locekles vai kā radniecēces (sk. 3. tabulu). Tas izceļ faktu, ka Latvijas sabiedrībā vīrie-šu darbam piešķir lielāku vērtību salīdzinājumā ar

⁶ Maarten Keune. Nabadzība un darba tirgus Latvijā. UNDP, 1998.

2. tabula

Vīriešu un sieviešu nodarbinātība uz 1997. gada novembri (iedzīvotāju kopskaits tūkst.)

	Kopā	Vīrieši	Sievietes
Ekonomiski aktīvi	1186,1	615,2	571,0
Nodarbināti	1014,9	527,1 (85,7%)	487,1 (85,3%)
Bezdarbnieki	171,2	88,0 (14,3%)	83,2 (14,6%)

sieviešu padarīto darbu, neņemot vērā darba veidu: ja darbu dara vīrietis, tam ir lielāka vērtība, tādējādi augstāks atalgojums un labvēlīgāka attieksme, piemēram, paaugstinājums amatā. Ja Latvija grib maksimāli efektīvizēt savas ilgtermiņa ekonomiskās izaugsmes iespējas, jāapzinās šādas attieksmes nelabvēlīgā ietekme, tā jāizskauž un jāmaina.

Šis tas jau ir darīts, lai novērstu dažas nelīdztiesības izpausmes. Ekonomikas ministrija, piemēram, nesēn izveidojusi mikrokredītu programmu sievietēm uzņēmējām. Citas šādas programmas tiek ieviestas visā valstī reģionālā un nacionālā līmenī, tās atbalsta dažādas NVO un vietējās organizācijas. Arī UNDP organizējusi apmācības programmu sievietēm mazos un vidējos uzņēmumos. Diemžēl ir grūti šajā posmā novērtēt minēto programmu ietekmi, jo tās vēl ir relatīvi jaunas.

Ir veikti arī dažādi pasākumi, lai sievietes, kurām ir bērni, varētu strādāt algotu darbu ārpus mājas. Piemēram, Latvijas Darba kodeksa 172. pants nosaka, ka sievietēm, kam ir bērni, jaunāki par trim gadiem, jāsaņem pilna darba alga, strādājot tikai 30 stundas nedēļā, parasto 40 stundu vietā. Šāda uzmanība problēmai no likumdošanas puses ir patiesi slavējama, tomēr jāizsaka daži komentāri: daudzas sievietes nemaz nezina, ka šādas garantijas Latvijas likumdošanā pastāv, tas savukārt norāda uz lielāku informācijas izplatīšanas nepieciešamību no valsts puses. Otrkārt, jāpiebilst, ja darba tirgū netiks izrādīta iekļaušana pret vecāku rūpēm, sievietes vispār nevarēs savas tiesības realizēt, jo, ja sieviete izvirza savas likumīgās prasības, viņa pakļauj sevi riskam zaudēt darbu vai to nesaņemt — tāpat kā sievietes reproduktīvā vecumā bieži netiek pieņemtas darbā. Turklāt pašreizējos apstākļos efektīva “sūdzību mehā-

nisma” (piemēram, darba tiesas), kas spētu risināt konfliktus darbavietā, nemaz nav, jo sievietēm ir mazas iespējas sevis aizstāvēt, ja, piemēram, viņas tiek netaisnīgi atlaistas vai ja darba devēji atsakās pakļauties minētajām likumdošanas prasībām. Tas ilustrē situāciju, kad likumā paredzēto tiesību praktiskās realizācijas ceļš ir “šķēršļu pilns”, lai oficiālo vienlīdzību izmantotu.

Turklāt šī Darba likumdošanas kodeksa panta elementārākā nepilnība ir, ka darbība orientēta tikai uz mātēm, gandrīz izslēdzot tēvu līdzdalību. Likumdevēji jāuzslavē par to, ka tiek pievērsta uzmanība vecāku rūpēm, tomēr šis pants atkal “apzīmogo” sievietes kā galvenās bērnu aprūpētājas, vienlaicīgi atturot vīriešus no aktīvas līdzdalības un atsvešinot viņus no tēva lomas. Tas nelabvēlīgi ietekmē bērnus ģimenē, domājot par eventūālajām dzimumu lomām un stereotipiem, ko viņi pieņem no saviem vecākiem, turklāt rada nopietnas sekvenences gan vīriešiem, gan sievietēm, gan arī sabiedrībai kopumā: sievietēm viņu atbildības nastas dēļ tiek liegta piedalīšanās sabiedriskajā sfērā, ģimenes dēļ viņām jāizvēlas zemāk apmaksāts darbs, kā arī viņām pieejamas šaurākas informācijas apmaiņas un kontaktu iespējas. Savukārt vīrieši ģimenē bieži tiek nostumti malīnā, kas ir viens no viņu depresijas un citu veselības problēmu iemesliem, īpaši situācijā, ja viņi zaudējuši darbu. Rezultātā — ne sabiedrībā, ne privātās dzīves sfērā nevar izmantot un baudīt abu dzimumu līdzdalības un no dzimumu līdztiesības viedokļa sabalansētas lēmumu pieņemšanas augļus. Tāpēc nepieciešama likumdošanas un politikas tālāka pārskatīšana, lai pastiprinātu vīriešu nodarbinātības kvalitāti, vienlaikus ļaujot attīstīties stiprākām ģimenēm, kurās pienākumu sadale ir vienlīdzīga.

3. tabula

Vīriešu un sieviešu nodarbinātības statuss un prioritātes (tūkst.)

	Vīrieši			Sievietes		
	1995	1996	1997	1995	1996	1997
Darbinieki	429,0	418,7	420,8	399,9	400,1	401,2
Darba devēji	26,5	20,1	25,7	11,2	7,8	8,3
Pašnodarbinātie	37,2	45,6	53,2	20,3	30,2	43,9
Neapmaksātā darbā iesaistītie (ģimene, radi)	21,1	19,1	25,7	25,5	22,4	33,9

2.1.3. Mājsaimniecības ekonomika: dzimumu sadalījums mājsaimniecības darbu un ģimenes pienākumu veikšanā

Daudzi eksperti dzimumu līdztiesības un tautas attīstības jautājumos atzīmējuši, ka viedoklim par to, kuram dzimumam un kādi darbi veicami, ir būtiska nozīme dzimumu nelīdztiesības "iemūžināšanai" sabiedrībā. Tas nav attiecināms tikai uz oficiālā darba tirgus sektoriem, kuros tradicionāli nodarbināti viena vai otra dzimuma pārstāvji. Tas attiecināms arī uz pienākumu sadali mājās un ģimenē. Pieņemsim, ka vidusmēra nodarbināts Latvijas iedzīvotājs aptuveni 8 stundas pavada savā darba vietā. Loģiski būtu secināt, ka 16 stundas tiek pavadītas ārpus darba — vai nu iesaistoties sabiedriskās vai pilsoniskās aktivitātēs, vai visbiežāk — vienkārši esot mājās. Kā zināms, mājsaimniecības pašas par sevi nepastāv — var pavadīt visu dienu, darot mājas darbus, tomēr dienas beigās darbi ne tuvu nav apdarīti. Tīrīšana, ēdiena gatavošana, iepirkšanās un mājsaimniecības attīstības plānošana — ir tikai daži no visparastākajiem mājas darbiem, savukārt bērnu audzināšana un pieskatīšana uzliek ievērojamu papildu slodzi ikdienas rūpēm. Tādēļ nevarētu teikt, ka darbi mājsaimniecībā nebūtu saucami par "darbu".

Turklāt darbs mājsaimniecībā, par kuru nemaksā, ieņem nozīmīgu vietu tautsaimniecībā. UNDP 1995. gada globālajā Pārskatā par tautas attīstību tika lēsts, ka sieviešu neredzamais ieguldījums ekonomikā patiesībā ir līdzvērtīgs 11 triljoniem ASV dolāru. Tas ir tas neredzamais ieguldījums ekonomikā, kas padara iespējamu oficiālo ekonomikas sektoru. Turklāt mums visiem vajadzīgas mājas, kur dzīvot, tīras drēbes, ko uzvilkt, un maltītes, ko ēst. Bērni, kas ir potenciālais darba spēks, jāpabaro, jāapmazgā, jāsaugāt skolai. Gluži vienkārši bez šāda "neredzama" ieguldījuma tauta vairs nevarētu pastāvēt.

Nesen veiktā pētījumā⁷ tika konstatēts, ka Latvijā galvenokārt sievietes (73%) ir atbildīgas par visiem darbiem mājsaimniecībā. Un, neskatoties uz to, grūtās ekonomiskās situācijas dēļ lielākā daļa sieviešu, vai arī vismaz tikpat daudz sieviešu, cik vīriešu vēl strādā ārpus mājas. Tas nozīmē, ka patiesībā sievietes ir nodarbinātas divos darbos uz pilnu slodzi. Un nav brīnums, ka pētījuma laikā, lūdzot respondentiem rakstīt dienasgrāmatu par to, kā viņi pavadīja laiku, atklājās, ka strādājošās sievietes velta aptuveni divtik daudz laika mājas darbiem kā strādājošie vīrieši un šīs pašas sievietes algotajā darbā strādā tikai nedaudz mazāk par nodarbinātajiem vīriešiem. Rezultātā nodarbinātajiem vīriešiem ir vairāk laika gan viņu fizioloģiskajām vajadzībām (ēšanai, gulēšanai, tualetes procedūrām), gan atpūtai — faktiski vairāk par stundu dienā.⁸ Mājsaimniecībās, kurās ir bērni, šis ieguldījuma atšķirības ir vēl krasākas: ja vientuļa sieviete, darot mājas darbus, nedēļā tam velta aptuveni par 10 stundām vairāk nekā vientuļi vīrieši, tad sievietes divu vecāku ģimenē ar bērniem mājās

rūpēm vidēji velta par 20 stundām vairāk nekā vīrieši šādā situācijā. Tā izkristalizējas secinājums: sievietes sniedz daudz lielāku un pie tam nenovērtētu ieguldījumu ekonomikā nekā vīrieši.

Aprakstītā situācija rada vairākus nosacījumus: sieviešu iespējas oficiālajā darba tirgū ir ierobežotas, viņas ir spiestas pakārtot darbam visus savus pienākumus. Rezultātā gan viņu fiziskā, gan garīgā veselība var ciest, samazinot kā viņu personīgās, tā arī profesionālās izaugsmes iespējas. Runājot par ģimeni — cieš visi tās locekļi, it sevišķi bērni, kas galu galā ir atstāti ar vienu vienīgu aprūpētāju. Lai šo situāciju mainītu, ir absolūti nepieciešams, lai vīri un vīriešu dzimuma partneri daudz aktīvāk piedalītos mājas dzīvē un darbos.

Efektīvākais un ilgspejīgākais situācijas risinājums būtu attīstīt dialogu, mainīt attiecības gan ģimenē, gan sabiedrībā kopumā. Tomēr arī likumdošanai un politikai šeit ir sava nozīme. Dzimumu līdztiesības aktivisti to atkārtoti un akcentē kopš 1995. gada, ka pašreizējā sociālās aprūpes politika, kas bērnu pabalstu piešķir tikai mātēm, leģitimizē pastāvošās dzimumu lomas bērnu aprūpē: no vienas puses, tiek samazinātas sieviešu iespējas ārpus mājas (viņai un tikai viņai jāpieskata bērni), no otras puses, vīrieši tiek izolēti no aktīvas tēva lomas. Aprakstītā pieeja jāmaina, jādod iespēja vecākiem pašiem pieņemt viņiem izdevīgus lēmumus, ņemot vērā situāciju. Tāpat likumos par nodarbinātību un oficiālo darba tirgu (piemēram, Darba likumdošanas kodeksa 172. panta 2.1.2. sadaļā) nevajadzētu nodrošināt sievietēm vienīgi iespēju "dejot uz auklas" starp ģimeni un darbu — likumiem vajadzētu stimulēt vīriešu iesaisti un piedalīšanos mājas rūpēs, lai situāciju izlīdzinātu.

Atzinīgi vērtējama dialoga attīstība par šīm problēmām pēdējo gadu laikā. Pieminētā dialoga veidošanu sākušas gan NVO, gan akadēmiskā saime — pēdējos gados publicēti nozīmīgi pētījumi par konkrētiem problēmas aspektiem (sk. bibliogrāfiju). Dialogu veicinājušas arī notikušās konferences un semināri, kas pētījumu rezultātus dara zināmus plašākai sabiedrībai. Piemēram, 1998. gadā Sieviešu pētījumu un informācijas centrs sadarbībā ar Eiropas Padomi organizēja semināru "Tēva loma ģimenē". Tāpat ir vērts pieminēt citu NVO aktivitātes, īpaši Latvijas Daudzbērnu ģimeņu asociāciju apvienības nopelnus, kas jau vairākus gadus strādā, lai stiprinātu ģimenes lomu sabiedrībā un veicinātu tēvu līdzdalību. Šī organizācija arī aktīvi darbojusies, lai valdība ieviestu ģimenei labvēlīgāku politiku, diemžēl pagaidām bez īpašiem panākumiem. Nākotnē noteikti vajadzētu stiprināt sadarbību starp valsts un vietējām pārvaldes institūcijām, sabiedriskajām un nevalstiskajām organizācijām, lai veidotu sociālo dialogu un ieviestu izmaiņas sabiedriskajās stratēģijās.

⁷ B. Zepa et al. Sievietes darba tirgū Latvijā: attieksme un rīcība. 1998

⁸ Ieva Marga Markausa. Mājas darbu sadalījums latviešu ģimenēs. 1998

Nodarbināto vīriešu un sieviešu laika izmantojums

(laiks – 168 h)

Nodarbe	Vīrieši	Sievietes
Fizioloģiskās vajadzības	72:06	69:50
Algots darbs	51:20	46:45
Mācības	1:02	1:05
Darbs mājās	15:44	28:03
Brīvais laiks	27:05	21:48
Nenoteikti	0:43	0:35

2.2. Dzimumu līdztiesība un izglītība

Nozīmīgs tautas attīstības rādītājs ir valsts iedzīvotāju izglītības līmenis un kvalitāte: jo vairāk izglītotu cilvēku, jo vairāk iedzīvotāju spēj sniegt ieguldījumu valsts attīstībā, vienlaicīgi izmantojot savas tiesības un pilsonisko atbildību. Runājot par dzimumu līdztiesību izglītības jomā, jāpievērš uzmanība tās pieejamībai un strukturālajai vienlīdzībai, t.i., vai vīriešiem un sievietēm izglītības sistēmā ir vie-

nādas iespējas, kā arī izglītības būtībai: vai skolas un mācību materiāli veicina vai kavē dzimumu līdztiesību. Būtiski arī noskaidrot — vai izglītības programmas pastiprina vai mazina esošos stereotipus un novecojušās dzimumu lomas? Turklāt no šāda skatpunkta izglītību varētu uzlūkot pat kā iespēju, lai cīnītos pret dzimumu nelīdztiesību.

2.2.1. Strukturālā vienlīdzība izglītības sistēmā

Salīdzinājumā ar citām valstīm Latvijas iedzīvotāji ir ļoti izglītoti, 1996. gadā 99% bija lasīt un rakstīt pratēji. Turklāt iedzīvotāju skaits vecumā no 7-23 gadiem, kas mācās kādā no izglītības iestādēm, palielinājies no 68,2% 1993. gadā līdz 74% 1997. gadā. Runājot par oficiālo izglītību Latvijā, jā-saka, ka sievietēm un vīriešiem iespējas šajā jomā ir relatīvi vienādas: 1997. gadā 50,5% skolēnu vispār-izglītojošās skolās bija sieviešu dzimuma, un šis skaitlis palicis nemainīgs kopš 1990. gada. Meitenēm Latvijā nav ne sociālu, ne kultūras barjeru pamatiz-
glītības ieguvei, pastāv pat kultūras norma, ka viņām jāsaņem tāda pati izglītība kā zēniem.

Pievēršoties profesionālās izglītības sfērai, atklājas šāda situācija: 1996./97. mācību gadā tikai 41,7% skolēnu, kas mācījās arodskolās, bija sievietes. Ņemot vērā, ka vidējo profesionālo izglītību var iegūt arī profesionāli tehniskajās vidusskolās, kur 52,1% skolēnu bija sievietes, varam secināt, ka profes-
ionālās izglītības iespējas un to izmantošana gan vīriešiem, gan sievietēm ir vienādas.

Analizējot stāvokli augstākās izglītības sek-
torā, atšķirības dzimumu sadalījumā palielinās. At-
tiecība starp vīriešu dzimuma un sieviešu dzimuma
augstskolu absolventiem 1997. gadā bija 1 pret 1,4.
Tas varētu nozīmēt, ka, runājot par universitātes grā-
da iegūšanu, vīrieši ir sliktākā situācijā. Tomēr at-
šķirības jāanalizē dziļāk, piemēram, kā tās ietekmē
tālākās vīriešu un sieviešu iespējas. Šķiet, lai iegūtu
augstāko izglītību, vīrieši nu nemaz netiek diskri-

minēti, jo zināms, ka sievietes darba tirgū bieži vien
ir nelabvēlīgākā situācijā (sk. iepriekš) un arī poli-
tiskās varas struktūrās (sk. turpinājumā) viņu labā-
kā izglītība nemaz nedod īpašas priekšrocības. Ana-
lizējot minētās pretrunas, rodas jauna viela pārdo-
mām: ja sievietes ir labāk izglītotas par vīriešiem, kā-
dēļ viņas pelna mazāk naudas un ieņem mazāk re-
prezentablu amatus? Meklējot atbildi, protams, at-
griežamies pie slēptās diskriminācijas problēmas, ste-
reotipiem un dzimumu lomām gan sabiedriskās, gan
privātās nodarbinātības sfērā, par ko runāts jau
iepriekš.

Cits jautājums, kas būtu jāpārdomā, ir tas,
kādu izglītību izvēlas vīrieši un kādu sievietes. Fakts,
ka sievietes ir aktīvākas augstākās izglītības ieguvē,
vēl nenozīmē, ka viņas nodrošina sev iespēju vēlāk
atrasties augstākās *kvalitātes* nodarbinātības sfērā.⁹
Piemēram, 1996./97. mācību gada sākumā Latvijas
Kultūras akadēmijā 80,9% imatrikulēto studentu bija
sievietes, Latvijas Medicīnas akadēmijā — 71,3% bija
sievietes un Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības
augstskolā — 94,5% imatrikulēto studentu bija sie-
vietes. Turklāt visas minētās izglītības jomas ir tās,
kuru darbinieki vēlāk saņem zemas algas un kam
Latvijā "tradicionāli tiek piešķirts" zemāks sociālais
statuss. Gluži pretēja situācija bija vērojama Rīgas
Ekonomikas augstskolā, kur sievietes bija 36,4% stu-
dentu. Līdzīga situācija vērojama arodskolās un spe-
cializētajās vidusskolās, kur dzimumu sadalījums nav
sabalansēts nevienā profesionālajā orientācijā: visās

⁹ Par nodarbinātības sfēras kvalitāti liecina, piemēram, darba apstākļi, darba stundu skaits un atalgojums

Sievietes, kas uz 1997. gada septembri mācās dažādās specializētās un arodizglītības jomās (%)¹⁰

Mācību joma	Sieviešu skaits arodskolās, (%)	Sieviešu skaits specializētās vidusskolās, (%)
Vispārīgā izglītība	38	38
Humanitārā izglītība	79	75
Sociālās zinātnes	88	74
Inženierzinātnes un tehnika	25	15
Lauksaimniecība	35	46
Veselība un veselības aprūpe	–	95
Pakalpojumu sfēra	74	82

studiju jomās (izņemot lauksaimniecību) dominē vai nu sievietes, vai vīrieši, un, kā redzams 5. tabulā, — dažās jomās pārsvars ir pat nomācošs.

Diemžēl nav statistikas datu, kas sniegtu informāciju par tādas situācijas rašanās iemesliem — vai minētie procentuālie rādītāji radušies kādu kultūras stereotipu iespaidā, kas attur sievietes no iesaistīšanās vienā vai otrā mācību jomā, vai arī tā ir brīva un informēta studenta izvēle. Jebkurā gadījumā šķiet, ka visas profesionālās un izglītības disciplīnas tikai iegūtu, mainot esošo situāciju. Piemēram, ja sievietes un vīrieši tiktu vienādi pārstāvēti, piemēram, medicīnā, tad ar dzimumu saistītie aspekti medicīnu profesijā droši vien tiktu ātrāk risināti. Savukārt, ja vairāk sieviešu studētu ekonomiku, tad bū-

tu daudz vairāk sieviešu uzņēmēju un darba devēju arī privātajā sektorā.

Nepieciešama vispārēja analīze, lai precīzi noteiktu, kāda ir saikne starp izglītības iegūšanu un tās atšķirīgo ietekmi uz abiem dzimumiem, tomēr jau uzreiz rodas daži ieteikumi situācijas uzlabošanai. Skolotāji, izglītības darbinieki un karjeras attīstības plānotāji var ieteikt jauniešiem un jauniešiem pārdomāt mācības viņu dzimumam netradicionālās mācību jomās. Tālāk jāizdara reformas izglītības sistēmā, īpaši arodizglītības un augstākās izglītības sistēmā. Tām jāpiemīt visaugstākajai spējai pielāgoties izmaiņām darba tirgū. Veicot šādas reformas, ir jānostiprina atbilstoši mehānismi, kas gan vīriešiem, gan sievietēm garantētu vienādas iespējas darba tirgū.

Vīriešu un sieviešu skaits dažādās augstākajās mācību iestādēs 1996. gada septembrī¹¹

Izglītības iestāde	Imatrikulēti		Sieviešu skaits (%) no kopējā imatrikulēto studentu skaita
	Sievietes	Vīrieši	
Latvijas Universitāte	10 882	5539	66,3
Rīgas Tehniskā universitāte	3054	5014	37,9
Latvijas Lauksaimniecības universitāte	2938	2994	49,5
Rīgas Aviācijas universitāte	1363	1892	41,9
Latvijas Medicīnas akadēmija ¹²	1531	615	71,3
Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola	2462	143	94,5
Latvijas Policijas akadēmija	667	1364	32,8
Latvijas Sporta pedagoģijas akadēmija	526	593	47
Nacionālā aizsardzības akadēmija	74	635	10,4
Latvijas Mākslas akadēmija	422	216	66,1
Latvijas Kultūras akadēmija	446	105	80,9
Jāzepa Vītola Mūzikas akadēmija	253	156	61,9
Rīgas Ekonomikas augstskola	72	126	36,4

¹⁰ Izglītības iestādes Latvijā, CSB, Rīga, 1998

¹¹ Sievietes un vīrieši Latvijā. Statistisks portrets. CSB, 1997

¹² Tagadējā Rīgas Stradiņa universitāte

2.2.2. Dzimumu līdztiesības veicināšana, izmantojot izglītības programmas

Izglītības sistēmai ir ļoti svarīga nozīme un potences, lai risinātu un mazinātu dzimumu nelīdztiesību sabiedrībā. Kā teicis kāds izglītības darbinieks: "Pasaule rodas no mūsu izpratnes par to. Mēs veidojam savus uzskatus, nevis, balstoties uz to, kas ir patiesība, bet, balstoties uz to, ko redzam un dzirdam sev apkārt."¹³ It īpaši bērnus ietekmē viss, ko viņi redz un dzird sev apkārt mājās un skolā, tas veido viņu uzskatus un nosaka viņu uzvedību. Ja skolas programmās un mācību materiālos tiktu atspoguļota dzimumu līdztiesība, tas jau būtu nozīmīgs solis dzimumu nelīdztiesības jautājumu risināšanā un stereotipu izskaušanā gan skolā, gan ārpus tās.

Izglītības ministrijas Izglītības satura un eksaminācijas centrs 1997. gadā izdevis vadlīnijas, kurās noteikta pamatskolas skolēniem apgūstamā viela sociālo zinātņu jomā, lai viņi varētu izprast kopīgo un atšķirīgo starp vīriešiem un sievietēm, kā arī zēniem un meitenēm, kādi ir valdošie stereotipi un īstenība, darbu un pienākumu sadalījums, saikne starp dzimumu un profesijas izvēli, vēsturiskās tradīcijas un mūsdienu situācija. Turklāt vadlīnijās noteikts, ka nodarbībām klasē jāatspoguļo "sadarbība, savstarpēja palīdzība, kas nodrošina un prasa vienādas iespējas". Līdzīgas vadlīnijas tiek izstrādātas arī vidusskolas mācību programmām.

Minēto vadlīniju izstrāde ir nozīmīgs solis situācijas attīstībā, jo tās (cerams) ne tikai ietekmēs to, kas tiek mācīts, tās izsaka valdības politisko gribu nopietni risināt dzimumu līdztiesības jautājumus. Protams, vadlīniju izstrādei nebūs nekādas jēgas, ja to ieviešana nebūs efektīva, ja to nekontrolēs un vadlīniju atbilstība konkrētajai situācijai netiks izvērtēta. Pašreiz vēl var vērot dučiem anekdotisku piemēru, kas liecina, ka patiesībā nodarbības klasē vēl joprojām atspoguļo pretrunas un stereotipus par dzimumu līdztiesību. Piemēram, kāds novērotājs atzīmējis, ka klasē, apspriežot darbu mājās, bērni joprojām tiek mudināti "palīdzēt mammītei" mājas darbos. Ir arī daudz mācību materiālu, kuros izmantotas latviešu folkloras tradīcijas, attēlojot tradicionālās dzimumu lomas (tas iztīrāts pirmajā nodaļā). Skolotāji šīs lomas uztiēpj ne tikai bērniem, ko viņi māca, bet arī vecākiem: vecāku dienās un arī citos gadījumos skolotāji par bērnu attīstību runā tikai ar māte, reizēm ar vecmāmiņām, bet ļoti reti ar tēviem. Tas atkal apliecina, ka sievietes (un tikai viņas) ir atbildīgas par bērnu audzināšanu. Turklāt tāda situācija veicina tēvu izstumtību un viņu izolētību no modernās sabiedrības.

Aprakstītās situācijas patiesumu apliecina pašu skolotāju izteikumi. Nesen veiktie pētījumi rāda — daudzi skolotāji domā, ka dzimumu līdztiesības jautājumi ir vai nu mākslīgi radīta problēma, vai arī problēma, kas nav attiecināma uz darbu klasē. Jāsecina, ka tikai skolotāju izglītošana un viņu ieinteresētības palielināšana konkrēto problēmu risi-

nāšanā var patiesi uzlabot situācijas izpratni. Tas, protams, prasīs laiku, kā arī ievērojamu ieguldījumu no valdības un skolu vadības pusēs.

Skolās mācāmie priekšmeti var palīdzēt palielināt izpratni par dzimumu līdztiesības jautājumiem, turklāt tas, kā priekšmetus skolā pasniedz, var palīdzēt izskaust un lauzt tradicionālos priekšstatus par dzimumu lomām un stereotipiem. Atsaucoties uz jau pieminētajām Izglītības ministrijas vadlīnijām, skolēniem un studentiem būtu jāmācās, kā dzimumu nelīdztiesība izpaužas gan mājās, gan darbavietā un visur citur. Diemžēl nekas neliecina par to, ka tāds process notiktu. Nav vairs tā kā "padomju laikos", kad patiesībā ģimenes jautājumi bija obligāta izglītības programmas sastāvdaļa (kaut arī agrāk šis priekšmets neatspoguļoja dzimumu līdztiesību tās pašreizējā līmenī, tomēr, ja tas vēl pastāvētu, to varētu izmantot vismaz kā shēmu un balstu, lai apspriestu dzimumu līdztiesības jautājumus šodien). Par spīti saskaņotajām izglītības darbinieku, nevalstisko organizāciju un dažu valsts institūciju (īpaši Valsts veselības veicināšanas centra) pūlēm, līdz pat šim laikam veselības mācība (ieskaitot dzimumdzīves jautājumu izskaidrošanu) vēl nav obligāts priekšmets visos izglītības līmeņos. Taču, ja tas tā būtu, tiktu nodrošināta platforma svarīgām jaunām diskusijām par dzimumu attiecībām, piemēram, dzimumdzīves kontekstā. Pašreizējā pamatskolas mācību programmā atrodamā tēma par pilsonisku sabiedrību, taču dzimumu līdztiesību tā nepiemin, kaut arī tas varētu būt viens no veidiem, kā integrēt šī jautājuma risināšanu. Jāatzīst, ka nepastāv daudz iespēju un vēl mazāk piemēru — kur un kā pamatskolas un vidusskolas programmās iekļaut dzimumu līdztiesības jautājumu apskati.

Daudzsološākas šķiet augstākās izglītības programmas. Ne tikai mācību programma, kas ir elastīgāka attiecībā uz jaunu programmu iekļaušanu, tas lielā mērā attiecināms arī uz pasniedzējiem, kas universitātes līmenī jau ir ievērojami vairāk specializējušies dažādās jomās. Ir divi veidi, kā dzimumu līdztiesības jautājumus varētu iekļaut universitātes programmā: integrēt šos jautājumus jau pastāvošajos priekšmetos, piemēram, politikas zinātnēs, socioloģijā, filozofijā, jurisprudencē un citur, vai arī piedāvāt specializētus priekšmetus par šo tēmu (sk. Informatīvo atkāpi). Dzimumu līdztiesības priekšmeta apguve, tās rezultāti universitātē var izpausties vairākos veidos: pirmkārt, studentiem ir lielāka saskarsme ar šo problēmu, otrkārt, dzimumu līdztiesības jautājumi tiek atspoguļoti akadēmiskās publikācijās un, treškārt, — akadēmiskajām publikācijām un diskusijām ir paliekošs efekts, turklāt akadēmiskās institūcijas ir tieši iesaistītas darbā ar sabiedrību, tas paaugstina vispārējo izpratni par dzimumu līdztiesības jautājumiem sabiedrībā. Visi minētie aspekti kopā var veicināt tādas sabiedrības veidošanos, kas

¹³ Aija Tūna. Dzimumu līdztiesība Latvijas skolās. (Lielu daļu informācijas 2.3.2. sadaļā motivē A. Tūnas pārdomas citētajā rakstā.)

Domājot par dzimumu līdztiesību: Dzimtes studiju centrs Latvijas Universitātē

Kad nesen kāda kolēģe no Somijas jautāja, vai Latvijā nav par agru sākt dzimumu līdztiesības jautājumu un feminisma teoriju izskatīšanu, Latvijas Universitātes Dzimtes pētniecības centra direktore atbildēja, ka akadēmisku diskusiju sākšana par šiem jautājumiem jau sen ir nokavēta. Tādēļ, pateicoties triju sieviešu pūlēm un entuziasmam, 1998. gadā tika dibināts Dzimtes studiju centrs. Centrs piedāvā universitātes studentiem dažādus priekšmetus minētajā jomā, organizē pasākumus, lai veicinātu diskusiju rašanos. 1998. gada jūnijā centrs rīkoja konferenci par dzimumu līdztiesību un multikulturālismu, bet 1998. gada oktobrī Rīgā — starptautisku Baltijas un Ziemeļvalstu konferenci par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Sadarbībā ar starptautiskajiem partneriem centrs ir publicējis arī vairākas grāmatas.

Latvijas Universitāte nodrošina biroja un klases telpas, taču Centra pamatfinansējums ir sagādāts ar Centrālās Eiropas universitātes, kā arī ar individuālo projektu līdzekļu palīdzību, ko nodrošina, piemēram, Ziemeļvalstu Sieviešu informācijas centrs, Sorosa fonds un Ziemeļvalstu Ministru padome. No vienas puses, tas, ka centrs nav universitātes pakļautībā, sniedz pat zināmu brīvību, piemēram, izvēloties lektoros, bet, no otras puses, tas rada arī nedrošības sajūtu — kas notiks, kad beigsies projektam piešķirtie līdzekļi?

Kā jau katrai jaunizveidotai iestādei — centram jāpierāda, ka tā eksistence sniedz vitālu ieguldījumu gan universitātes pastāvēšanā, gan sabiedrības attīstībā vispār. Viens no veidiem, kā centrs cenšas to īstenot, ir pēc iespējas daudzveidīgākas auditorijas piesaiste savām lekcijām un darbībai. Līdz šim pilnīgi visās lekcijās ir piedalījušies vīriešu dzimuma studenti un "sieviešu pētniecības" pretpola — tā saucamās "vīriešu studijas" arī vērtējamās atzinīgi. Turklāt 1999. gada vasarā vieslektors, kas arī ir pazīstams starptautiskais eksperts vīriešu studijās, lasīs lekcijas par šo jautājumu.

Ļoti svarīga ir dzimumu līdztiesības jautājumu aktivistu no NVO un plašākas sabiedrības iesaiste centra organizētajās lekcijās un pasākumos. Kā atzina centra direktore, tieši aktīvie entuziasti šo problēmu risināšanā bieži vien var pat sniegt padomus akadēmiķiem. Tādā veidā rodas arī nepieciešamā prakse un teorijas saskarsme: dzimumu attiecību izpēte informē par to, kā tiek ieviestas dažādas aktivitātes, savukārt dzimumu savstarpējās attiecības dzīvē turpina atgādināt akadēmiķiem, ka teorijas nepieciešams izmantot praksē. Centra direktore arī uzskata, ka jāpublicē vairāk informācijas par dzimumu līdztiesības jautājumiem, šai informācijai jābūt pieejamai visai sabiedrībai, nevis tikai akadēmiķiem lasītavās un bibliotēkās. Un, tieši organizējot šo saskarsmi, Dzimtes studiju centrs sniedz nozīmīgu ieguldījumu dzimumu savstarpējo attiecību izpratnē.

apzinās dzimumu nelīdztiesības negatīvo ietekmi uz tautas attīstību un ir spējīga veikt nepieciešamos pasākumus nelīdztiesības novēršanai. Tādēļ, apkopo-

jot iepriekš minēto, dzimumu līdztiesības jautājumu integrēšana skolas programmās noteikti nāktu par labu visai sabiedrībai kopumā.

2.3. Dzimumu līdztiesība un veselība

Ir vispārzināms, ka veselības stāvoklim ir būtiska nozīme sabiedrības attīstībā — jo veselīgāka tauta, jo efektīvāks tās ieguldījums tautas attīstī-

bā. Tautas veselības indikatori atrodami vidējā dzīves ilguma rādītājos, kā arī saslimstības biežumā ar dažādām slimībām. Šie indikatori norāda uz ilgtermiņa attīstību (vai lejupslīdi), savukārt īsa vai vidēja termiņa indikācijas var atklāt, analizējot jautājumus, kas saistīti ar veselības aprūpes pieejamību un informāciju par to, (piemēram, vai pacientu aprūpei ir pieejami daudz ārstu un slimnīcu, vai cilvēki var atļauties apmeklēt ārstu, vai cilvēki ir informēti par slimību profilaksi, iespējamo risku u.tml.), kā arī, analizējot tādas indikācijas kā attieksme un uzvedība (vai veselība cilvēkiem ir vērtība, vai viņi izmanto pieejamo informāciju, izvairoties no potenciālām riska situācijām, vai vispār izmanto profilaktiskas metodes, vai cilvēki jūtas laimīgi u.tml.).

Caur dzimumu līdztiesības prizmu ir jāanalizē ne tikai atšķirīgie sieviešu un vīriešu mirstības rādītāji vai kādas slimības pārsvars, bet arī jautā-

Paredzamais mūža ilgums piedzimstot

Gads	Vīrieši	Sievietes
1990	64.21	74.58
1992	63.25	74.83
1994	60.72	72.87
1996	63.94	75.62
1998	64.10	75.50

7. tabula

Mirstības cēloņi vīriešiem un sievietēm 1997. gadā

Nāves cēloņi	Nāves gadījumi uz 100 000 iedzīvotāju	
	Vīrieši	Sievietes
Sirds un asinsvadu slimības	660,3	763,2
Vēzis	268,2	227,3
Nedabiski	230,0	80,6

jumi par kvalitatīvas medicīniskās palīdzības aprūpes un modernas, uzticamas informācijas pieejamību. Atklājot nepilnības un trūkumus, nekavējoties jāveic nepieciešamās aktivitātes, lai izveidotu stratēģiju un politiku, kas pēc iespējas vairāk uzlabotu abu dzimumu pārstāvju situāciju.

Diemžēl līdzīgi kā citās jomās arī šajā trūkst vispārēju un ticamu datu par veselības un veselības aprūpes stāvokli Latvijā, it īpaši informācijas, kas daļēti atspoguļotu dzimumu situāciju. Tomēr arī esošā informācija un statistikas dati norāda uz atsevišķām jomām, kam jāpievērš uzmanība.

Pirmkārt, nav noslēpums, ka Latvijā vīriešu vidējais dzīves ilgums sasniedzis zemāko kritisko robežu, ka tas ir aptuveni 10 gadus īsāks par sieviešu dzīves ilgumu. Tādēļ nav pārsteigums, ka otrais un trešais augstākais mirstības rādītājs Latvijā — vēzis un nedabiski nāves cēloņi — vairāk attiecināms uz vīriešiem, nevis sievietēm (sk. 8. tabulu). Jāpiebilst, ka izplatītākais nāves cēlonis Latvijā — sirds un asinsvadu slimības — ir vairāk sieviešu nekā vīriešu nāves cēlonis, vairumā gadījumu sievietes ar to mirst vecumā pēc 75 gadiem, kad lielākā daļa vīriešu diemžēl jau miruši dažādu citu iemeslu dēļ. Turklāt nāves gadījumu skaits no sirds asinsvadu slimībām vīriešiem vecumā no 45-70 gadiem aptuveni 3-4 reizes pārsniedz nāves gadījumu skaitu sievietēm tajā pašā vecuma grupā. Tādējādi kaut arī no sirds un asinsvadu slimībām tīri skaitliski mirst mazāk vīriešu, nāves intensitāte no sirds un asinsvadu slimībām vīriešiem ir 1,8 reizes lielāka nekā sievietēm.

Tādēļ, risinot veselības situācijas problēmas caur tautas attīstības prizmu, vispirms jācenšas samazināt mirstību valstī vispār, jo īpaši vīriešu mirstību. Nepieciešami pasākumi, lai palielinātu dažādu pakalpojumu pieejamību, bet īpaši vajadzētu rūpēties par plašāku informētību, lai mudinātu cilvēkus aktīvāk rūpēties par veselīgu dzīvesveidu un veselības profilaksi. 1997. gada PVO pārskatā par ēšanas paradumiem un diētu Latvijā atklājās, ka, lai arī vīrieši un sievietes vispār nepatērē pietiekami daudz augļu un dārzeņu, sievietes tos patērē vēl daudz mazāk (vīrieši vidēji patērē 200,8 g dārzeņu, turpretim sievietes — vidēji 167,4 g). Šķiet, atšķirība skaidrojama ar iepriekš aprakstīto nabadzības situāciju (sk. 2.1.), jo nabadzība sievietes ietekmē

citādāk nekā vīriešus. Aptaujas laikā daudzas nabadzīgas sievietes atzina, ka grūtos finansiālos apstākļos viņas upurē savu ēdienu ģimenes labā. Tā kā slikta veselība ir viena no nabadzības graužošajām sekām (mazāk enerģijas un biežāka saslimstība dara darbu grūtāku vai sociāli liek būt mazāk aktīvam), nepieciešams atrast izeju, lai veselība kļūtu par vērtību arī tai sabiedrības daļai, kam ir zems sociāli ekonomiskās dzīves līmenis, jo īpaši sievietēm. Un atkal šis fakts norāda uz vispārējās dzimumu līdztiesības politikas nepieciešamību — tādas, kas atspoguļo saikni starp nabadzību un veselības aizsardzību. Iespējams arī, ka sliktais sieviešu uzturs Latvijā varētu būt saistīts ar tādiem ēšanas traucējumiem kā *anorexia nervosa* vai bulīmija, kas ir īstas ar "dzimumu" saistītas slimības. Diemžēl atkal Latvijā trūkst socioloģisko pētījumu par šo slimību izplatību, kaut arī tās neapšaubāmi pastāv.

Fiziskā aktivitāte un liekā svara problēmas ir cits veselīga dzīvesveida aspekts, kas atspoguļo atšķirīgo dzimumu stāvokli. Sievietēm biežāk ir problēmas ar lieko svaru nekā vīriešiem, un viņām tā biežāk ir kliniska problēma (9,6% vīriešu un 18,5% sieviešu). Fiziskā aktivitāte ir nepietiekama visās iedzīvotāju vecuma un dzimuma grupās, taču sievietes daudz retāk iesaistās fiziskās aktivitātēs nekā vīrieši. Sievietēm ir augsts mirstības rādītājs no sirds un asinsvadu slimībām, tādēļ būtu jāizveido programmas, kas mudinātu sievietes (īpaši sievietes gados) dzīvot veselīgāk.

Alkoholisma rādītāji daudz augstāki ir vīriešu, nevis sieviešu vidū, it īpaši vīriešu, kas dzīvo nelabvēlīgos apstākļos. Tas ne tikai atstāj smagas fiziskas sekas (kas daļēji veicina vīriešu mirstību), tam ir arī tieša ietekme uz citu sāpīgu jomu veselības aprūpi: **garīgo un psiholoģisko veselību**. Piemēram, vīriešiem ir ļoti augsts pašnāvību skaits (28,5 vīrieši un tikai 7,4 sievietes uz 10 000 iedzīvotāju). Zīmīgi tomēr, ka, atbildot uz jautājumu par savu emocionālo labsajūtu, sievietes vienmēr bijušas daudz kritiskākas nekā vīrieši. Piemēram, 1997. gadā divreiz vairāk sieviešu nekā vīriešu atzina, ka "bieži" vai "ļoti bieži" jūtas nomāktas.¹⁴ To atkal var pamatot ar dzimumu lomu un stereotipu ietekmi. Vīrieši bieži vien "pakļaujas" pastāvošajam stereotipam, ka vīrietim jābūt stipram, neuzvaramam, pašam jāatrisina savas un

¹⁴ Sociālas norises Latvijā. 78. lpp, CBS, 1998

Bezdarbs, depresija un pašnāvība: vīru valoda?

Antoņina, viņai ir 52 gadi, vidējā izglītība, strādā par apkopēju Rīgas Ziepju fabrikā. Viņas vīrs Grigorijs ir mehāniķis, bet pašreiz bezdarbnieks. Viņiem ir 23 gadus veca meita, 14 gadus vecs dēls un 4 gadus veca mazmeitiņa. Antoņina ģimenē ir vienīgā pelnītāja. Intervijā viņa stāstīja, ka Grigorijs visu gadu meklējis darbu, taču nesekmīgi, un cik ļoti negatīvais iznākums ievainojis viņa pašcieņu. Pēdējā laikā pēc darba meklēšanas viņš mēdzis atgriezties iedzēris, kas ģimenē radījis strīdus.

Neilgi pēc šīs sarunas intervētājs atgriezās pie Antoņinas, un atklājās, ka nedēļu pēc pirmās intervijas Antoņina atradusi Grigoriju virtuvē pakārušos.

Citāts no "Nabadzības kvalitatīvā analīze";
UNDP un Latvijas Filozofijas un socioloģijas institūts, 1998.

savu tuvāko problēmas. UNFPA un Labklājības ministrijas veiktajā aptaujā 1997. gadā atklājās, ka 51% vīriešu, kas bijuši vardarbības upuri, nav nekur meklējuši palīdzību — pat ne pie draugiem, radniekiem

vai ārsta. Kad viņiem tika uzdots jautājums, kādos gadījumos viņi dotos pie psihologa vai psihoterapeita pēc palīdzības, tikai 0,1% atzina, ka gadījumā, ja viņi domātu par pašnāvību. Zīmīgi ir arī tas, ka visās situācijās sievietes daudz biežāk bija gatavas meklēt profesionālu palīdzību, izņemot, lai vienkārši iegūtu informāciju — šādos gadījumos vairāk bija vīriešu, kas apgalvoja, ka tad viņi izmantotu profesionālus pakalpojumus. Tas atkārtoti izceļ vīriešu negribēšanu atzīties, ka viņiem ir risināmas problēmas. Diemžēl šāda situācija arī ir par pamatu augstajiem alkoholisma rādītājiem un lielajam pašnāvību skaitam. Tādēļ vēl jo svarīgāk ir organizēt pasākumus, kas vīriešus mudinātu uzņemties atbildību par savu garīgo veselību un meklēt nepieciešamo palīdzību. Būtiska nozīme šī jautājuma risināšanā varētu būt gan valsts veselības aizsardzības stratēģijai, gan vietēja mēroga NVO aktivitātēm.

**Pacienšu skaits (%),
kas pirmo reizi ārstējas
pret alkoholismu¹⁵**

Gads	Visu pacienšu skaits
1993	12,6
1994	16,7
1995	16,6
1996	22,0
1997	22,7

9. tabula**2.3.2. Reproductīvā un seksuālā veselība**

Reproduktīvā un seksuālā veselība daudzu stratēģijas veidotāju skatījumā ir diezgan šaura tēma, kas galvenokārt attiecināma uz sievietēm reproductīvā vecumā (parasti 15-45 gadus vecām). Šī iemesla dēļ valdības locekļi un politikas veidotāji uzskata jautājumu par mazsvarīgu un nebūt ne prioritāru. Šāda attieksme jāizskauž divu iemeslu dēļ: pirmkārt, ja politikas veidotāji jautājumam nepievērš vajadzīgo uzmanību, jo tas ir attiecināms tikai uz sievietēm "reproduktīvā vecumā", tad jāatceras, ka "šaurā interesentu grupa" faktiski ir 30% Latvijas iedzīvotāju. Tādējādi reproductīvās veselības jautājuma ignorēšana nozīmētu racionālas demogrāfijas ignoranci. Otrkārt, patiesībā jau reproductīvās un seksuālās veselības jautājums nav attiecināms tikai uz sievietēm reproductīvā vecumā vai uz sievietēm vispār. Tikpat svarīgs, tikai nedaudz citā aspektā, tas ir arī vīriešiem. Reproductīvās un seksuālās veselības jautājumi Latvijā ir īpaši nozīmīgi, ņemot vērā pašreizējo demogrāfijas un veselības stāvokļa krīzi.

Abu minēto iemeslu dēļ reproductīvā un

seksuālā veselība attiecināma uz abu dzimumu pārstāvjiem, tādēļ arī izskatāma caur dzimumu līdztiesības prizmu. Viens no jautājumiem, kam jāpievērš īpaša uzmanība, ir **abortu skaits** Latvijā. Tāpat kā daudzās citās bijušās PSRS valstīs arī Latvijā aborti tika uzskatīti par vienu no dzimstības kontroles veidiem, rezultātā abortu skaits sasniedzis satraucošus apmērus: tikai 1993. gadā vien no 1000 sievietēm vecumā no 15-44 gadiem 57,3 tika veikts aborts. Turklāt dzimstības rādītāji (vidējais bērnu skaits, kas piedzimuši sievietēm reproductīvā vecumā) 1996. gadā bija 1,16 — kas norāda arī uz citu deviņdesmito gadu tendenci, kad abortu skaits ir lielāks par dzimušo bērnu skaitu. Šādiem bīstami augstiem rādītājiem vairāku iemeslu dēļ jāpievērš sevišķa uzmanība: svarīgākais ir abortu graujošā ietekme uz sievietes veselību. Ārsti pievērš uzmanību tam, ka neauglība bieži vien ir tieši saistīta ar augsto izdarīto abortu skaitu, savukārt tas netieši norāda uz saikni starp reproductīvās veselības un demogrāfijas indikatoriem un tieši — uz zemajiem dzimstības rādītājiem.

¹⁵ Alkohola patēriņš, alkoholisms, alkoholisma psihozes, narkomānija, smēķēšana: izplatība un sekas. Latvija, 1997., Valsts Narkoloģijas centrs, Rīga, 1998

Tādēļ visai sabiedrībai būtu nopietni jā rūpējas par šīs problēmas risināšanu. Turklāt aborti atstāj sekas ne tikai uz sievietes ķermeni, jāņem vērā arī to psiholoģiski traumējošais iespaids — 1997. gadā Latvijā veiktajā aptaujā daudzas sievietes atzina, ka pēc aborta jutušās nomāktas un ļoti noraizējušās.¹⁶ Nomāktību un stresu vēl palielina tas, ka sievietēm bieži vien šis “krupis jānorij” vienatnē — aptaujas rezultāti liecina, ka tikai 36% sieviešu savu pirmo abortu apspriedušas ar partneriem. Protams, garīgais un fiziskais trieciens veselībai loģiski ietekmē arī citas viņu dzīves jomas — attiecības ar vīru un ģimeni, darba produktivitāti, psiholoģisko labsajūtu un arī pašapziņu.

Tas nenozīmē, ka būtu jāierobežo sieviešu tiesības izdarīt abortu, jo izvēle novērst negribētu grūtniecību arī ir viens no sieviešu reproduktīvo tiesību aspektiem. Abortu un īpaši atkārtotu abortu veikšanas negatīvās sekas liecina, ka problēma risināma sevišķi rūpīgi, analizējot cēloņus un meklējot iespējamus risinājumus. Augsto abortu skaitu Latvijā lielā mērā nosaka padomju laiku “pieņemtā kārtība”, kad sievietēm nebija pieejama kvalitatīva informācija par reproduktīvo veselību, kas viņām ļautu pieņemt saprātīgus lēmumus par kontracepciju, grūtniecību un citiem reproduktīvās veselības aspektiem. Vēl jāakcentē, ka situācija lielā mērā uzskatāma par vispārējās politikas neatbilstības simptomu, jo tā neparedzēja nekādas tiesības vai nepieciešamību sievietēm jautājumā par kontracepcijas izvēli. Un tā kā sievietēm nebija citas izvēles, viņas izmantoja abortus kā vienīgo pieejamo grūtniecības pārtraukšanas līdzekli.

Tādēļ īpaši patikami apzināties, ka, pateicoties nevalstisko organizāciju pūlēm un nenogurstošiem centieniem, Latvijā aizvien plašāk pieejami kvalitatīvi materiāli par reproduktīvo veselību, arī abortu skaits pēdējo gadu laikā ir samazinājies. Tā ir īpaši pozitīva attīstības tendence un nozīmīgs apliecinājums kvalitatīvas informācijas par reproduktīvo veselību nozīmei un nepieciešamībai. Priecē, ka vērojamas pozitīvas tendences **hormonālo kontracepcijas līdzekļu lietošanā**, jo arvien vairāk sieviešu lieto drošus un modernus (hormonālus) kontracepcijas

līdzekļus, lielā mērā tas notiek, pateicoties kvalitatīvas informācijas pieejamībai.

Kā jau minēts, šīs izmaiņas ir notikušas nevalstisko organizāciju un īpaši uzņēmīgu profesionāļu darba rezultātā, jo valdības reakcija tomēr vēl nav tāda kā gribētos. Kaut arī UNFPA sadarbībā ar Labklājības ministriju atbalstījusi vērīgu projektu, kura laikā tika savākta un analizēta nepieciešamā informācija **nacionālās stratēģijas** par reproduktīvo veselību izstrādei, diemžēl šīs stratēģijas vēl nav (lai gan izstrādāšanas process nesen sākt). Bažas raisa arī joprojām pastāvošā valdības nevērība pret **likuma par reproduktīvo veselību** izstrādi, kurā būtu noteiktas aborta veikšanas un ķirurģiskās kontracepcijas metodes (pašreiz nav neviena oficiāla likuma par šo tēmu). Lai arī aktīvisti pēdējo triju gadu laikā ir ieguldījuši daudz pūļu komentējot un pilnveidojot esošo likumprojektu, 1998. gada rudenī Saeima noteica, ka šāda likuma tālāka izskatīšana nenotiks, jo uzskata to par nevajadzīgu. Tomēr aborti un to radītās konsekvences ir ne tikai sieviešu darīšana, bet tieša sabiedrības problēma visos minētajos aspektos. Tādēļ būtu ļoti ieteicams, lai Saeima tomēr visdrīzākajā laikā atgrieztos pie šī likuma izskatīšanas un tālākas izstrādes.

Kā zināms, jautājumā par abortiem un mūsdienīgiem kontracepcijas līdzekļiem pēdējo gadu laikā vērojams progress, ko gan nevarētu teikt par **seksuāli transmisīvo slimību (STS)** izplatības apkarotājiem Latvijā. HIV infekcijas skaitliskie rādītāji pēdējo gadu laikā ir ievērojami paaugstinājušies (īpaši intravenozo narkomānu un vīriešu homoseksuālistu vidū), bet saslimšanas ar sifilisu biežums sasniedzis satraucošus apjomus. Viens no situācijas skaidrojumiem ir vājā vīriešu reproduktīvā veselība. Vairums sieviešu saka, ka daudz maz regulāri apmeklē ārstu, savukārt tikai ļoti nedaudzi vīrieši apmeklē ārstu profilakses nolūkos. No dzimumu līdztiesības viedokļa šī situācija ir zīmīga: tā kā vīrieši reproduktīvās veselības problēmu neattiecina uz sevi, bet tikai uz sievietēm, viņiem bieži vien nav pat pieejama informācija un nepieciešamie pakalpojumi, vai arī viņi kautrējas tos izmantot, valdošo stereotipu iespaidā.

10. tabula

Gads	Aborti		Kontracepcijas līdzekļi (hormonālie kontracepcijas līdzekļi)	
	kopā	uz 1000 sievietēm 15-44 gadu vecumā	kopā	Uz 1000 sievietēm 15-44 gadu vecumā
1993	37 273	57,3	17 664	32,3
1994	32 535	49,8	28 150	52,3
1995	32 324	48,9	32 775	61,9
1996	29 653	46,1	45 573	86,6
1997	27 206	41,6	49 227	94,1

¹⁶ Iedzīvotāju reproduktīvā veselība. BMF, 1997

Sabiedrībā ir pieņemts, un sabiedrība pat uzskata, ka sievietei ginekologs jāapmeklē regulāri, tomēr šāda attieksme absolūti nepastāv attiecībā uz vīriešu profilaktiskajām ārsta apskatēm. Arī šī iezīme attiecināma uz "macho" un "stiprā" vīrieša tēlu, kam jau nu nebūtu jābūt nekādi vajadzībai apmeklēt ārstu. Visefektīvākais līdzeklis, lai izsargātos no STS, — **prezervatīvi** — arī izmantojams kā rādītājs problēmas apzināšanai: UNFPA un Labklājības ministrijas aptaujā atklājās, ka mazāk nekā trešdaļa vīriešu lieto prezervatīvus tieši tādēļ, lai izsargātos no HIV un STS. Pat vēl vairāk, kad cilvēkiem, kas lieto prezervatīvus, jautāja, kādēļ viņi to dara, 17,5% vīriešu atzinās, ka tā vēloties viņu partneres, un tikai 5% sieviešu teica to pašu par saviem partneriem. Tātad sievietes "pieprasa" prezervatīvu lietošanu trīsreiz biežāk nekā vīrieši. Tas atkal parāda vīriešu nevērīgo attieksmi pret savu veselību un pret saviem partneriem, rezultātā cieš abu dzimumu pārstāvju veselība.

Pēdējo gadu laikā ir parādījis ļoti daudz informatīvu brošūru un skrejlapu tieši vīriešiem. Tomēr jāatzīmē, ka bieži vien šī informācija savu mērķauditoriju — vīriešus — nemaz nerasniedz, tādēļ vairāk uzmanības jāvelta informācijas izplatīšanas metodēm, lai vīrieši to ievērotu un ņemtu vērā. Līdztekus jāmeklē arī citi veidi, kā veicināt vīriešu rūpes par savu reproduktīvo veselību. Nacionālās stratēģijas trūkums reproduktīvās veselības jautājumā noteikti nenāk par labu situācijas uzlabošanai. Tā kā veselības mācība vēl joprojām nav skolu programmas obligāta sastāvdaļa, nav drošas saiknes arī ar jauniešiem, lai viņi jau laikus varētu sākt rūpēties par savu reproduktīvo veselību. Politikas veidotājiem noteikti jāņem vērā minētie fakti un argumenti, jāpievērš lielāka uzmanība vīriešu iesaistei rūpēs par veselību, un situācija jārisina.

Īpaši daudz pūļu ir un arī būs jāvelta, lai izskaustu pastāvošos stereotipus par dzimumu lomām un attiecībām. Minētajā UNFPA un Labklājības ministrijas apskatā sniegta vērtīga informācija par to, kā uzskati par dzimumu var negatīvi ietekmēt reproduktīvo un seksuālo veselību. Piemēram, puse aptaujāto vīriešu vai nu piekrita, vai gandrīz piekrita, ka sievietei precoties būtu jābūt nevainīgai, tomēr 2/3 sieviešu šim apgalvojumam nepiekrita. Turklāt, kad vīriešiem lūdza novērtēt savas izjūtas pēc pirmā dzimumakta viņu mūžā, gandrīz 3/4 vīriešu respondentu atbildēja, ka tas bijis "fantastiski un neaizmirstami" vai "patīkami". Turpretim tikai 40% sieviešu apgalvoja, ka viņas jutušās līdzīgi, 15% atzina, ka tas bijis nepatīkami vai ļoti nepatīkami (pretstatā tikai 2% vīriešu, kas deva šādu atbildi). Pirmais piemērs atklāj kultūras stereotipus par vīriešu un sieviešu seksualitāti, bet otrs parāda, kā šie stereotipi ietekmē cilvēku patieso pieredzi: valda stereotips, ka vīriešu libido ir daudz augstāks, savukārt sievietēm jābūt šķīstām un pasīvām. Cilvēku uzvedība šajā intīmajā dzīves sfērā nevar tikt nošķirta no viņu uzvedības sabiedrībā vispār. Svarīgi atcerēties, ka sievietes tieši intīmo at-

tiecību jomā ir īpaši jutīgas, jo likumdošanas un aizsardzības iestādes vilcinās iekļauties šajā "privātajā" sfērā arī tādos gadījumos, kad partneri tiek aizskarti, izvaroti vai citādi pazemoti savā intīmajā dzīvē.

Kā noteikts ICPD¹⁷ darbības programmā, ko 1994. gadā Kairā parakstīja arī Latvija, reproduktīvās un seksuālās tiesības veicina "seksualitāti ar atbildības sajūtu, kas balstīta uz līdztiesību un savstarpēju dzimumu cieņu". Tādēļ valstij ir pienākums stimulēt šādu attieksmi gan ar seksuālās izglītības kampaņu palīdzību, gan veicinot atklātu diskusiju rašanos par dzimumu lomām, seksuālo vardarbību un līdzīgām problēmām. Ir svarīgi atbalsta kampaņās iekļaut jautājumus par seksualitāti, pārrunas par kontracepciju un prezervatīvu lietošanu, kā arī par attiecībām reproduktīvās un seksuālās veselības uzlabošanas jomā. "Veselību" var aizsargāt ar dažādiem objektīviem pasākumiem, bet nedrīkst aizmirst, ka šie pasākumi, piemēram, prezervatīvu lietošana, ir sakņojušies sociālajā augsnē, ko savukārt balsta stereotipi un tradicionālie uzskati par dzimumu līdztiesību. Tādēļ nav jēgas mācīt cilvēkiem, ka prezervatīvi var aizsargāt no STS, vienlaicīgi nemēģinot palīdzēt jauniešiem (un arī pieaugušajiem) pārrunāt kutelīgās situācijas, kas rodas, zināšanas izmantojot praksē. Īpaši veidotas programmas un pasākumi, kas iekļauj ne tikai seksuālās veselības, bet arī to sociālos un dzimumu līdztiesības aspektus, var palīdzēt jauniešiem pārrunāt seksuālās situācijas jau attiecību sākumā, lai viņu seksuālās attiecības varētu kļūt par abu dzimumu pārstāvju veselīgas un laimīgas dzīves neatņemamu sastāvdaļu.

Latvijā arī šajā jomā attīstības procesa vadībā ir NVO. Jauniešu organizācijas dara lielisku darbu, lai veicinātu diskusijas par seksualitāti vienauzdžu vidū skolās, vasaras nometnēs, ar telefona dežūrlīniju palīdzību un citādos veidos. Homoseksualitātes izpratne un lielāka iecietība pret šo problēmu rodas, pateicoties Homoseksualitātes informācijas centra darbībai. Minētais centrs ir NVO, kas aktīvi iestājas par homoseksuālu tiesībām Latvijā. Vēl jāatzīmē kāds vērā ņemams projekts, ko 1998. gadā organizēja Sieviešu tiesību institūts un Latvijas ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācija, sponsorējot vairākus seminārus sievietēm par viņu seksualitātes jautājumiem.

Ja dzimumu lomām un seksualitātei jābūt svarīgam reproduktīvās veselības politikas un darbības virzības aspektam, tad nabadzība ir otrs būtisks aspekts. Kvalitatīvs pētījums par nabadzības situāciju Latvijā ir parādījis, ka, piemēram, pirmsdzemdību aprūpe nabadzīgām sievietēm ir ierobežota, it īpaši laukos. Lai veicinātu veselīgas grūtniecības norisi, valsts dubulto jūsi dzemdību pabalsta summu sievietēm, kas izmanto pirmsdzemdību aprūpes pakalpojumus. Sievietēm lauku rajonos tas bieži vien nozīmē mērot garu ceļu nepiemērotā transportā, lai nokļūtu līdz rajona centram, kur viņas var saņemt šādu aprūpi. Brauciens maksā dārgi

¹⁷ ICPD — Starptautiskā konference par iedzīvotājiem un attīstību

gan laika, gan enerģijas, gan naudas izteiksmē. Tādēļ bieži vien sievietes, kam vajadzētu gūt vislielāko labumu no palielinātajiem dzemdību pabalstiem, tos vismazāk var izmantot. Vairākās slimnīcās pieejami arī citi pirmsdzemdību un dzemdību pakalpojumi, ar kuru palīdzību varētu nodrošināt nepieciešamos pasākumus drošām un patīkamām ģimenes dzemdībām. Protams, tas palīdz stiprināt ģimenes saites un palīdz izkļaidēt viedokli par "sieviešu kaunu", kas

pagātnē ieskāva dzemdību procesu, diemžēl lielākā daļa sieviešu šo maksas pakalpojumu priekšrocības nevar izmantot. Nespēja risināt nabadzības problēmu ietekmē vispārējo dzimumu situāciju Latvijā, tas atkal norāda uz nepieciešamību problēmu risināt vispusīgi un visās jomās vienlaikus, pretējā gadījumā svarīgas konsekvences var palikt nepamanītas.

2.4. Pret vienu dzimumu vērsta vardarbība

Par vardarbību, kas vērsta pret vienu dzimumu, sauc tādu vardarbību, kas proporcionāli vērsta pret vienu dzimumu daudz lielākā mērā nekā pret otru. Šajā grupā ietilpst tādi noziegumi kā izvarošana, asinsgrēks, vardarbība ģimenē, izvarošana laulībā, paņīnu izvarošana, piespiedu prostitūcija un pārdošana, piedraudēšana ar vardarbību, iebiedēšana, spīdzināšana, tā saucamā strukturālā vardarbība medicīnas vai likumdošanas sistēmā u. tml. Protams, arī vīrieši cieš no šāda veida noziegumiem, taču jebkurā sabiedrībā nesalīdzināmi lielāks cietēju skaits ir sievietes, bet pāridarītāji nesalīdzināmi biežāk ir vīrieši. Tādēļ vardarbību pret vienu dzimumu kā problēmu ir ļoti būtiski analizēt caur dzimumu līdztiesības prizmu.

Visa veida vardarbības izpausmes pret kādu dzimumu, apdraud ilgtspējīgu tautas attīstību un stabilas un taisnīgas sabiedrības izveidi. No veselības aizsardzības viedokļa vardarbība var atstāt graujošu ietekmi uz cietušajiem, sākot ar stresu un bailēm, līdz pat nopietniem ievainojumiem un cietušo nāvei. Turklāt vardarbības izpausmēm var būt arī ļoti praktiskas negatīvas sekas, domājot par cietušo ekonomisko produktivitāti un tās palielināšanos: cietušie ir spiesti kavēt darbu, tādējādi netiek realizēts viņu kā pilnvērtīgu sabiedrības locekļu potenciāls. Līdzīgi arī traumas radītās psiholoģiskās un fiziskās sekas kavē cietušo iekļaušanos pilsoniskajā un sabiedriskajā dzīvē. Vardarbība, it īpaši vardarbība mājās, ir cikliska, tā parādās no paaudzes paaudzē, tas savukārt nozīmē, ka bērni aizgūst uzvedības modeli no saviem vecākiem. Visu šo iemeslu dēļ cīņa pret problēmu jāsāk nekavējoties, lai garantētu cietušo un potenciālo upuru drošību un lai neciestu sabiedrības attīstība kopumā.

Turklāt atkal jāatzīmē, ka Latvijā nav vispārēju statistikas datu vai pētījumu rezultātu par vardarbību, kas izdarīta pret konkrētu dzimumu. Bijuši mēģinājumi datus savākt, taču veiktie pētījumi nav vispārēji un nenodrošina rezultātus, uz kuriem varētu pilnībā paļauties. Piemēram, pat tikai uzmetot skatienu UNFPA un Labklājības ministrijas pētījuma sniegtajiem datiem 11. tabulā, to ticamība uzreiz šķiet apšaubāma, jo, ja ticami dati, kas savākti visā pasaulē, rāda, ka 1/4 vai pat 1/2 sieviešu bijušas par upuri kaut kāda veida vardarbībai pret sievietēm, tad līdzīgu incidentu biežumu noteikti vajadzētu konstatēt arī Latvijā. Mazāka mēroga apskati, ko Lat-

vijā veikuši NVO, daudz ticamāk atspoguļo stāvokli salīdzinājumā ar statistikas datiem pasaulē, tomēr līdzekļu trūkuma dēļ pētījumi ir metodoloģiski ierobežoti. Ticamu datu trūkums kavē ne vien diskusiju par šādu noziegumu tendencēm un dinamiku, tas kavē rast arī risinājumu, ko pamatotu vispusēja situācijas analīze. Tādējādi viens no steidzami realizējamiem ieteikumiem būtu vispārēja un pamatīga situācijas izpēte, ko varētu veikt pēc valdības pasūtījuma.

Lai arī ticamu datu par problēmas izplatību Latvijā nav, dažus secinājumus ir iespējams izdarīt. Pirmkārt, oficiālo statistikas datu un citu pārskatu datu acīmredzama neatbilstība patiesībai liecina, ka sabiedrība **pietiekami neizprot**, kas vispār ir "vardarbība", tādēļ arī rodas grūtības vardarbību atpazīt un par to ziņot. Tajā pašā laikā pastāv arī negribēšana runāt par vardarbību un atzīties, ka kāds ir cietis tās iespaidā. Klusēšana kavē gan dialoga rašanos, kas varētu palīdzēt atpazīt vardarbības cēloņus un sekas un no tiem izvairīties, gan pāridarītāju sodīšanu un atbalstu upuriem. Latvijā šāda klusēšana skaidrojama arī tīri praktiski, jo trūkst piemērotu patvēruma vietu upuriem, kas cietuši no vardarbības ģimenē. Upuri bieži ir spiesti dzīvot kopā ar saviem pāridarītājiem. Risinājumu sniegtu palīdzības un krīzes centru izveide, Latvijā būtu vēlams izveidot pat veselu patversmju tīklu. Bieži vien izpratnes par vardarbību trūkums sabiedrībā izraisa situāciju, kad upuri paši tiek vainoti notikušajā un atkārtoti padarīti par upuriem. Piemēram, kādā pētījumā par sievietēm cietumā, kas tur atrodas par slepkavību, tika konstatēts, ka daudzas sievietes nogalinājušas savus partnerus pēc ilgu gadu fiziskas un seksuālas vardarbības. Likumdošanas sistēmas un policijas nespēja aizsargāt sievietes no vardarbības var pastiprināt tās graujošo ietekmi uz visiem. Pašreiz Latvijas Kriminālkodeksā vardarbība ģimenē netiek uzskatīta par īpašu noziegumu, tādēļ to uztver kā vienkāršu uzbrukumu (retajos gadījumos, kad pret to vispār vērsas). Pašreizējā likumdošanas sistēmā psiholoģiskā vardarbība, kam ir pakļautas daudzas sievietes, nav atspoguļota.

Tomēr bēdu pilnajā ainā pēdējos gados ir radušās arī dažas pozitīvas pārmaiņas. Piemēram, nevalstisko organizāciju pūles, lai apmācītu likumsargājošo iestāžu darbiniekus un radītu viņos iejūtīgumu pret jautājumiem, kas saistīti ar vardarbību ģimenē, kā arī, lai organizētu palīdzību cietušajiem.

Vardarbības upuri Latvijā¹⁸

Respondentu skaits %, kas atzina, ka viņi ir bijuši upuri:	Vīrieši	Sievietes
Fiziskai vardarbībai	24,1%	9,4%
Psiholoģiskai vardarbībai	15,2%	18,7%
Seksuālai vardarbībai	0,4%	6,6%

Piemēram, krīzes centrs "Skalbes" nesen saņēma finansiālu palīdzību no Rīgas domes (citu finansētāju vidū), lai nodrošinātu palīdzību sievietēm, kas kļuvušas par vardarbības upuriem Rīgā un tās robežās (centrs sniedz atbalstu arī cita veida vardarbības upuriem). Liepājas rajonā pašvaldība ziedojusi vecas skolas ēkas telpas, ko vietējā sieviešu NVO pārveidojusi par pagaidu mītni sievietēm, kas pametušas savas mājas konflikta vai tur notikušas vardarbības dēļ. Tēma — vardarbība, kas vērsta pret vienu dzimumu, ir iekļauta vienaudžu izglītības pasākumos jauniešu veselības grupās visā valstī.

Kā redzams, padarītā darba apjoms palielinās, tomēr vēl ir daudz darāmā, lai turpinātu cīņu

pret vardarbību. Tādēļ nepieciešami gan vispārēji situācijas pētījumi, gan likumdošanas reformas (kā jau iepriekš ierosināts), jābūt pieejamākiem un kvalitatīvākiem arī upuru rehabilitācijas apstākļiem. Valdībai vajadzētu izmantot pētījuma rezultātus, lai izveidotu stratēģiju pret vienu dzimumu vērstas vardarbības apkarošanai Latvijā Nacionālā rīcības plāna par dzimumu līdztiesību ietvaros. Tas palīdzētu arī koordinēt un kontrolēt sarežģīto situāciju, izvairoties no *ad hoc* pieejas tās uzlabošanā. Turklāt, lai paustu politisko gribu cīnīties pret vardarbību, valdībai būtu jāizdod paziņojums par atbalstu nevardarbības principiem sabiedrībā un tās pārvaldē.

2.5. Prostitūcija un tirdzniecība ar sievietēm

Arī prostitūcija un tirdzniecība ar sievietēm ir problēmas, kas pastiprināti sāk pievērst Latvijas sabiedrības uzmanību. Grūti pateikt, vai šo problēmu apjoms palielinās un, ja palielinās, cik lielā mērā, jo nav ticamu datu par šo parādību pašreizējiem apjomiem. Prostitūcija ir pastāvējusi jau izsenis, savukārt aktivitātes, kas saistītas ar komerciālo seksu, kļuvušas daudz pamanāmākas (arī daudz pieejamākas) pēdējo astoņu gadu laikā.

Diemžēl jāsecina, ka pamatīgu ekonomisko izmaiņu dēļ, ko radījusi pāreja uz tirgus ekonomiku, daudzas sievietes sākušas nodarboties ar prostitūciju. Divi šīs parādības svarīgākie iemesli ir: a) izmisums, ko radījusi ekonomiskā situācija; lai varētu "savilkt galus kopā" un b) augošais klientu pieprasījums, kas izskaidrojams ar palielinātu tūristu un ārzemju biznesa partneru ieplūšanu Latvijā. Neapšaubāmi arī organizētās noziedzniecības attīstība palielina prostitūcijas un sieviešu tirdzniecības problēmas apjomus.

Sabiedrībā attieksmi pret prostitūtām galvenokārt veido valdošie stereotipi. Piemēram, eksistē priekšstats, ka prostitūtas ir "seksuāli vaļīgas sievietes" ar pārmērīgu seksuālo tieksmi, kas atviļņo viņu sievietēm un ģimenēm tēvus. Šādi stereotipi ignorē faktu, ka prostitūtu klienti patiesībā ir tie, kas uztur komerciālā seksa darbību, kā arī to, ka daudzām prostitūtām tieši sociāli ekonomiskais izmisums liek izvēlēties šādu nodarbi. Turklāt vienkār-

šotā situācijas uztvere vispār nepieļauj to, ka bieži vien labprātīgi vai pret savu gribu arī vīrieši iesaistās komerciālajā intīmpakalpojumu sfērā (kaut gan Latvijā visi klienti ir tikai vīrieši).

Izskatot prostitūciju un citas ar komerciālo seksu saistītas problēmas, jāņem vērā, ka visi vīrieši un sievietes, kas iesaistīti komerciālajā intīmpakalpojumu sfērā, nav to darijuši piespiedu kārtā — daudzi šo izvēli izdarijuši apzināti, ņemot vērā savus dzīves apstākļus, lai tādējādi pelnītu iztiku. Tādēļ personas lēmums nav vairāk vai mazāk apspriežams vai nosodāms, drīzāk gan būtu jānodrošina indivīda pamattiesības tāpat kā citiem sabiedrības locekļiem — uz veselības aprūpi, informācijas, drošas vides pieejamību u.tml.. Minēto problēmu spektru aktīvi risina vairākas organizācijas, kas Latvijā nodarbojas ar prostitūtām, piemēram, Latvijas Asociācija par drošu seksu, kas izveidojusi diennakts konsultāciju centru (ko apmeklē arī prostitūtas), kur var saņemt gan psiholoģisku, gan medicīnisku palīdzību. Šī organizācija ir veikusi intīmās pakalpojumu sfēras darbinieku aptauju, izplata vajadzīgo informāciju, turklāt piedāvā medicīniskos pakalpojumus homoseksuāliem vīriešiem. Noteikti jāpiemin arī nevalstiskā organizācija "Genders", kas veikusi vairākas prostitūtu aptaujas un organizējusi ielu projektus informācijas izplatīšanai par veselības un citiem jautājumiem. Valsts veselības veicināšanas centrs arī iesaistās šo problēmu risināšanā.

¹⁸ Latvijas iedzīvotāju reproduktīvā veselība. UNFPA/Labklājības ministrija, 1997

Vīriešu prostitūcija — neredzama problēma

1998. gada novembrī Ministru kabinets pieņēma noteikumus par prostitūciju. Noteikumos teikts, ka "prostitūta ir persona, kas iesaistīta prostitūcijā", turpinājumā uz "personu" attiecinātās gramatikas konstrukcijas visur ir sieviešu dzimtē. Protams, var teikt, ka tā ir tikai teksta gramatika, ne jau lietas būtība, bet, kā zināms, vārds ir visspēcīgais — tas var gan celt, gan pelt. Protams, šos noteikumus ir plānots attiecināt arī uz vīriešiem, bet piemērs pats par sevi var kalpot par paraugu tam, kā Latvijā vīriešu seksuālā nodarbinātība tiek padarīta neredzama.

Latvijas Asociācija par drošu seksu nesen Latvijā veica divus pētījumus: vienu par homoseksuālu vīriešu attiecībām, zināšanām un uzvedību un otru — par komerciālā seksa darbiniekiem. Abās aptaujās iegūto datu salīdzinoša analīze atklāja, ka vīrieši patiešām ir iesaistīti intīmpakalpojumu sniegšanā citiem vīriešiem par naudu vai cita veida samaksu. 77% aptaujāto homoseksuālo vīriešu, kas ir jaunāki par 18 gadiem, atzina, ka viņi vismaz reizi mūžā par seksu maksājuši vai saņēmuši samaksu par to. 15% aptaujāto vīriešu apgalvoja, ka šādi gadījumi bijuši vairāk nekā reizi mūžā. Protams, arī šajā jomā ir bīstams informācijas trūkums, tomēr daudzi vīrieši stāstīja par vairākām vardarbības izpausmēm, kas saistītas ar nodarbi minētajā jomā, piemēram, piespiešanu u. tml. Jauni vīrieši ir īpaši viegli pakļaujami vardarbībai, jo daudzi nāk no lauku rajoniem un tā kā viņiem pilsētā nav kur palikt, viņi pavada naktis vietās, kur par dzimumattiecībām iespējams dabūt dzīvesvietu.

Tā kā vīriešu prostitūcija ir padarīta neredzama, tie, kas tajā iesaistīti, vēl jo vairāk atrodas vardarbības un pazemojuma riska priekšā. Sabiedrībā valdošā stereotipiskā attieksme, ka prostitūtas ir "seksuāli vaļīgas personas", un dominējošā diskriminācija un aizspriedumi pret homoseksuālistiem — vardarbības gadījumā bieži vien vispār nošķir vīriešus no likuma aizsardzības. Latvijas sabiedrībā jāattīsta dialogs par prostitūciju, lai nerastos situācija, kurā vīrieši šajā aspektā tiek padarīti par slēptiem upuriem.

Šķiet, ka nozīmīgākais solis no valsts puses aprakstītās problēmas risināšanai ir 1998. gada novembrī pieņemtie Ministru kabineta noteikumi par prostitūciju. Tas vērtējams ļoti atzinīgi, jo tagad problēmu iespējams risināt, tā netiek vienkārši "kriminalizēta" un atstāta novārtā. Tomēr sabiedrisko organizāciju eksperti, kas strādā ar prostitūtām, izteikuši bažas par jauno noteikumu efektivitāti, atzīmējot, ka tie, piemēram, vispār nerisina klientu atbildības problēmu. Piemēram, ja tiktu pievērsta pastiprināta likumsargu uzmanība klientiem, kas izmanto mazgadīgo prostitūtu pakalpojumus, ja viņi tiktu arestēti un sodīti likumā noteiktajā kārtībā, iespējams, tas vairumam šādu klientu liktu rūpīgāk izvēlēties pakalpojumus. Arī tādēļ ir svarīgi atzīt prostitūciju par nozari, ko lielā mērā nosaka tieši klientu pieprasījums.

Cita nopietna problēma, kas sāk izplatīties visā Austrumeiropā, Latviju ieskaitot, ir tirdzniecī-

ba ar sievietēm. Izmantojot dažādus nepatiesus aizbildinājumus, sievietes bieži vien tiek iesaistītas intīmpakalpojumu industrijā. Jaunas meitenes "uzķeras" uz nepatiesiem darba vai mācību piedāvājumiem ārzemēs. Savukārt personas, kas organizē tirdzniecību ar cilvēkiem, "parūpējas", lai viņām nebūtu atgriešanās iespēju, piemēram, atņemot viņu pasus. Diemžēl Latvijā arī par šo problēmu trūkst nepieciešamās informācijas. Būtu ļoti svarīgi, lai valdība izstrādātu jēlkādu darbības plānu problēmu novēršanai, sākot jau ar datu savākšanu, lai seksuālo ekspluatāciju Latvijā (un pret Latvijas iedzīvotājiem ārzemēs) varētu apturēt. Turklāt NVO jau spērušas pirmos soļus, piemēram, 1999. gada maijā Latvijas Jauniešu veselības centru padome rīkoja semināru visiem profesionāļiem, kas nodarbojas ar cilvēku grupu apmācību, par to, kā palīdzēt jaunām meitenēm atpazīt iespējamās bīstamās situācijas un kā tādus gadījumus rīkoties.

TREŠĀ DAĻA

Demokrātijas, pārvaldes un līdzdalības ieviešana

3.1. Dzimumu (ne)līdztiesība valstisku lēmumu pieņemšanas procesā

Vairumā pasaules valstu, kaut arī valda demokrātija, varas iestāžu struktūrās un lēmumu pieņemšanas procesā dominē vīrieši. Tādēļ bieži vien politikas un normatīvo dokumentu atšķirīgā ietekme uz sievietēm un vīriešiem ne vienmēr tiek ievērota — teorētiski vīriešu un sieviešu interešu, vajadzību un potenciālo labumu vienādība tiek pieņemta, taču praktiski tā nebūt neizpaužas vienmēr. Tāpat ir tendence tā saucamos “sieviešu jautājumus” marginalizēt — tie netiek uzskatīti par primāriem, netiek vispārēji un ar izpratni risināti, tas savukārt veicina attieksmi pret sievietēm kā “īpašu interešu grupu”, nevis pusi kopējā iedzīvotāju skaita. Piemēram, ja augstākās varas pārstāvji galvenokārt ir vīrieši, risinot “sieviešu jautājumus”, var rasties problēmas, novērtējot to ietekmi uz sabiedrības attīstību kopumā. Par to liecina grūtības, risinot, piemēram, bērnu aprūpes, reproduktīvās veselības un vardarbības ģimenē problēmas, jo visi minētie jautājumi parasti tiek uzskatīti par “sieviešu jautājumiem”, bet faktiski lielā mērā ietekmē visas tautas attīstību. Tādēļ šķiet, ka lielāka sieviešu pārstāvētība lēmējinstīcijās situāciju ne tikai līdzsvarotu un padarītu to taisnīgāku attiecībā pret sievietēm, bet arī labvēlīgi ietekmētu sabiedrību kopumā.

Kopš neatkarības atgūšanas ne Latvijas Saeimas deputātu, ne citu augsta ranga valdības amatpersonu vidū nav valdījis dzimumu līdzsvars. Trīs valdībās, kas Latvijā ievēlētas kopš 1991. gada, sievietes nekad nav ieņēmušas vairāk par 17% amatu. Valdībā situācija neatšķiras (sk. 12. tabulu). Pašreizējā valdība gan lepojas ar “sasniegumiem dzimumu līdztiesības jomā”, jo sākumā tajā bija četras sievietes, taču patiesībā tas tikai izcēla ārkārtīgi niecīgo sieviešu pārstāvētību varas struktūrās. Arī ierēdniecībā, kur kopumā sieviešu ir vairāk nekā vīriešu, augsta līmeņa vadības amatos (piemēram, valsts sekretāra, departamenta direktora vai direktora vietnieka amatā) lielākoties ir vīrieši.¹⁹

Ir vērts pievērst uzmanību tam, kādi “portfeļi” sievietēm politikā uzticēti. Vai tā būtu sakrītība, ka divas no jau tā nedaudzajām Latvijas Ministru kabineta sievietēm kopš Latvijas neatkarības atgūšanas ieņem kultūras ministres posteni? Vai tas nēko nesaka par pieņemtajiem stereotipiem un tradicionālajām lomām, saskaņā ar kurām, sievietes uzskata par kultūras vērtību glabātājām? Arī sieviešu amati parlamentārajās komisijās būtu jāizskata caur tradicionālo dzimumu stereotipu prizmu, būtu jāvelta visas pūles, lai sieviešu pārstāvētību lēmumu pieņemšanā palielinātu ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi.

Arī vietējās pašvaldībās abu dzimumu pārstāvētība nav līdzsvarota, tomēr šajā līmenī situācija ir daudz tuvāka vēlamajai. 1994. gada vietējo pašvaldību vēlēšanās 37,5% ievēlēto deputātu bija sievietes. 1997. gada vēlēšanās šī attiecība palielinājās līdz 38,7%. Tieši 1997. gada vēlēšanās sieviešu pārstāvētība palielinājās, savukārt saruka jurisdikcijas apjoms un vēlētajū skaits (sk. 12. tabulu). Kā atzīmējuši dzimumu līdztiesības un pārvaldes sistēmas analītiķi, iemesls varētu būt pārvaldes sistēmas lielāka decentralizācija un lokalizācija, tādēļ arī tautas masa iesaiste un pārstāvētība pārvaldē palielinās. Tātad — jo tuvāk iedzīvotājiem virzās pārvaldes struktūras, jo vairāk tajās tiek pārstāvēti aktīvākie vietējie cilvēki, un tas gan Latvijā, gan citur bieži vien nozīmē lielāku sieviešu pārstāvētību lēmumu pieņemšanā.

Nevar noliegt, ka mūsu uzvedību vispār un arī vēlēšanās ietekmē pašu radītie stereotipi un mūsu vērtību sistēma. Tā kā gan vīriešiem, gan sievietēm dažkārt ir sava motivācija pieņemt tradicionālās dzimumu lomas, sievietes netiek ievēlētas “spēka pozīcijās”, kas vidusmēra pilsonim varētu šķist simboliskas (patiesībā tikai nedaudzi cilvēki izprot, ko, piemēram, ikdienā dara Saeimas deputāti). Tā kā darbu, ko sievietes veic vietējās sabiedrības labā un kur viņu talants un vadītāju īpašības vislabāk izpaužas, var pārbaudīt tīri empīriski, viņas visbiežāk tiek ievēlētas šāda līmeņa amatos.

Diemžēl jāatzīst, ka dzimumu stereotipi attiecībā uz valsts amatpersonām gluži tāpat kā citi stereotipi tik drīz nemainīsies — tādēļ droši vien arī dzimumu pārstāvētība vēlētajās institūcijās, kam saikne ar vēlētajiem ir vajāka, arī nemainīsies, tomēr ir vairākas iespējas, ko lietas labā varētu darīt.

Domājot par efektīvāko ilgtermiņa ieguldījumu, kam būtu vislielākā atdeve, nevar nepieminēt vajadzību lauzt esošos stereotipus un radīt jaunu un pamatotu viedokli par mūsu dzimumpiederības iespējām. Masu medijiem šeit būtu svarīga nozīme: ne tikai, lai palielinātu ar dzimumu līdztiesību saistīto problēmu atpazīstamību, bet arī, lai izceltu vērtīgus sieviešu nopelnus. Turklāt ļoti svarīgi būtu sniegt informāciju par potenciālo situācijas uzlabojumu, ko radītu līdzsvarota dzimumu pārstāvētība vadības ešelonos. Piemēram, kā, līdzsvarojot dzimumu pārstāvētību varas iestādēs, palielināsies likumdošanas un politikas efektivitāte. Arī šī procesa atbalsta grupām (nevalstiskajām organizācijām, pētījumu un neatkarīgajiem zinātnieku kolektīviem) jāaktivizē sava darbība. Nevajadzētu paļauties, ka vēlētajī tā vienkārši atsauksies uz aicinājumu “līdzsvarot dzimumu pārstāvētību lēmējinstīcijās”.

¹⁹ Pārskats par tautas attīstību Latvijā. 1998. gads. UNDP, 1999., 49. lpp.

12. tabula

Sieviešu un vīriešu skaits Saeimā

	Saeimas deputātu skaits	
	Vīrieši	Sievietes
5. Saeima (1993)	84	16
6. Saeima (1995)	92	8
7. Saeima (1998)	83	17

Jāizceļ iespējamie ieguvumi un zaudējumi, kas varētu rasties līdz ar situācijas līdzsvarošanu, un jāpaskaidro, ka labāka likumdošana un politika vienmēr būs ar un par pašiem vēlētajiem arī tad, ja lēmumu pieņēmēji atradīsies tālu.

Turklāt, ja sievietes ieņemtu vairāk politisko amatu, tas palīdzētu lauzt priekšstatu, ka sievietes tur īsti neiederas. Tā kā stereotipu laušanas process vispār ir laikietilpīgs, tam vajadzīgs spējš sākums, piemēram, tāds varētu būt tā saucamās "kvotu sistēmas" ieviešana vēlētajās institūcijās, kas sievietēm nodrošinātu tur minimālo ieņemamo vietu skaitu. Kvotu sistēmai ir noteiktas priekšrocības. Ja Saeimā sievietes ieņemtu vismaz 30% vietu, tas lēmumu pieņemšanas procesu līdzsvarotu no abu dzimumu pārstāvētības viedokļa, palielinātu sieviešu iespējas politikā un arī izceltu viņu politisko līdzdalību. Tajā pašā laikā kvotu sistēma, protams, ir pretrunīga un var izraisīt pretestību. Ir jāsalīdzina paredzamo ieguvumu nozīme ar iespējamo opozīcijas pretsparu, kas šādu sistēmu varētu uzskatīt par netaisnīgu. Tādēļ jebkura ar kvotu sistēmu pamatota stratēģija noteikti jārealizē vienlaikus ar plašu sabiedrības izglītības programmu, lai pamatīgi izskaidrotu un ilustrētu potenciālo ieguvumu.

Protams, jāatceras, ka kvotu sistēma novērš problēmas simptomus, nevis rašanās cēloņus. Sieviešu vienlīdzīgu līdzdalību procesos kavē ne jau vēlēšanu kārtību reglamentējošā likumdošana Latvijā. Visgrūtāk pārvaramie šķēršļi ir uzmacīgā sociālā attieksme un strukturālās barjeras, kas sievietes attur

no iesaistīšanās politikā: nevienlīdzīgā mājas darbu sadale atņem sievietēm laiku, lai viņas kļūtu politiski aktīvas, nevienlīdzīgā situācija darba tirgū sievietēm nenodrošina ar vīriešiem līdzvērtīgus naudas resursus, kas arī traucē viņu iesaisti politikā. Tā kā pastāv uzskats, ka sievietēm jā rūpējas par bērniem, tad viņas arī bieži vien nevēlas riskēt ar laiku un naudu politiskās karjeras dēļ.

Turklāt jāatzīmē, ka politiskā kultūra galvenokārt ir izteikti "maskulinizēta", kas gan tiešā, gan netiešā veidā sievietēm rada papildu šķēršļus. Piemēram, bijusī valsts reformu ministre kādā intervijā atzīmēja, ka sieviešu patiesā problēma politikā ir augstākās varas struktūrās ļoti izplatīta parādība — istā lēmumu pieņemšana galvenokārt notiek nevis darba laikā, bet ārpus tā — kad "vīri" kopā spēlē basketbolu vai apmeklē treniņu zāli.²⁰ Šādā "čomisko" "vecu zēnu" attiecību kultūrā ļoti liela nozīme ir savstarpējiem sakariem. Tas attiecināms uz darba sesiju laiku un norises plānošanu, kā arī uz reizēm naidīgo attieksmi pret sievietēm — centienos ietekmēt viņu pašcieņu vai pat lietojot dzimumu līdztiesību diskriminējošus un aizskarošus izteicienus.

Tādēļ, piemēram, izstrādājot stratēģiju, kas nodrošinātu līdzsvarotāku dzimumu pārstāvētību lēmumu pieņemšanā, ļoti svarīgi būtu ņemt vērā visus aspektus, kas ietekmē sieviešu nevienlīdzīgu pārstāvētību procesā. Arī šis risinājums, tāpat kā citi ar dzimumu līdztiesību saistīti jautājumi, prasis vispārēju un integrētu pieeju, kas novērstu problēmas cēloņus.

13. tabula

Sieviešu un vīriešu skaits vietējās pašvaldībās

	Vietējo pašvaldību vēlēšanas, 1994. gada 29. maijā		Vietējo pašvaldību vēlēšanas, 1997. gada 9. maijā	
	Deputāti, (%)	Deputātes, (%)	Deputāti, (%)	Deputātes, (%)
Kopā	62,5	37,5	61,27	38,73
Lielpilsētās	74,6	25,4	80,99	19,01
Pilsētās	68,1	31,9	70,47	29,53
Pagastos	59,4	40,6	58,78	41,22

²⁰ Philip Birzulis, "A Voice for the Muzzled Majority." The Baltic Times, September 17, 1998.

Latvijas Sociāldemokrātiskā sieviešu organizācija

1998. gada vēlēšanās Latvijā notika vēl kaut kas nebijis: pirmo reizi tajās piedalījās partija, kuras locekles bija tikai sievietes.

Latvijas Sociāldemokrātiskā sieviešu organizācija tika dibināta 1998. gada 24. jūlijā, pašreiz tajā ir 254 locekles, vienīgais iestāšanās noteikums ir, lai personai atbilstoši likuma prasībām būtu 18 gadu un, protams, lai tā būtu sieviete.

Organizācija tika dibināta 1991. gadā sadarbībā ar Sociāldemokrātisko strādnieku partiju, un vienošanās par dzimumu vienādu pārstāvētību tika panākta jau sākumā. Tomēr 1995. gadā apvienība atkāpās no solījumiem un sieviešu organizācija atdalījās, lai izmēģinātu savus spēkus.

Partija izvirzīja 16 kandidātes 1998. gada vēlēšanām. Kandidātēm organizēja plašu apmācību programmu par dažādām tēmām, piemēram, kā efektīvi teikt runu, kā veidot savu tēlu sabiedrībā. Tomēr partijas priekšsēdētāja atzina, ka bijis jāpārliecina sievietes kandidēt. Daudzas no viņām nebija informējušas darba devējus par savām politiskajām afiliācijām, dažas uztraucās, ka priekšvēlēšanu kampaņas sagatavošanās posms būs pārāk īss. Rezultātā Sieviešu sociāldemokrātiskā organizācija saņēma 3000 balsu, kas iekļūšanai Saeimā nav pietiekami.

Tomēr partijas priekšsēdētāja ir pārliecināta, ka nākamajās vēlēšanās partijai veiksies labāk. Viņa atzīst, ka Latvijas sabiedrība vēl nav gatava pieņemt sievietes politikā. Turklāt organizācija sevi pieteica kā radikālu partiju, tādēļ bija gaidāms, ka sabiedrībā varētu būt stereotipiska pretestība gan pret sociāldemokrātiem, gan sievietēm un noliedzošā attieksme varētu tikai pastiprināties, redzot abu apvienojumu.

Pašreiz partija analizē un vērtē 1998. gada vēlēšanu rezultātus un organizē gada apmācības programmu "Sievietēm ir tiesības būt vadītājām". Viņas aktīvi piedalās politikas rekomendāciju izstrādē un rīko arī citus pasākumus kopā ar Sieviešu tiesību institūtu (NVO), ko arī vada partijas priekšsēdētāja.

Bet ko domā citas sievietes politiķes? Kristiāna Lībane 27 gadu vecumā bija "Latvijas Ceļa" parlamenta frakcijas vadītāja. Nesen intervijā kādam laikrakstam Lībane puda uzskatu, ka "dažām sievietēm tas vienkārši izdodas un citām nē". Arī viņa atzīst, ka Latvijā cilvēki nevēlas balsot par sievietēm. Lībane apgalvo, ka viņa personīgi nav piedzīvojusi nekāda veida diskrimināciju no saviem vīriešu dzimuma kolēģiem.

Diemžēl patiesība ir tāda, ka līdz līdztiesībai Saeimā vēl ir tālu. SDSA uzskata, kamēr Latvijas Saeimā nav 40% sieviešu, vienīgais situācijas glābiņš varētu būt kvotu sistēmas ieviešana.

3.2. Institūciju un valstiskās pārvaldes sistēmas izveide dzimumu līdztiesības veicināšanai

Dzimumu līdztiesības likumīga ieviešana nav iedomājama bez efektīvu atbilstošu institūciju darbības, kas procesu popularizē, atbalsta un uzrauga. Protams, pilsoniskās sabiedrības organizācijas to var veikt nevalstiskā līmenī, bet, ja valdība patiesi vēlas iesaistīties dzimumu līdztiesības izveidē un nostiprināšanā un vēlas to īstenot valstiski, jādibina jaunas institūcijas vai jāattīsta jau esošo institūciju darbība. Šķiet, ka, neizveidojot atbilstošu institūciju, nav iespējama efektīva dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanas stratēģijas izveide vai problēmas integrēšana jebkura līmeņa citās stratēģijās un programmās. Pierādījums tam, ka Latvijā pastāv efektīvi darboties spējīgas atbilstošas institūcijas trūkums, ir tas, ka nav Nacionālā rīcības plāna par dzimumu līdztiesības veicināšanu. Tāpat arī daudzas citas stratēģijas un svarīgas programmas neiekļauj vispārēju un profesionālu jautājumu analīzes shēmu caur dzimumu līdztiesības prizmu.

Citās valstīs, ieskaitot Centrālās un Austrumeiropas valstis, darbības mehānismi šī mērķa sa-

sniegšanai ievērojami atšķiras: dažu valstu valdības dibina atsevišķas ministrijas vai valstiskas stratēģijas departamentus par dzimumu līdztiesības jautājumiem, citas dibina departamentus jau esošajās ministrijās vai izveido ministrijas ar paplašinātu darbības spektru, piemēram, dzimumu līdztiesības un ģimenes problēmas. Kā citu piemēru varētu minēt parlamentāro komisiju vai starpministriju komiteju izveidošanu Ministru kabineta līmenī. Iespējams arī izveidot konsultatīvos birojus, kas konsultētu ministru prezidentu un ministrus dzimumu līdztiesības jautājumos. Loģiski būtu secināt, ka darbības mehānisma izvelei jābūt atkarīgai no dzimumu līdztiesības problēmu apjoma katrā valstī. Tomēr jāatzīst, ka biežāk šo izvēli nosaka katras valsts valdības vēlme problēmu risināt. Valdības patieso ieinteresētību dzimumu līdztiesības veicināšanā atspoguļo budžeta un citu resursu piešķiršana atbilstošajām institūcijām, un tieši šāds ieguldījums nepieciešams, lai situāciju uzlabotu.

Kā jau minēts, vēl pavisam nesen Latvijā nebija oficiālas valsts iestādes, kas pamatīgi risinātu dzi-

mumu līdztiesības jautājumus. Kopš neatkarības atgūšanas procesā ir iesaistījušās dažādas valsts organizācijas un institūcijas, lai pēc vajadzības ieviestu vai koordinētu radušās iniciatīvas. Piemēram, sagatavošanās procesā 4. pasaules sieviešu konferencei Pekinā 1995. gadā tika iesaistītas dažādas valstiskas institūcijas: delegāciju uz Pekinu vadīja labklājības ministrs, sagatavošanās darbus organizēja toreizējā valsts reformu ministre; Ministru kabinets bija atbildīgs par valsts ziņojuma sagatavošanu, bet šo pienākumu deleģēja NVO pārstāvjiem. Tomēr, kā parādīja valdības rīcība pēc Pekinas konferences (vai precīzāk rīcības trūkums), šķiet, ka motivācija sagatavošanās darbiem bija lielākoties atsevišķu valdības locekļu personīgā ieinteresētība. Pēc Pekinas konferences nesekoja nekāda konsekventa rīcība no valdības puses. Tūlīt pēc šīs konferences mainoties valdībai, netika nozīmēta neviena institūcija Pekinā pieņemto lēmumu izpildei. Svarīgais konferences uzdevums — radīt Nacionālo rīcības plānu — netika veikts, kaut gan joprojām (pēc konferences pagājuši četri gadi) vajadzība pēc tā pastāv. Tādēļ pašreizējām atbildīgajām institūcijām (sk. turpinājumu), tas noteikti jāizvirza par prioritāti.

Arī Ārlietu ministrija uzņēmusies dažādus ar dzimumu līdztiesību saistītus pienākumus. Līdz šim ministrija bijusi atbildīga par 1979. gadā pieņemtās konvencijas "Par visa veida diskriminācijas pret sievietēm samazināšanu" ievērošanu, kas Latvijā pilnībā stājās spēkā 1992. gadā. 1997. gadā ministrija pēc konvencijas rīcības komitejas lūguma sagatavoja pārskatu par šīs konvencijas lēmumu ieviešanu Latvijā. Tā kā šo ziņojumu sagatavoja ministrijas Juridiskais departaments, tajā galvenokārt tika skarti konvencijas juridiskie aspekti, bet diskriminācijas izpausmes ikdienas līmenī netika detalizēti analizētas. Ja Latvijā būtu efektīva institūcija dzimumu līdztiesības problēmu risināšanai, nav šaubu, ka pārskats varētu būt daudz vispusīgāks.

1996. gadā tika dibināts Valsts cilvēktiesību birojs (VCB), un zināmā mērā šī iestāde arī uzņēmas dzimumu līdztiesības problēmu risināšanu. Piemēram, Cilvēktiesību birojs kļuva par 1997. gada augustā notikušās Baltijas un Ziemeļvalstu konferences par dzimumu līdztiesību institucionālo darbības koordinācijas centru (sk. 3.3.3.). Turklāt VCB koordinēja arī vairāku citu ar dzimumu līdztiesību saistītu projektu norisi, piemēram, brošūras izdošanu par vardarbību ģimenē, kā arī piedalījās citos vispārīgākos projektos par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Piemēram, 1996./97. gadā birojs producēja televīzijas ciklu, lai sabiedrībā radītu lielāku izpratni par cilvēktiesību jautājumiem. Dzimumu diskriminācija bija viena no apskatītajām sociālās situācijas epizodēm. Neņemot vērā paveikto, Cilvēktiesību birojs tomēr paliek neatkarīga institūcija, kas uzrauga valsts darbu un izsaka atbilstošus ieteikumus. VCB nav valdības aparāta sastāvdaļa, tādējādi biroja spēja ietekmēt politiku un likumdošanu no

iekšpuses ir ierobežota. Cita problēma ir nepietiekamās Cilvēktiesību biroja darbības. Proaktīvu lēmumu pieņemšanu par dzimumu līdztiesības jautājumiem kavē atbildīgās personas trūkums VCB.

1998. gada decembrī Labklājības ministrija pieprasīja noteikt atbilstošu institūciju, (atzīstot acīmredzamo nepieciešamību), kas varētu koordinēt dzimumu līdztiesības jautājumus (to jau kopš 1993. gada atkārtoti rekomendējuši vietējā un starptautiskā līmeņa konsultanti un procesā iesaistītās personas). Tā kopš 1999. gada 1. janvāra Labklājības ministrija atbild par tādu stratēģisku jautājumu koordinēšanu valstiskā līmenī, kas attiecināmi uz dzimumu līdztiesības jautājumiem Latvijā.

Tomēr šī situācija būtu jāapskata detalizētāk. No vienas puses — tas ir ļoti pozitīvs solis, kas parāda valdības politisko apņemšanos nopietni risināt dzimumu līdztiesības jautājumus. No otras puses — jāparedz arī situācijas iespējamajā attīstība. Starptautiskā konsultante dzimumu līdztiesības jautājumos 1997. gadā savā ziņojumā Ārlietu ministrijai iekļāva galvenos atskaites punktus, kas palīdzētu jautājumus koordinēt.²¹ Pamatā šīs institūcijas pienākums būtu visu valdības ministriju un departamentu konsultēšana, lai varētu nodrošināt vajadzīgo uzmanību dzimumu līdztiesības jautājumu integrēšanai visās stratēģijās un normatīvajos aktos, kā arī rekomendēt papildu stratēģijas un darbību, kas nepieciešama no valdības puses, lai dzimumu līdztiesību Latvijā nodrošinātu gan *de jure*, gan *de facto*. Tai vajadzētu uzņemties pat zināmu veicinātāja un aizstāvja lomu, kas radītu arī vajadzīgo sabiedrības izpratni. Ideālā variantā organizācijas papildu funkcijas būtu valsts un starptautisko pasākumu par dzimumu līdztiesību apmeklēšana un svarīgu sakaru dibināšana un uzturēšana ar nevalstiskajām organizācijām un pilsonisko sabiedrību, lai nodrošinātu to iesaistīšanu lēmumu pieņemšanā. Pat ja šāda organizācija nebūtu tieši atbildīga par visu minēto uzdevumu izpildi, tai būtu aktīvi jāuzrauga un jākoordinē visu sadarbības partneru darbība gan valdībā, gan nevalstiskajās organizācijās.

Pašreiz Labklājības ministrija algo vienu ierēdni, kas pilda minētos pienākumus. Nav radīts atsevišķs departaments, bet ir plānots, ka šī persona pildīs darbības koordinatora funkcijas LM Stratēģijas un attīstības departamentā. Apzinoties risināmo jautājumu apjomu, šķiet, ka ar pašreizējiem resursiem nepietiks, lai efektīvi sasniegtu izvirzītos mērķus. Bažas rada arī kas cits. Līdz šim atsevišķus ar dzimumu līdztiesību saistītus uzdevumus pildīja arī citas valdības institūcijas, taču tagad varētu "rasties kārdinājums" atstāt uzdevumu izpildi LM, tādējādi uzliekot papildu slodzi mehānismam, kam jau sākotnēji ir niecīga darbības joma.

Šāda situācija nerada optimistisku priekšstatu par tikko pieņemto institucionālo lēmumu efektivitāti, un, ņemot vērā, ka arī tie vēl ir tikai tapšanas stadijā, iespējams, ka tās ietekme varētu būt

²¹ Bonnie Keller, Ziņojums par dzimumu līdztiesību Latvijā. 1997

ļoti pozitīva. Visi iespējamie situācijas uzlabojumi ir atkarīgi no vairākiem steidzami risinājumiem. Pirmkārt, valdībai jāizstrādā Nacionālā **stratēģija par dzimumu līdztiesību**, lai būtu noteikta un visiem saprotama ne tikai Dzimumu līdztiesības koordinācijas centra, bet arī citu valdības atbildīgo "spēku" darbības prioritāte un atbildība. Ar šīs stratēģijas palīdzību valdībai noteikti jānodrošina dzimumu līdztiesības jautājuma integrēšana visu līmeņu stratēģiju un programmu izstrādē. Tātad kaut arī Dzimumu līdztiesības jautājumu koordinācijas centrs sniegs rekomendācijas par programmu un stratēģiju izveidi, kas tieši attiecināmas uz dzimumu līdztiesību, arī citām valdības institūcijām pašreiz risinājumi būs jāizskata caur dzimumu līdztiesības prizmu. Tas, protams, liks pārskatīt un analizēt jau esošās stratēģijas, lai noteiktu, cik lielā mērā tās kavē dzimumu līdztiesību, un pēc tam veiktu nepieciešamos uzlabojumus vai radītu jaunas stratēģijas. Turklāt valdībai augstākajā līmenī stingri un viennozīmīgi jānosaka, ka Labklājības ministrijas pienākums ir šī jautājuma *koordinēšana*. Un, lai to uzsvērtu, vajadzētu izveidot **Starpministriju komisiju par dzimumu līdztiesības jautājumiem**, kas nodrošinātu to, ka visu ministriju koordinācijas centri regulāri varētu tikties darbības saskaņošanas un informācijas apmaiņas nolūkā. Tā kā Dzimumu līdztiesības koordinācijas centrā un citu ministriju koordinācijas centros noteikti nebūs augstu amatpersonu, būtu vēlams, lai starpministriju tikšanās reizēs šādas amatpersonas piedalītos, tādējādi atbalstot jautājumu tālāku iekļaušanu stratēģiski svarīgu lēmumu pieņemšanā. Vitāli svarīgi būtu piešķirt Koordinācijas centram papildu līdzekļus gan paša centra, gan tā sadarbības partneru darbības palielināšanai.

3.3. Sadarbības attīstīšana un dialoga veicināšana

3.3.1. Nevalstiskās organizācijas

Ņemot vērā daudzu tautas attīstības ekspertu domas, sabiedrības demokratizācija tieši atspoguļojas pilsoniskās sabiedrības attīstībā, šī procesa neatņemama sastāvdaļa ir nevalstiskās organizācijas. Uz kopīgu interešu, ideju un vērtību pamata apvienodamies organizācijās, cilvēki īsteno ikdienas demokrātiju.²² Šādā veidā viņi spēj labāk atrisināt kopīgās problēmas un labāk izmantot savas tiesības uz līdzdalību sabiedrības pārvaldīšanā un dažādu jautājumu izlemšanā. Tādējādi NVO ir valsts ilgtermiņa attīstības pamatelements — tās uzrauga valsts lēmumu izpildi, novērš trūkumus valsts darbībā, ja tas ir iespējams un nepieciešams, un palīdz veidot to darbā iesaistīto cilvēku sociālās piederības apziņu un pašvērtības celšanu. Tās var sniegt būtisku ieguldījumu informācijas izplatīšanā un sociālo un profesionālo sadarbības tīklu radīšanā, tajā pašā laikā palīdzēt arī NVO darbā iesaistītiem cilvēkiem iegūt profesio-

Lai kā arī nebūtu, jāapzinās, ka valdība nebūs "savu padarījusi", izveidojot Dzimumu līdztiesības jautājumu koordinācijas centru. Varētu un vajag pārdomāt citu struktūru, piemēram, jau minētās Starpministriju komisijas par dzimumu līdztiesības jautājumiem izveidi. Ņemot vērā valdības darba jaudas trūkumu esošo dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanā, svarīgs solis būtu **Nacionālās konsultatīvās padomes par dzimumu līdztiesību** izveide. Padomē tiktu iekļauti eksperti no akadēmiskās saimes, nevalstiskajām organizācijām, kā arī citi atbalstītāji, kas iesaistīti dzimumu līdztiesības problēmu risināšanā Latvijā. Lai arī šādai konsultatīvajai padomei nebūtu lēmumu pieņemšanas un ieviešanas tiesību, tā varētu dot vērtīgu ieguldījumu Starpministriju komisijas un Dzimumu līdztiesības jautājumu koordinācijas centra darbībā, sniedzot konsultācijas stratēģiski svarīgos jautājumos. Šāda sadarbība ne tikai attīstītu stratēģijas izstrādes kvalitāti, bet arī palīdzētu palielināt valdības darbības dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanā, kā arī veicinātu pārvaldes struktūru lielāku iesaisti procesā.

Lai nostiprinātu apziņu, ka dzimumu līdztiesības jautājumiem tiek pievērsta nepārtraukta un atbilstoša vērība, valdības institūcijām jācenšas veicināt dzimumu līdztiesību pašām savās struktūrās. Tas nebūt nenozīmē, ka darbā jāpieņem vairāk sieviešu, jo daudzi ministri izrēd daudz vairāk sieviešu nekā vīriešu. Jā, taču tas arī nenozīmē, ka tādēļ valdības augstākajos ešelonos strādātu daudz sieviešu vai ka nodarbinātības politika nodrošinātu sieviešu pilnveidošanos un ģimenes saišu stiprināšanu. Ja vēlamies dzimumu līdztiesības rašanos valstī aktivizēt, valdībai noteikti jārada piemērs.

nālas iemaņas vadībā, organizēšanā un ideju aizstāvēšanas un lobēšanas darbā, ko tālāk var izmantot citu sektoru darbā vai citos ar NVO saistītos darbos.

Visu minēto iemeslu dēļ nevalstiskās organizācijas, kas nodarbojas ar dzimumu līdztiesību, ir sabiedrībai nozīmīgas. Tās gan valsts, gan vietējās pārvaldes institūcijās var lobēt jautājumu izskati, lai izveidotu vai uzlabotu dzimumu līdztiesībai atbilstošu stratēģiju un likumdošanu izstrādā (piemēram, par vienādu iespēju nodrošināšanu nodarbinātības jomā, sociālo palīdzību ģimenēm, prosiģimē u.tml.). Tām ir liela nozīme tādās sfērās, kur valsts institūcijām trūkst līdzekļu vai iestrādātu mehānismu (piemēram, krīzes pārvarēšanas centru izveide vardarbības upuriem vai ģimenes atbalsta grupu veidošana). NVO var nodrošināt sociālās palīdzības tīkla pieejamību gan vīriešiem, gan sievietēm, lai pārvarētu sociālās atstumtības sajūtu un dibinātu kontaktus ar citiem

²² Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1998. UNDP 1999., 50. lpp.

Jaunieši — labākai nākotnei

Daudzās valstīs, Latviju ieskaitot, politikas veidotāju, likumdevēju un sociālās situācijas analītiķu vidū bieži vien par jauniešiem ir izveidojies priekšstats kā par "riskā grupu", nevis nozīmīgu nākotnes sociālo kapitālu. Bieži uzskata, ka jaunieši saistīti ar narkotiku lietošanu, noziedzību un citām "subkultūras" nebūšanām. Daudz mazāk runā par to, cik liela nozīme Latvijā ir jauniešu ieguldījumam valsts demokratizācijas un tautas attīstības procesā.

Runājot par dzimumu līdztiesību, jaunieši aktīvi līdzdarbojas vairākās pilsoniskās sabiedrības darbības sfērās, kas atbalsta dzimumu līdztiesību. Piemēram, 1997. gadā tika radīta Latvijas jauniešu veselības centru padome, kas koordinē deviņu Jauniešu veselības centru darbību Latvijā. Jauni cilvēki, kas paši ir īpaši apmācīti, skolās un klubos izglīto vienaudžus dažādos jautājumos, arī tādus, kas saistīti ar veselību, dzimumattiecībām un seksuālo vardarbību. To dara arī Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācijas "Papardes zieds" jauniešu grupa, kas sadarbojas arī ar jauniešu grupām Eiropā un citur pasaulē. Kādā nesenā tikšanās reizē viens no grupas dalībniekiem atzīmēja, ka jaunieši ir ne tikai sabiedrības nākotne, tie ir arī sabiedrības tagadne. Tādēļ ļoti svarīgi, lai sabiedrība atbilstoši novērtētu jauniešu vajadzības, un vēl svarīgāk, lai novērtētu ieguldījumu, ko jaunieši var sniegt.

cilvēkiem, kam ir līdzīgas intereses, nodarbe vai problēmas. Piemēram, sabiedriskas grupas videntulām mātēm ne tikai varētu uzlabot viņu praktiskās iemaņas, lai palielinātu konkurētspēju darba tirgū, bet arī kalpotu par zināmu informācijas avotu, kas palīdzētu celt viņu pašapziņu. Iesaistīšanās pilsoniskajā sabiedrībā ir divpusējs process, tā ietvaros cilvēki ne tikai sniedz ieguldījumu sabiedrības attīstībā, bet arī bauda sava ieguldījuma augļus.

Formāli Latvijā ir tikai dažas NVO, kas nodarbojas tieši ar dzimumu līdztiesību: pēc nesen veiktas (1998) aptaujas rezultātiem 15-20% iedzīvotāju ir iesaistījušies kādās NVO darbībā, bet mazāk nekā 0,2% iedzīvotāju pieder tā saucamajām sieviešu organizācijām (kas, protams, automātiski dzimumu līdztiesības jautājumus padara par "sieviešu jautājumiem")²³. Tomēr ir arī tādas NVO, kas līdztekus savas darbības centrālajiem mērķiem citādā veidā risina arī dzimumu līdztiesības jautājumus, piemēram, vispārīgi pievēršoties cilvēktiesību jautājumiem vai sniedzot pakalpojumus ģimenēm, kurās ir viens apgādnieks. Dzimumu līdztiesība ietekmē praktiski visas tautas attīstības jomas, tādēļ gandrīz visu NVO darbība to kaut daļēji varētu skart. Tādā veidā, ja pārāk šauri neraugās uz "sieviešu jautājumu" kritēriju, NVO skaits, kas risina dzimumu līdztiesības jautājumus, varētu būt daudz lielāks.

Tās NVO, kas pašreiz nodarbojas tikai ar dzimumu līdztiesību, galvenokārt nodrošina dažādus pakalpojumus sievietēm, piemēram, radot sieviešu pašpalīdzības grupas, biznesa atbalsta grupas, krīzes patvērumus un sieviešu klubus. Šīs organizācijas galvenokārt risina dzimumu nevienlīdzības situāciju, nevis vēršas pret tās cēloņiem. Jāsaka, ka abu veidu organizācijas ir nepieciešamas, taču tās, kas risina cēloņus, var dot nozīmīgu ieguldījumu dialoga par dzimumu līdztiesību veicināšanā. Diemžēl jāatzīst, ka ir tikai nedaudzas NVO (piemēram, Sievie-

šu tiesību un pētniecības institūts, Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs), kas atbalstot, lobējot un informējot sabiedrību par dzimumu līdztiesības problēmām, tās proaktīvi risina. Pašreiz veidojas arī vīriešu organizācijas, kas liecina par situācijas pozitīvu attīstību. Piemēram, Stopiņu Veselības klubs — sabiedriska organizācija Rīgas priekšpilsētā, kurā ir grupa ne tikai jaunajām māmiņām un jauniešiem, bet arī tētiem.

Daudzas NVO sniedz vērtīgu un vajadzīgu ieguldījumu dzimumu līdztiesības veicināšanā, tomēr vairākiem NVO darbības aspektiem būtu jāpievērš lielāka uzmanība, piemēram, sadarbībai un informācijas apmaiņai gan pašu nevalstisko organizāciju vidū, gan starp NVO un valsts sektoru.

Daudzi neatkarīgie novērotāji atzīmējuši, ka darbības koordinācija un sadarbība starp NVO ar vienādu darbības spektru un interesēm nav pietiekami attīstīta. Lai novērstu šo problēmu, jau sperti vairāki nozīmīgi soļi, un pēdējo divu gadu laikā izveidotas vairākas padomes un apvienības, kurās organizācijas ar līdzīgiem mērķiem apvienojušās gan īslaicīgu, gan ilgtermiņa mērķu sasniegšanai. Piemēram, 1997. gadā tika dibināta Sociālo un veselības aprūpes organizāciju padome. Tāpat arī biežāk sastopama situācija kāda projekta īstenošanā, apmācības programmas vai semināra organizēšanā apvienoties divām vai trim NVO. Dažas organizācijas šo soli spērušas jau 1992. gadā, kad tika izveidota Latvijas Sieviešu organizāciju sadarbības padome, lai, apvienojot spēkus, varētu īstenot visu kopējos mērķus: attīstīt sabiedrībā diskusiju par dzimumu līdztiesību, celt sieviešu pašapziņu un tādējādi attīstīt sieviešu solidaritāti; nodrošināt informācijas apmaiņu sieviešu organizāciju starpā; kā arī likumdošanas un stratēģijas izstrādē iestāties par sieviešu jautājumu risināšanu. Diemžēl ne visas pilsoniskās sabiedrības organizācijas jautājumu risināšanu caur dzimumu

²³ BMF. Ceļā uz pilsonisku sabiedrību. 1998. (Vairums cilvēku, kas aktīvi iesaistās NVO darbībā, ir arodbiedrību biedri. Ja šos biedrus atskaita, tad iedzīvotāju daļa, kas piedalās citās NVO, samazinās uz aptuveni 5%.)

lidztiesības prizmu uzskata par derīgu, pastāv tendence pieņemt, ka sieviešu organizācijas ir šauru interešu grupas. Tādēļ pastiprināta savstarpēja zināšanu apmaiņa pašā NVO sektorā dotu labumu gan NVO sektoram, gan visai sabiedrībai kopumā. Lidztekus savstarpējas sadarbības un informācijas koordinēšanai, sieviešu organizācijām vajadzētu pielikt roku lielākas uzmanības radīšanai un citu NVO zināšanu paplašināšanai par dzimumu lidztiesību. Piemēram, organizācijas, kas nodarbojas ar veselības aprūpi, varētu ievērojami pilnveidoties semināros, kuros tiktu izskaidrota dzimumu lidztiesības būtība, vai, piemēram, tas, ka vīriešu vardarbība pret sievieti jārisina arī medicīnas darbiniekiem. Tāpat arī arod biedrības, pieaugušo apmācības organizācijas vai citas grupas, kas risina profesionālos jautājumus, tikai palielinātu savas darbības efektivitāti, pievēršot īpašu uzmanību dzimumu lidztiesības jautājumiem. Turklāt spēku apvienošana noteikti ļautu ietaupīt esošos līdzekļus. Svarīga nozīme šajā jautājumā varētu būt NVO centram Rīgā un tā filiālēm citur Latvijā.

Ir ļoti nepieciešams uzlabot NVO un valsts institūciju sadarbību. Kopš Latvijas neatkarības atjaunošanas nav bijis nepieciešamā pārvaldes mehānisma, lai efektīvi risinātu dzimumu lidztiesības jautājumus, tādēļ līdz šim valsts daudzu jautājumu izpildi lielā mērā ir atstājusi NVO pārziņā. Piemēram, sagatavošanās darbi 4. pasaules sieviešu konferencei Pekinā 1995. gadā bija uzticēti sieviešu organizācijām. Tāpat arī visās oficiālajās valsts delegācijās uz lielākajām ANO konferencēm pēdējā desmitgadē ti-

kuši iesaistīti NVO pārstāvji, lai aizpildītu pastāvēgo "robus" valsts delegācijās. Tomēr ne valsts institūciju paļaušanās uz NVO profesionalitāti, ne uzticība tai nav izpaudusies, piešķirot valsts līdzekļus vai atsevišķos gadījumos pat tikai paužot atbalstu un atzinību par NVO ieguldījumu. Tāpēc bieži vien lielākajai daļai NVO un gandrīz viennozīmīgi tām NVO, kas nodarbojas ar dzimumu lidztiesību, nav pietiekami daudz finansējuma, un tās nevar aizpildīt trūkumus valsts pārvaldes mehānismā.

Kopš 1998. gada stājušies spēkā jauni noteikumi, kuros paredzēts, ka gan valsts, gan pārvaldes institūcijas var uzticēt atsevišķas funkcijas noteiktām nevalstiskām organizācijām. Tādēļ ir ļoti svarīgi, lai, deleģējot funkcijas un finansiāli atbalstot kompetentas NVO, valdība arī izmantotu šo iespēju. Lai vairotu valsts un nevalstisko organizāciju savstarpēju uzticēšanos, šo sadarbību noteikti vajadzētu kontrolēt, kā arī izplatīt informāciju par sasniegumiem un gūto pieredzi. Dzimumu lidztiesības jautājumu sfērā par potenciāli deleģējamām darbības jomām varētu uzskatīt īpašu sociālo pakalpojumu sniegšanu vardarbības upuru krīzes centru izveidei, kā arī pasākumu organizēšanu un izpēti projektu realizēšanu. Jāatzīmē, ka šādu funkciju deleģēšana jau reāli ir notikusi (piemēram, sagatavošanās posms Pekinas konferencei), bet tam jāseko arī morālam un finansiālam atbalstam, atzīstot sniegto ieguldījumu. Ja valdība var uzticēt funkcijas NVO, tai nevajadzētu kautrēties to atzīt ar reālo resursu ieguldījumu un, izsakot atzinību par sasniegtajiem mērķiem.

3.3.2. Datu, pētījumu rezultātu un informācijas ieguve un izplatīšana

Lai sabiedrībā veicinātu un uzturētu dialogu par dzimumu lidztiesību, nepieciešama svaiga informācija un rūpīga situācijas analīze. Pētījumi palīdz labāk izprast dažādas problēmas rašanās apstākļus. Ja informācijā ir atbilstoši sabalansēti nepieciešamie aspekti, tā vispārēji atspoguļo situācijas uzlabojumu un aspektus, kas netiek pilnveidoti vai pat pasliktinās. Kvantitatīvi pētījumi sniedz statistisku dzimumu lidztiesības atspoguļojumu, savukārt bez kvalitatīviem pētījumiem nav iedomājama sabiedrības attieksmes un viedokļa analīze par konkrētu jautājumu. Minētie pētījumu rezultāti var kalpot par pamatu stratēģijas un likumdošanas izstrādei, turklāt tie arī izceļ darbības prioritātes. Runājot par likumdošanas un stratēģiju izstrādi dzimumu lidztiesības jautājumā, vissvarīgāk būtu saņemt tādus datus, kur vīriešu un sieviešu apstākļi, attieksme un uzvedība konkrētā situācijā atspoguļoti šķirti, nevis kopā. Tā kā Latvijā formāli pastāv dzimumu lidztiesība, lai attīstītu nepieciešamo dialogu, vienīgie grūti apšaubāmie argumenti ir statistikas rādītāji, konkrētu problēmu pētījumi, ziņojumi un problēmu analīze, jo bieži vien nav viegli pārliecināt cilvēkus par problēmas nopietnību.

Kā jau minēts šī ziņojuma ievadā, Latvijā kopš neatkarības atjaunošanas radies zināms akadē-

misks problēmas risinātāju loks. Valstiskā līmenī Centrālā statistikas pārvalde (CSP) piedalījies dažādos semināros, kuros analizēta statistikas datu par katru dzimumu šķiršana, ieskaitot 1995. gadā notikušo semināru, kurā iztīrāta statistikas datu par dzimumu lidztiesību savākšana un izmantošana. Vienu no semināra dalībnieku rekomendācijām — radīt bukletu, kas domāts tieši dzimumu stāvokļa statistikai — CSP īstenoja 1997. gadā. Citas nevalstiskās grupas, piemēram, Latvijas Cilvēktiesību un etnisko studiju centrs un Zinātņu akadēmijas Filozofijas un socioloģijas institūts pēdējo piecu gadu laikā arī izstrādājuši apskatus un radījuši ziņojumus par dzimumu lidztiesību un nabadzību, sievietēm politikā, vardarbību pret sievietēm mājās, sievietēm cietumos un citām svarīgām tēmām. Kopš 1993. gada Zinātņu akadēmijas Sieviešu pētniecības un informācijas centrs veicis pētījumus par paši šim nolūkam radītiem projektiem, vācot statistikas un pārskatu datus, kā arī citu informāciju par dzimumu lidztiesības jautājumiem. Tas piedalījies arī savākto materiālu izplatīšanā interesentu grupām un plašākai sabiedrībai. Ir arī vairākas privātas pētījumu grupas, kas pilnvarotas veikt plaša mēroga pētnieciskus projektus. Piemēram, 1997. gadā UNFPA un Labklājības ministrija pilnvaroja Baltijas Datu namu veikt nacionālu

pētījumu par reproduktīvo veselību un uzvedību.

Latvijā aizvien paplašinās šādu pētījumu veikšanas iespējas, tomēr valsts iestādes joprojām vilcinās tās izmantot. Piemēram, neņemot vērā, ka nebija vispārēju un ticamu datu par prostitūcijas izplatību, tās cēloņiem un sekām, jo nebija veikts atbilstošs pētījums, 1998. gada novembrī tika pieņemti Ministru kabineta noteikumi "Par prostitūciju". Tāpat līdz šim nav pieprasīti vispārēji pētījumi par tādiem sasāpējušiem un nekavējoties risināmiem jautājumiem kā vardarbība mājās, dzimumu diskriminācija darbvietās vai indivīda dzimuma loma sabiedrības integrācijas procesā un virzībā uz pilsonisku sabiedrību. Varētu jau pieņemt, ka dzimumu līdztiesību raksturojošās tendences iespējams noteikt pēc vispārīgu pētījumu par vardarbību, bezdarbu vai veselību datiem, taču lokālā un starptautiskā pieredze atkal un atkal pierāda, ka konkrētai problēmai īpaši izstrādāti pētījumi ne tikai sniedz dziļāku informāciju, bet arī norāda uz daudz nopietnākiem problēmas indikatoriem. Piemēram, vardarbība un diskriminācija ir jautājumi, par ko cilvēki runā nelabprāt, taču, ja intervētājs ir profesionālis ar pieredzi dotajā tematikā, situācija ievērojami mainās. Jau minētajā UNFPA un Labklājības ministrijas pētījumā par reproduktīvo veselību daudzu jautājumu vidū bija viens par seksuālo vardarbību, un tikai 6% sieviešu uz to atbildēja apstiprinoši, kas noteikti liecina par informācijas neprecizitāti.

Tāpat daudzi datu apkopojumi un ziņojumi

3.3.3. Masu mediji

Eksperti par mediju ietekmi uz sabiedrības domas veidošanos atzīst, ka mediji var ietekmēt gan pasīvi — atspoguļojot dominējošo sabiedrības attieksmi un viedokli, gan aktīvi — popularizējot un attīstot konkrētu viedokli un problēmas izpratni. Runājot par dzimumu līdztiesību, mediji esošos stereotipus var pastiprināt — ne tikai jautājumā par to, kā vīrieši un sievietes uztver viens otru, bet arī, kā viņi uztver paši sevi. Tajā pašā laikā mediji var būt spēcīgs ierocis cīņā ar valdošajiem stereotipiem — it īpaši Latvijā, kur ir augsti iedzīvotāju izglītības līmeņa rādītāji (99% 1997. gadā), daudzi cilvēki lasa avīzes (1997. gadā tika publicētas 16 dienas avīzes uz 100 cilvēkiem) un iedzīvotāji daudz skatās televizoru (1997. gadā uz 100 mājsaimniecībām bija 102 televizori).

Mediju aktīvo ietekmi galvenokārt nosaka divi faktori: žurnālistu profesionalitāte un auditorijas kritiskā attieksme. Daudzveidīgu mediju attīstība, kas piedāvā dažādus viedokļus un skatījumu, var palīdzēt radīt līdzsvaru. Ir nepieciešamas žurnālistu zināšanas un viņu ieinteresētība dzimumu līdztiesības jautājumos, lai mediju nozīme dzimumu līdztiesības popularizēšanā un veicināšanā būtu pietiekami efektīva, kā arī, lai problēma tiktu patiesi atspoguļota. Savukārt auditorijai būtu jābūt pienācīgi informētai, lai kritiski varētu izturēties pret lasīto,

mu rezultāti pietiekami kvalitatīvi neatspoguļo katra dzimuma situāciju. Vācot datus, respondenta dzimums visbiežāk tiek atzīmēts, tomēr izplatītā informācija ne vienmēr atspoguļo katru dzimuma atbildes atsevišķi, liedzot gūt vispārēju un patiesu informāciju par dzimumu situāciju. Protams, pētījumi par dzimumu līdztiesību (piemēram, 1997. gada CSP pētījums "Statistiskais sieviešu un vīriešu portrets Latvijā") atspoguļo informāciju šķirtā griezumā, tomēr daudziem citiem pētījumiem minētais trūkums vēl piemīt. Tādēļ turpmāk ļoti ieteicams pievērst uzmanību datu vākšanai un publicēšanai par katru dzimumu atsevišķi.

Latvijā paplašinās iespējas veikt pētījumus par dzimumu līdztiesību, tomēr jāņem vērā arī daži ierobežojumi. Pirmkārt, vispārējs pētījums daudz maksā. Starptautiskie sadarbības partneri un donori var palīdzēt ar nepieciešamajiem vērtīgajiem resursiem, tomēr pirmais un būtiskākais solis būtu pētījumu veikšanas aktīvāka koordinēšana un tālredzīgāka plānošana. Piemēram, ja viena grupa valsts līmenī vēlas veikt pētījumu par vardarbību pret sievietēm Latvijā, būtu vērts iesaistīt arī sadarbības partnerus kaut vai jautājumu izstrādē un anketas sagatavošanā. Tas savukārt nodrošinātu plaša mēroga pētījumu maksimālu informācijas efektivitāti. Noteikti vajadzētu meklēt gan finansu, gan darbaspēka, gan laika, gan ideju resursu apvienošanas metodes lielāka un mazāka apjoma projektu īstenošanai.

redzēto vai dzirdēto. Jāatzīst, jo lielāks būs informācijas apjoms un dažādība par dzimumu līdztiesību, jo labāk sabiedrība varēs attīstīt savu kritisko viedokli.

Diemžēl patiesā situācijā Latvijā ir tālu no ideālās, kaut gan jāatzīst, ka pēdējo gadu laikā tā ir ievērojami uzlabojusies. Kā jau pirmajā daļā minēts, plašāka sabiedrība joprojām neapzinās ne dzimumu nelīdztiesības nelabvēlīgo ietekmi, ne arī to, kā pastāvošie stereotipi un mīti nelīdztiesību var vēl pastiprināt. Tādēļ nav nekāds pārsteigums, ka Latvijas mediju sasniegumi stereotipu izskaušanā vai dzimumu nelīdztiesības seku analizē nav lieli. Nesenais pētījums²⁴ par drukātajiem medijiem Latvijā un noziedzību, kas vērsta pret vienu dzimumu, rādīja, ka, piemēram, no četrdesmit ziņām par izvarošanu laikā no 1995. gada marta līdz 1996. gada jūlijam, parādījās tikai viens nopietns raksts, kas spēka un kontroles jautājumus apskatīja caur dzimumu līdztiesības prizmu. Vispārīgi runājot — raksti par izvarošanu un vardarbību ģimenē bieži vien atspoguļo pastāvošos mītus par šiem noziegumiem — vainojot upuri un attaisnojot pāridarītāju.

Protams, ir sperti pozitīvi soļi, lai uzlabotu dzimumu līdztiesības problēmu atspoguļojumu. Piemēram, 1997. gada martā sagatavošanās procesa laikā pirms Baltijas un Ziemeļvalstu konferences par

²⁴ Ieva Zaķe. Latvijas prese un vardarbība pret sievietēm dzimumu līdztiesības kontekstā. 1997

dzimumu līdztiesību apmēram 30 drukāto un vizuālo mediju žurnālistiem tika organizēts seminārs par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Divu dienu ilgajā seminārā gan teorētiski, gan praktiski tika analizēts dzimumu līdztiesības atspoguļojums medijos, lai palīdzētu žurnālistiem izprast dzimumu līdztiesības jēdziena pamatojumu, atskatītos, kā dzimumu līdztiesība medijos atspoguļota līdz šim un kādas iemaņas nepieciešamas, lai viņu pašu rakstus un ziņojumus padarītu efektīvākus. Līdzīga veida mediju apmācība laukos Latvijas Ģimenes plānošanas un seksuālās veselības asociācijas projekta ietvaros tiek plānota 1999. gadā, lai runātu par dzimumu līdztiesību attiecībā uz seksualitāti un ģimenes dzīvi.

Tikpat svarīga ir arī analīze, vai minētajai apmācībai ir kādi rezultāti. Atsevišķos gadījumos šķiet, ka jā. Pēdējo divu gadu laikā presē un televīzijā parādījušies materiāli, kuros ļoti nopietni atspoguļota dzimumu līdztiesība. Piemēram, 1997. gada "Neatkarīgajā Rīta Avīzē" bija publicēts raksts par to, ka nabadzība ļoti atšķirīgi ietekmē vīriešus un sievietes. Šajā pašā avīzē 1997. gada laikā tika publicēti vēl vismaz divi nopietni raksti par vardarbību ģimenē. Latvijas lielākajā latviešu dienas laikrakstā "Diena" aizvien biežāk parādās raksti par atsevišķiem dzimumu līdztiesības aspektiem (vīriešu krīze; NVO atbalsts sievietēm invalīdēm, sievietēm, kas vada mazos un vidējos uzņēmumus utt.). Rakstu kvalitāte, paturot prātā valdošos stereotipus un citus nepamatotus pieņēmumus par dzimumu lomām, šķiet, uzlabojas.

Tāpat varētu domāt, ka sieviešu žurnāli nodrošina kvalitatīvu materiālu par dzimumu līdztiesību. Diemžēl tā nav. Gribētos pat teikt, ka raksti tajos vislielākajā mērā atbildīgi par nevajadzīgu stereotipu iemūžināšanu sabiedrības apziņā, izrādot viennozīmīgu atbalstu novecojušiem pieņēmumiem. Piemēram, žurnāla "Zeltene" redaktors kādā izdevumā rakstīja, ka: "Mājsaimnieces lieliski prot rokdarbus, un viņām ir dziļas dzīves zināšanas. Arī ārēji viņas ir skaistas sievietes."²⁵ Savukārt žurnālā "Sieviete" atrodams atbalsts sieviešu pasivitātei: "Sieviešu loma un vīriešu pienākumi bieži vien ir līdzīgi, tādēļ sievietēm nav pamata cīnīties par sava morālā pārkuma atzīšanu."²⁶

Pētījumā, kas atspoguļo mediju vardarbību pret sievietēm, atklājās līdzīga aina: 1996. gada aprīlī "Sievietes" izdevumā tika publicēti "10 baušļi laimīgai ģimenes dzīvei", kur bija arī šādi padomi:

"Ja rodas viedokļu nesaskaņa vai parādās kaut mazākās grūtības, vispirms meklē vainu sevī un tikai tad savā vīrā... vīriem ātri apnik raudulīgas sievas."²⁷ Diemžēl izskatās, ka sieviešu žurnāli vairāk nostiprina, nevis cīnās ar valdošajiem stereotipiem.

Negribētos piekrist, ka minēto faktu uzskaitījums prasītu ieviest mediju cenzūru dzimumu līdztiesības vārdā, jo brīvas un taisnīgas sabiedrības attīstību nosaka vairāki principi — arī preses brīvība. Nelaime tā, ka Latvijas sievietēm ir pieejamas vienīgi šādas publikācijas — populārākajos medijos nav alternatīva viedokļa, kas ļautu auditorijai problēmu uzvert kritiski. Tādēļ ļoti svarīga ir daudzveidīgāku sieviešu mediju attīstība.

Būtu vērts pieminēt, ka pastāv atšķirības starp latviešu un krievu valodā runājošo presē sniegto informāciju par dzimumu lomām. Svarīgs Latvijas tautas attīstības elements ir sabiedrības integrācija, tā varētu attīstīties labāk, ja tiktu nodrošināts kvalitatīvs latviešu un krievu valodā runājošo dialogs par dažādiem jautājumiem, ieskaitot novecojušos stereotipus par dzimumu lomām, kā arī par iespējamo sadarbību, lai izveidotu jaunas lomas vīriešiem un sievietēm, kas būtu labvēlīgas visām etniskajām grupām un stimulētu valsts attīstību.

Vispār šķiet, ka situācija uzlabojas, tomēr ir vēl daudz darāmā, lai medijos panāktu nepieciešamo dzimumu līdztiesības atspoguļojumu. Līdztekus ir daudz neizmantotu mediju iespēju, lai aktīvi popularizētu dzimumu līdztiesību. Mediji var ne tikai palīdzēt izskaust valdošos stereotipus, ar to palīdzību var sniegt praktiski nepieciešamo informāciju dzimumu līdztiesības palielināšanai Latvijā: ar mediju palīdzību varētu sabiedrībai labi izprotamā veidā sniegt informāciju par tām stratēģijām un likumdošanu, kas tieši ietekmē cilvēku ikdienas dzīvi, izceļot ar dzimumu līdztiesību saistītos aspektus. Medijus var izmantot, lai radītu lielāku sabiedrības caurskatāmību un atklātu trūkumus, kas sabiedrībai bieži vien paslīd garām nepamanīti. Mediji var darboties proaktīvi — gan iesakot dažādu jautājumu risināšanas iespējas caur dzimumu līdztiesības prizmu, gan sniedzot analītiskus rakstus un raidījumus (vai atsevišķas slejas un ziņu rindkopas) par problēmu tiešā veidā. Tādējādi ar šādu un līdzīgu darbību palīdzību varētu palielināt sabiedrības izpratni par dzimumu līdztiesību un problēmas ietekmi uz tautas attīstību kopumā, varētu sākt izskaust novecojušos un regresīvos stereotipus un ar laiku varbūt pat pilnībā atbrīvoties no tiem.

²⁵ "Zeltene", 1995. g. jūnijs, citējusi Irina Novikova rakstā "Fashioning our Minds", 1998

²⁶ "Sieviete", 1993. g. maijs, citējusi Irina Novikova rakstā "Fashioning our Minds", 1998

²⁷ "Sieviete", 1996. g. aprīlis, citējusi Ieva Zaķe "Latvijas prese un vardarbība pret sievietēm dzimumu līdztiesības kontekstā", 1997

3.3.4. Starptautiskā sadarbība un atbalsts

Ir vairāki veidi, kā starptautiskie sadarbības partneri var nozīmīgi ietekmēt dzimumu līdztiesības plašāku ieviešanu un nostiprināšanu. Tas var nozīmēt ne tikai ar finansiālu palīdzību projektiem, bet arī ar atbalstu dzimumu līdztiesības jomai, izmantojot starptautisku ietekmi kā līdzekli valsts darbības rosināšanai. Gaužām vienkāršs šādas ietekmes piemērs ir starptautiskās sabiedrības spiediens uz atsevišķām valstīm ratificēt globālas konvencijas, piemēram, "Par visa veida diskriminācijas pret sievietēm izskaušanu" (KSDI). Līdzīga rakstura ietekme ir ES vēlme visām potenciālajām dalībvalstīm ieviest ES atbilstošu likumdošanu. Latvijā šāds spiediens izpaužas, mudinot valdību izveidot valsts pārvaldes sistēmā Dzimumu līdztiesības jautājumu koordinācijas centru (tāda centra izveidi vietējā mēroga profesionāļi ieteica vairākus gadus no vietas, tas, vai šāds centrs būtu izveidots bez starptautisko partneru rekomendācijām, ir apšaubāms jautājums).

Arī nevalstiskajā līmenī starptautiskajiem sadarbības partneriem ir būtiska nozīme. Daudzas NVO Latvijā var darboties, pateicoties pabalstiem vai cita veida resursiem, vai arī, pateicoties tiešai saiknei ar sadarbības partneriem. Piemēram, kopš 1997. gada dažas organizācijas, kas nodarbojas ar dzimumu līdztiesības jautājumiem, kļuvušas par *Femina-Baltica* darbības tīkla locekļiem, kas atbalsta ilgtermiņa un īslaicīgu sieviešu sadarbību sabiedrības līmenī visapkārt Baltijas jūrai. Citas organizācijas ir Austrumu un Rietumu Sieviešu sadarbības tīkla da-

libnieces, kas izplata informāciju un atbalsta sieviešu grupu sadarbību Austrumeiropā un Rietumos ar interneta starpniecību. Arī citām NVO ir vairāku globālu organizāciju asociēto locekļu vai filiāļu statuss, tādējādi tās tiek apmācītas, saņem finansiālu atbalstu un var baudīt sadarbības augļus.

Protams, lai pievērstu sabiedrības uzmanību dzimumu līdztiesības problēmai Latvijā, starptautisko sadarbības partneru nozīme ir nenovērtējama, tomēr jāatceras, lai situāciju varētu krasi mainīt, tieši vietējai sabiedrībai patiesi jānododas problēmas risināšanai un aktīvi jāuzņemas iniciatīva. Arī starptautiskajiem sadarbības partneriem jābūt uzmanīgiem ar savu programmu ieviešanu, pirms nav atbalsta no nacionālo partneru puses gan valstiskā, gan tautas līmenī. Tā kā "dzimumu līdztiesība" ir jautājums, kas diemžēl tiek uztverts ar skepsi, pastāv iespēja, ka starptautisko partneru centieni bez nepieciešamās "augšnes sagatavošanas" atkal var tikt uzskatīti par "importu no rietumiem" un mēģinājumu ietekmēt Latvijas kultūras suverenitāti. Tādēļ starptautiska palīdzība vienmēr koordinējama ar lokālo partneru atbalstu. Tāpat jāuzmanās gan vietējiem gan starptautiskajiem aktīvistiem no visu jaunattīstības valstu nonivelēšanas līdz vienam — "vienkārši" trešās pasaules vai pat vienkārši Austrumeiropas vai Centrāleiropas līmenim. Gluži pretēji — jāizceļ nacionālās vajadzības un atšķirīgie apstākļi. Šķiet, ka visefektīvāk varētu noritēt starptautiska sadarbība, kurā abpusēji tiktu ģenerētas idejas, celta apziņa, kā arī tiktu izstrādāti un ieviesti projekti.

5. informatīvā atkāpe

Sadarbība dialoga izveidei

No 1997. gada 7. līdz 10. augustam Valmierā pulcējās apmēram 2000 sieviešu un vīriešu no vienpadsmit Baltijas un Ziemeļvalstīm, lai piedalītos konferencē "Sievietes un vīrieši dialogā". Konferences mērķis bija apskatīt dzimumu līdztiesību ne tikai valstiskā līmenī, meklējot līdzības un atšķirības dažādu valstu pieredzē, bet arī atsevišķu sektoru līmenī — no medijiem līdz vardarbībai, no veselības aizsardzības līdz politikai, no biznesa līdz reliģijai. Visas sfēras tika apskatītas gan plenārsēdēs, gan darba grupās ar vienu vienīgu mērķi — veicināt izpratni par dzimumu līdztiesību kā svarīgu visu sfēru sastāvdaļu. Tomēr vissvarīgākais bija tas, ka konferencē šos jautājumus bija iecerēts izrunāt caur abu dzimumu prizmu, diskusijā iesaistot gan vīriešus, gan sievietes. Tika izdarīts secinājums, ka ilgtermiņa problēmas risinājumam nepieciešams abu dzimumu pārstāvju ieguldījums.

Starptautiskā sadarbība bija vitāli svarīga vairākos aspektos: viens no būtiskākajiem, protams, bija tas, ka konferenci sponsorēja starptautiskie donori. Runājot par tās veiksmi, jāmin risināto problēmu spektrs, ņemot vērā tik augsta līmeņa starptautisko ieinteresētību, iesaisti un līdzdalību. Visu dalībvalstu valdības amatpersonu piedalīšanās, ieskaitot Dānijas, Somijas, Norvēģijas un Zviedrijas augstas valsts amatpersonas, nodrošināja ne tikai vērienīgu atspoguļojumu presē, bet arī Latvijas puses valdības pārstāvju apmeklējumu, kas Latvijā, izskatot dzimumu līdztiesības jautājumus, agrāk nebija noticis.

Valmieras konferencē starptautiskā līdzdalība ne tikai stimulēja vietējo varas iestāžu līdzdalību, bet arī nodrošināja unikālu viedokļu apmaiņas iespēju. Piemēram, ministriju līmeņa diskusijā Latvijas labklājības ministrs sēdēja kopā ar Ziemeļvalstu un Baltijas kolēģiem, atbildot uz jautājumiem par dzimumu līdztiesību un ar to saistīto stratēģiju. Tikpat unikāla iespēja aktīvistiem, zinātniekiem un iesaistītajiem profesionāļiem bija sadarbības tīkls ar viņu Baltijas un Ziemeļvalstu kolēģiem, ideju apmaiņa un kopēju nākotnes projektu pamatu izveide, no kuriem daudzi pašreiz arī tiek realizēti. Tādējādi Valmieras konference parāda patiesa dialoga piemēru — ne tikai starp vīriešiem un sievietēm, bet arī starp Latviju un tās starptautiskajiem sadarbības partneriem.

CETURTĀ DAĻĀ

Secinājumi un progresu veicinoša rīcības stratēģija

Šo ziņojumu caurvij dažādi ieteikumi situācijas uzlabošanai, dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanai Latvijā un, lai dzimumu līdztiesība un attiecības nostiprinātos kā neatņemams tautas attīstības priekšnosacījums. Priekšlikumi ir bijuši gan konkrēti, gan vispārīgi, skāruši gan valdības darbību, gan pilsoniskās sabiedrības aktivitātes, vispārīgāk pievērstoties arī atsevišķu sieviešu un vīriešu centieniem sabiedrības labā. Visās ziņojuma jomās, izsakot ieteikumus, vēl un vēlreiz konkretizēts dažu svarīgāko problēmu veidols. Turpinājumā uzskaitītas sešas galvenās tēmas, izceļot to nozīmi dzimumu līdztiesības un tautas attīstības jomā Latvijā, kā arī, lai apkopotu ziņojumā izteiktos ieteikumus un ierosinātās stratēģijas.

I Valsts pārvaldes sistēmas stiprināšana, lai veicinātu dzimumu līdztiesību. Valsts pārvaldes sistēmā ir ievērojams darba jaudas trūkums, lai efektīvi risinātu ar dzimumu līdztiesību saistītos jautājumus. Ir sperti vairāki pozitīvi soļi, tomēr daudz vēl darāms, lai attīstītu politisku nodošanas idejām un aktīvi iesaistītos darbā.

Risinājumi tūlītējai darbībai

- Izstrādāt un pieņemt valsts stratēģiju par dzimumu līdztiesību Latvijā. Labklājības ministrijas spārnē esošajam Dzimumu līdztiesības jautājumu koordinācijas centram minēto procesu koordinēt, bet procesā iekļaut visus valdībā esošos sadarbības partnerus (citas rekomendācijas, kas minētas 4. daļā, plānveidīgi iesaistīt šajā visaptverošajā darbā, konkrēti nosakot katra atbildību).
- Attīstīt Dzimumu līdztiesības jautājumu koordinācijas centru, kas darbojas Labklājības ministrijas struktūrā, darbaspēju, kā arī koordinācijas centru izveidi citās ministrijās. To mērķu vidū, kam plānots vidēji ilgus izpildes termiņus, jābūt izglītības pilnveidošanai par dzimumu līdztiesības jautājumu visos lēmumu pieņemšanas līmeņos, ieskaitot Saeimu, Ministru kabinetu un ierēdniecību. Darbspējas jāpaaugstina arī vietējās pašpārvaldes līmenī.
- Dibināt Starpministriju komisiju par dzimumu līdztiesības jautājumiem. Tās sastāvā jābūt augsta līmeņa valdības amatpersonām. Komisijas galvenā funkcija: izskatīt priekšlikumus, ko izvirza konsultatīvā padome (sk. turpmāk) vai koordinācijas centri, un pieņemt nepieciešamos politiskos un stratēģiskos lēmumus.
- Izveidot Nacionālo konsultatīvo padomi dzimumu līdztiesības jautājumos. Padomes sastāvā jābūt nevalstisko organizāciju aktīvistiem, akademiķiem un citām personām, kam ir ievērojama pieredze dzimumu līdztiesības jautājumu risināšanā. Padomes pienākumi būtu: sniegt konsul-

tācijas gan dzimumu līdztiesības koordinācijas centriem ministrijā, gan Starpministriju komisijai. Šādas padomes izveide stimulētu lēmumu pieņēmēju un pārvaldes institūciju iesaisti, vienlaikus palīdzot attīstīt valdības darbaspēju.

II Pievērst pastiprinātu uzmanību jautājumam par dzimumu līdztiesību sabiedrības pārvaldes politikā — virzīties tuvāk dzimumu līdztiesības integrēšanai visu veidu politikā un programmās, kā arī vispārējā politikas veidošanā. Viens no svarīgākajiem šī ziņojuma mērķiem bija atspoguļot līdz šim valdošo uzmanības trūkumu dzimumu līdztiesības jautājumiem lielākajā daļā sabiedriski nozīmīgu sfēru. Nepieciešama īpašas ar dzimumu līdztiesību saistītas stratēģijas izveide, tomēr vienlīdz svarīgi ir, lai dzimumu līdztiesības jautājumi tiktu integrēti visu līmeņu stratēģijās un programmās visās jomās — lai tā būtu nodarbinātības stratēģija, veselības aprūpes stratēģija vai skolu programmu izstrāde. Tajā pašā laikā, lai nodarbotos ar dzimumu līdztiesības jautājumiem, nepieciešamas vispārējas zināšanas par tautas attīstības procesu kopumā, tas nozīmē, ka daudzi jautājumi nevar tikt risināti tikai vienā jomā, tie prasa pastiprināt darbības stratēģiju vairākos sektoros. Piemēram, stratēģija par vardarbību ģimenē prasa veselības aprūpes sektora, tiesu sektora un arī likumdošanas ieviešanas un procesa aktivizēšanas uzmanību.

Ieteikumi tūlītējai darbībai

- Stiprināt valsts pārvaldes sistēmu, palielinot tās darbaspēju, izveidot Starpministriju padomi par dzimumu līdztiesību un Valsts konsultatīvo padomi par dzimumu līdztiesību (sk. iepriekš).
- Ieviest vispārēju visas sabiedriskās politikas Latvijā pārskatu caur dzimumu līdztiesības prizmu, pēc tam iesniegt konkrētus priekšlikumus par nepieciešamajiem labojumiem, papildinājumiem un noteikt turpmākās darbības virzienus (t.i., izveidot darba plānus vai konkrētu pasākumu realizēšanas plānus).
- Ieviest vispārēju visas Latvijas likumdošanas pārskatu caur dzimumu līdztiesības prizmu, pēc tam iesniegt konkrētus priekšlikumus par nepieciešamajām izmaiņām likumdošanā. Likumdošanā ne tikai paredzēt dzimumu diskriminācijas aizliegumu, bet ar tās palīdzību aktīvi veicināt dzimumu līdztiesību un sieviešu iespēju paplašināšanu.
- Sākt un uzturēt dialogu starp visiem partneriem, kas pēta dzimumu nelīdztiesības rašanās cēloņus, atspoguļot daudzo nevienlīdzības situāciju savstarpējo saistību. Šī izpratne nepieciešama, lai izstrādātu vispārēju turpmākās darbības ilgtermiņa stratēģiju.

III Izskaut valdošos stereotipus un regresīvus priekšstatus par dzimumu lomām. Viens no svarīgākajiem dzimumu līdztiesības šķēršļiem Latvijā ir stereotipu par vīriešiem un sievietēm uzturēšana un pat propagandēšana, kas individuus ieslēdz jau konkrētās dzimumu lomās. Šo kavēkli nācās pieminēt un izcelt visās ziņojuma daļās. Diemžēl tas arī ir visgrūtāk pārvaramais šķērslis, jo tas iekļauj ilgtermiņa izmaiņas sabiedrības attieksmē, kas ir iesakņojušas gan vēsturiskā, gan kultūras aspektā. Neraugoties uz to, visiem — gan likumdevējiem un stratēģijas veidotājiem, gan procesa attīstības aktīviem atbalstītājiem, akademiķiem, masu medijiem un sabiedrībai — jādara viss, lai izskautu stereotipus gan ikdienas darbā, gan savstarpējās attiecībās.

Ieteikumi situācijas risināšanai

- Aktualizēt pašu problēmu medijos, nodrošināt medijos izglītojošus materiālus par dzimumu līdztiesību. Problēmas precīzs atspoguļojums attiecināms gan uz žurnālistiem, gan arī sabiedrību kopumā, ieskaitot redaktorus, producentus un sabiedrībā pazīstamus cilvēkus.
- Pievērst pastiprinātu uzmanību tam, kā skolotāji un citi izglītības darbinieki pasniedz un iekļauj dzimumu līdztiesību mācību stundās. Izglītības un zinātnes ministrijas vadlīniju izveide ir nozīmīgs solis (sk.2.2.), taču tās vēl ir jāpapildina ar konkrētu plānu — kā izteiktās rekomendācijas īstenot.
- Izveidot speciālas konsultatīvās programmas “sievietes-sievietēm”, kas ieņem īpašus amatus, piemēram, biznesa struktūrās, valdībā u.tml.. Tas palīdzētu attīstīt sieviešu pārliecinātību par sevi un veicinātu vērtīgas savstarpējās pieredzes apmaiņu. Līdztekus tas palīdzētu lauzt stereotipus par to, ko sievietes var un ko nevar darīt, kā arī radītu alternatīvu un dzīvotspējīgu sadarbības modeli “vecu zēnu” sadarbības sistēmai, kas ierobežo sieviešu iespējas.
- Mudināt sabiedrībā pazīstamus un populārus vīriešus izteikties par saviem tēva pienākumiem un tēva lomu.

IV Stiprināt ģimeni, bet ne par katru cenu — būtisks sabiedrības stiprināšanas aspekts Latvijā ir ģimenes stiprināšana — jāstiprina ģimenes saites pašu ģimenes locekļu starpā un noteikti vajag palielināt tēva lomu privātās dzīves sfērā.

Tomēr ir jāņem vērā divas būtiskas lietas. Pirmkārt, ģimenes ir dažādas. Netradicionālās ģimenes nebūtu jāizstumj vai jākritizē, ja tajās ģimenes locekļu starpā valda stabila, silta un līdztiesīga atmosfēra. Otrkārt, “ģimene” bieži vien ir tas šķērslis, kas tradicionāli liedzis sievietei nodoties savām interesēm, brīvībai un drošībai. Ģimenes dzīves sociālekonomiskie apstākļi bieži vien darbojušies pret sieviešu interesēm (piem., nabadzības rādītāji māsaimniecībās, ko vada sievietes), kā arī tie bieži liedz viņām pieeju resursiem, kas būtu vienāda ar vīriešiem. Turklāt gan sabiedrībā, gan ģimenē pastāv tendence izolēt ģimeni

no likumīgajiem kontroles un aizsardzības mehānismiem, jo tā ir “privātās dzīves sfēra”. Šī iemesla dēļ sievietes Latvijā un citur pasaulē mājās, kur viņas mīt kopā ar savu partneri, ir daudz lielāka fiziska, seksuāla un psiholoģiska riska priekšā. Tā kā sievietes mājās pastāv šādas problēmas, viņas nespēj līdzvērtīgi piedalīties sabiedriskajā dzīvē. Tādēļ jau sen risināmo jautājumu par ģimenēm Latvijā noteikti nepieciešams risināt caur dzimumu līdztiesības prizmu, jo, ja turpinās kāda ģimenes locekļa dominējošā loma, tiek apdraudēta sabiedrības stiprināšana kopumā.

Ieteikumi šo mērķu sasniegšanai

- Valdībai jāizdod paziņojums par atbalstu nevardarbības principiem, tādējādi izrādot politisko gribu no valdības puses — cīnīties ar vardarbību sabiedrībā visos tās izpausmes veidos.
- Jāsagatavo valstiska mēroga stratēģija un darbības plāns cīņai ar vardarbību Latvijā, kas vērsta pret vienu dzimumu (tā varētu būt arī papildu stratēģija Nacionālajā stratēģijā par dzimumu līdztiesību), un labojumi likumdošanā, lai vardarbība, kas vērsta pret vienu dzimumu, tiktu īpaši izcelta un to varētu efektīvi novērst.
- Uzlabot likumdošanu un sociālo pabalstu piešķiršanas stratēģiju (lai to varētu pieprasīt abi vecāki).
- Pastiprināti pievērst uzmanību vīriešu un tēvu specifiskajām vajadzībām, nodrošināt viņiem nepieciešamos sociālos pakalpojumus.

V Stiprināt sadarbību. Radusies acīmredzama vajadzība visām procesā iesaistītajām aktīvajām pusēm sadarboties ciešāk un efektīvāk. Visvairāk tas sakāms par NVO un valdības sadarbību, taču, protams, attiecināms arī uz problēmas pētniecības institūciju un pilsoniskās sabiedrības, mediju un aktīvu problēmas risinātāju, starptautisko un nacionālo organizāciju sadarbību.

Ieteikumi

- Izveidot Nacionālo konsultatīvo padomi par dzimumu līdztiesības jautājumiem (sk. iepriekš).
- Ieviest jaunas vadlīnijas par valdības atbildības deleģēšanu NVO, ieskaitot plānu uzraudzību, novērtēšanu, kā arī uzkrātās pieredzes apmaiņu.
- Noteikt prioritātes starptautiskajai palīdzībai nacionālās stratēģijas par dzimumu līdztiesību ietvaros un attīstīt shēmu, saskaņā ar kuru atbilstošas atbalsta aktivitātes var notikt.

VI Uzlabot un paplašināt informāciju par dzimumu līdztiesības kvalitāti, kvantitāti un pieejamību. Viens no būtiskākajiem trūkumiem, kas atklājas šajā ziņojumā, bija tieši kvalitatīvas informācijas trūkums par dzimumu līdztiesību visās ziņojumā analizētajās jomās. Lai argumentēti analizētu esošo situāciju un radītu efektīvu stratēģiju turpmākai likumdošanas izstrādei, vitāli svarīgi ir uzlabot informācijas kvalitāti un kvantitāti, kā arī paplašināt tās pieejamību. Tas attiecināms ne tikai uz sabiedrisko pētījumu par dzimumu līdztiesību veikšanu, bet arī uz dzimumu līdz-

tiesības integrēšanu citos pētījumu projektos. Līdzīgi dzimumu līdztiesības analīzei vajadzētu parādīties visos ziņojumos par citiem lielākajiem pētījumiem.

Ieteikumi

- Pilnvarot ekspertu dzimumu līdztiesības jautājumos, lai pārskatītu un dotu padomu par galvenajām pētnieciskajām publikācijām (piem., Latvija. Pārskats par tautas attīstību, sociālās politikas analizēm u.tml.). Ir svarīgi, lai dzimumu līdztiesības jautājumi netiktu izolēti no citiem tautas attīstībā svarīgiem jautājumiem. Jomas, kurām jāpievērš lielāka uzmanība, ir: nabadzība, nodarbinātības tirgus, minoritāšu jautājumu un sabiedrības integrācija.

Šos mērķus varētu sasniegt arī ar neatkarīgās ideju bankas un/vai sabiedriskās politikas institūtu nodibināšanu Latvijā. Lai integrētu dzimumu līdztiesības jautājumu institūta darbā, ekspertam par dzimumu līdztiesību būtu jāiesaistās tā darbā un arī valdības, privātu un citu institūciju konsultatīvajā darbā.

- Valdībai jānosaka pētījumu prioritātes jomas (vis ticamāk, Nacionālās stratēģijas par dzimumu līdztiesību ietvaros). Ieviešot darbības plānu par atbilstošo pētījumu nepieciešamību, jāpatur prātā vajadzība atjaunot datus un kontrolēt, lai situācijas attīstībai varētu izsekot un izdarīt atbilstošus secinājumus.

Izmantotās literatūras saraksts

- Alkohola patēriņš, alkoholisms, alkohola psihozes, narkomānija un smēķēšana Latvijā 1997. gadā, Valsts narkoloģijas centrs, Rīga, 1998
- Latvijas sieviešu organizāciju sadarbības padome, Rīga, 1997
- Demogrāfijas gadagrāmata. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1998
- Izglītības iestādes Latvijā 1997./98. m.g. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1998
- Eglīte P. Latvijas sieviešu un vīriešu dialogs./Humanities and Social Sciences in Latvia, 1(18)/98., Latvijas Universitāte, Rīga, 1998
- Grassman F. Kas un kur Latvijā ir nabadzīgs? UNDP/Labklājības ministrija, Rīga, 1998
- Human Development Report 1995., UNDP/Oxford University Press, New York, 1995
- Keller B. Ziņojums par dzimumu līdztiesību Latvijā. Ārlietu ministrija/UNDP, Rīga/Cologne, 1997
- Keune M. Nabadzība un darba tirgus Latvijā. UNDP/Labklājības ministrija, Rīga, 1998
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1995. UNDP, Rīga, 1995
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1996. UNDP, Rīga, 1996
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1997. UNDP, Rīga, 1997
- Latvija. Pārskats par tautas attīstību 1998. UNDP, Rīga, 1998
- Latvijas vīrieši un sievietes. Statistikas portrets. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1997
- Markausa I. Mājas darbu sadalījums latviešu ģimenēs. /Humanities and Social Sciences in Latvia, 1(18)/98., Latvijas Universitāte, Rīga, 1998
- Latvijas medicīniskās statistikas gadagrāmata 1996. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1997
- Latvijas medicīniskās statistikas gadagrāmata 1997. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1998
- Nacionālais ziņojums par sieviešu tiesību aizsardzību Latvijas Republikā, Aizsardzības ministrija, Rīga, 1997
- Novikova I. Fashioning Our Minds: Mass Media Representations of Minority Women in Latvia, Idantutkimus. 3/98
- Iedzīvotāju reproduktīvā veselība, BMF, Rīga, 1997
- Latvijas iedzīvotāju reproduktīvā veselība: vērtējumi un ieteikumi, UNFPA/Labklājības ministrija, Rīga, 1998
- Sociālās norises Latvijā. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1998
- Latvijas statistikas gadagrāmata. 1998. gads. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga, 1998
- Summary of the Programme of Action of the International Conference on Population and Development. United Nations. New York, 1995
- Pārskats par homoseksuāli orientētiem cilvēkiem. Asociācija par drošu seksu Latvijā, Rīga, 1999
- Latvijas iedzīvotāju pārskats: ceļā uz pilsonisku sabiedrību. BMF, Rīga, 1998
- Nabadzīgo Latvijas iedzīvotāju viedokļi un nabadzības kvantitatīvā analīze. Filozofijas un socioloģijas institūts, Rīga, 1998
- Tūna A. Dzimumu līdztiesība Latvijas skolās: vai tas ir svarīgi? / Humanities and Social Sciences in Latvia, 1(18)/98., Latvijas Universitāte, Rīga, 1998
- Ziņojums: Sievietes un vīrieši dialogā. Baltijas-Ziemeļvalstu konference. Rīga, 1997
- Zaķe I. Latvijas prese un vardarbība pret sievietēm dzimumu līdztiesības kontekstā./ Ielūgums uz dialogu: pāri dzimumu (ne)līdztiesībai., I.Koroļovas red., 1997
- Zepa B., et.al. Latvijas sieviešu darba tirgū: attieksme un rīcība. / Humanities and Social Sciences in Latvia, 1(18)/98., Latvijas Universitāte, Rīga, 1998

80

OBLIGĀTĀS
EKSEMPLĀRS

LĀTVIJAS NACIŅĀLA BIBLIOTEKA

0300035635

ISBN 9984-9142-9-1

99-6
L 244

undp